

tiszatáj

62. ÉVFOLYAM

Juhász Ferenc verse

LÁMPÁSOK

(Füzi László,
Görömbei András,
Gyáni Gábor,
Imre László,
Lami Pál,
Lázár János,
Monostori Imre,
Olasz Sándor írása
Németh Lászlóról,
Greza Ferencről és
Vekerdi Lászlóról)

Beszélgetés
Kabdebó Lóránttal

Diákmelléklet:
Móricz Zsigmondról

AF 555

1

2008. január

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

tiszatáj

Megjeleneti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával.

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Garmond 2000 Kft., Szeged.
Felelős vezető: Kinyik Erika.

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444

Egyes szám ára: 450 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1200, fél évre 2400, egész évre 4800 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

2008. JANUÁR

JUHÁSZ FERENC: A négyszárnyú teremtés	3
BOGDÁN LÁSZLÓ: Valóban, mi lesz velünk? (Ricardo Reis tahiti fekete füzetéből)	22
SZATHMÁRI ISTVÁN: A szomszéd	29
LANCZKOR GÁBOR: Joseph Beuys: Filcöltöny; Piero della Francesca: A születés	34
TATÁR SÁNDOR: Model No. ...: Apocalypse; Shakespeare? Arcpír? El vélök!!	36
Nem elvi vitákkal, hanem zsigeri érvekkel találkozunk (Tamási Orosz János beszélgetése Kabdebó Lóránt professzorral a nemzeti dialógus esélyeiről)	39
 <i>Lámpások. Németh László, Grezsa Ferenc, Vekardi László</i>	
DR. LÁZÁR JÁNOS: Németh László és Grezsa Ferenc emlékére	48
OLASZ SÁNDOR: Magány és társaság között (Németh László és a Németh László Társaság)	53
LAMI PÁL: A Németh László Társaság tanulmányi versenye	57
GYÁNI GÁBOR: Miről vallanak Németh László önéletírásai?	60
FÜZI LÁSZLÓ: Centenárium után (A Németh László életmű kutatásának újabb eredményei)	70

IMRE LÁSZLÓ: Egy tanár emlékére és egy kor margójára (Grezsa Ferenc 75. születésnapjára)	78
GÖRÖMBEI ANDRÁS: A kisebbség nembelisége (Grezsa Ferenc a határon túli magyar irodalomról)	82
MONOSTORI IMRE: Naplórészletek Vekerdi Lászlóval (Németh László „homloka égőve alatt”)	92
FENYVESI FÉLIX LAJOS: In memoriam Grezsa Ferenc	100

KRITIKA

MÉNESI GÁBOR: „Váltig úgy tesz, mintha lenne” (Oravecz Imre: Ondrok gödre)	103
KOCSIS LILLA: Csalóka inverzió (Elek Tibor: Árnyékban és fényben. Darabokra szaggatott magyar irodalom)	110
ÁRPÁS KÁROLY: Az életműkiadások jogosultsága (Gion Nándor négy regénye)	113

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

NAGY IMRE rajza *Németh Lászlóról* a címlapon
Fotók *Grezsa Ferencről* és *Vekerdi Lászlóról* a 21., 33., 35.,
38., 69. és a 81. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

BARANYAI NORBERT: Család, falu, nemzet
(Az emlékezés színterei az *Életem regényében*)

JUHÁSZ FERENC

A négyszárnyú teremtés

*Szívemben egy testté vagytok összegyúrva,
mint iskolásgyerek kezében a többszínű gyurma,
a tömény-elég
szivárványsűrűség,
mint üveges kezében a gitt.
De rajtam ki segít?*

*Ó, de szép
ez a fekete úrben keringő költő-mennyiség,
ez az elmúlásból horgolt szitakötő-fénycserép,
ez a tágan örvénylő maradandóság:
átok, hit, alázat, büszkeség, bánat és jóság,
Négyszárnyú teremtés,
mint a vér előtti kés,
mint a hangtalan szív-üvöltés,
Istenbe-rajzolt aranycérnaszobor angyal-süvöltés:
te élet-koporsó
Gregory Corso,
te fehér tollakkal borított kőszita-sashús:
Ted Hughes,
akit egy csillag arany-bögyébe húz,
akit egy égítést majd megzabál
mint csöndet a búcsú, a városi utcabál,
te Pentti Saarikoski:
te itatóspapír-mosolyú tintaírás-lenyomat kakasfi,
kék bajuszkacsakaringó ülepedés,
mindenható vágy-remegés
és balga
hatalmak rettenetes uralma,
Danilo Kis:
te Krisztus-utánc mindenség-kocsis,
szekered a csillag-dübörgés úr,*

lovaid kívül-belül
ködből, tejuha tűzből
és fogtad a semmi-gyeplőt,
mint katicabogár piros hátán a fekete szeplőt,
mint katicabogár fekete-lakk hátán a piros pettyet,
a piros pettyháló védekezés-szerelmet
te boldogtalan, te kacér, te álmodozva hú, szóra-hiú
Cirpanova-utcai szerbmagyarzsidófíú.
Úgy ültél Újvidéken
mint meselegény a kormos kemencében.
Párducból voltál, meg őzből,
céda szerelemből, meg világvégi tűzből.

Egyik szárnyad voltam,
egyik szárnyam voltál:
mosolyod pihés volt,
mint a tejút-égbolt.
Aranyköd ha szóltam.
Hittelek ha szóltál.

Ó, te a reménytelen úrben kavargó
Négyszárnyú Teremtés!
Mintha vak-vad téli szélben
sűrűn hull a hó,
nappalok fehér hószírom-függöny éjszakája.
S a puha és rács-négyzet hósziklák fölött
dübörgő habcsorda szégyenzöld égzengés,
s villámsikoly elektromos arany-csipkepáfrány:
a düh égbolt-virága és vitája.
Hisz csak hörög, hisz még nem öldökölt.
Az örület áramerezet tébolycsönd növénye.
Lila-kard fénye.
Bika-csönd, lószem-könnyezés, lázpuha bálvány.

És ti, négyszárnyú, négy-testből összegyúrtak,
akikben mítoszi tűzőzönök gyúltak,
külön-külön te-szívetekkel
úgy égtek az öröklét szájperemén,
mint ajakszálen a herpeszek,
eggyé-gyömösölt Szent Repülés-terpeszek,

úgy ül szívetek külön-külön
parázscsipke belső-láz gomba-eresszel,
mint lángoló parázs-rögöcske,
mint sárcsipkeputtony-féskéből kitátogó fiók-fecske,
mint lilaszór mohapúp vulkán,
mint golyva az elmúlás ráncos torkán,
mint a véresen csillogó fekete szén,
mint halott katona fogsora közt a gyémántküllő gomb gyopár.
És ez a négy szív az öröklétben mire vár?

És én mire várok?
Szívemben mennyi hóbérc, pusztasík, sárban árok.
Fölfalnak a nehéz hiányok.
Már csak az kéne, hogy G. Grass
szívén nőjön ki a gaz,
a föld-hú
zöld fű,
a száraz tű-gyertyaláng kalász.
A fénykefe zöld robbanás,
aminek tű-toll lángcsúcsán
lángtű szív-lap toronyhegy-púpján
ringatózik a nehéz darázs:
a szőrös, palás,
pontszem-pöttyhalmaz mákgubó-szemű
sziszegés, zizegés, nyaldosás, rágicsálás, hallgatás.

Mire várok!
Szívemben apró gyíkok, szúnyogok köré hízott gyanta-zárványok.

Te és te és te és te!
Ti, Barátaim, akik itthagytatok engem.
Ti, Társak, akik elhagytatok engem,
mint öngyilkosok sírja temetőt a sose elmaradó este.

És úgy függök mézszínű gyanta-könny szívemben,
mint világító alkonyat-sárga ősbórostyán-kőben,
a fényröggé dermedt kristályos ősidőben
a csáptoll-kalász fejű árvaszúnyog,
akinek szeme, mint a halikra-morzsakalap,
s cérna-kaporcsillag-talpú lábai néző szememtől fölizzanak,

*mint a volt boldog
száraz vakvirág-dolgok,
s a húség-halála méz-göröngy kőben
selymesen szikrázik az ősvirágpor szivárványcsönd
szerelem-szenvedély nemzés-múltjövőben,
mint a csillag-téboly éjszaka a Sugárzás Kozmosz-temetőben,
s ott lóg az újszülött törpe gyík,
mint egy hegyes fejű, aranypont-orrlíkú, sáskapotroh-hasú
légygolyó-szemű picinyke felhő,
s mindörökké azt várja, hogy felnő
s csuklós pikkelypihe lába, mindegyik,
mint Velence végtelen előmocsarában a halász-karó,
az élőmadár-kalapú
s bennük az elszáradt nyirok, vér, ideg, izom, tojás, sejt, működés-savó.*

*Te Éjjél!
Hogyha még élnél,
s a tüdőráktól se félnél,
te mégegyszer-hazám,
azt mondanám:
„Kiss me
Daniló Kiš.”
S nem félnék a vádtól,
ami húsodba rakódott anyádtól, apádtól.
Hisz olyan voltál, mint egy kétlábon járó
macska, mese-cigány báró,
népmese-okos Kacor Király,
te Cirpanova utcai szegény
okos-boldogtalan szerbmagyarzsidólegény
Újvidéken,
a homokfű-tengertenyészetében,
nem Velencében:
Veneziában, ahol a tenger kék akár az Éden
az Isten szemében
a zománc-mozgásszilárd felületen
s a vörös pázsit-koporsó aranytérkép szemfenéken.
Benned az őrjöngő égitest-fortyogás-okádék láva.
De most már hiába.*

*Szép voltál, mint egy gigászi égitest-örvény hegyvonulat.
És a szenvedés-galaxis színtérboly magánya.
És magányos-mély, mint egy elhagyott szénbánya,
ahol a rozsdás csillék úgy ülnek a rozsdás síneken,
mint rózsatetűk az éj alatti rózsaleveleken,
mintha tél-éjszaka fénykocka-láncként elsuhan a vonat:
a kígyózó vágy-remény, dübörgő fénypillanat.
Befejezett voltál és befejezetlen,
mint a száműzött csönd egy égitesten,
mint az Ob, mint a tajga,
mint a haldokló lassan-hűlő végtagja:
a lábfej, a rüsz, a lábujjak, a talp, a sarok,
minden, ami készíti magát, hogy legyen már halott,
mint a Duna, mint a Csendes Óceán,
mint a fekete szeder, ha ott lóg a fán,
mint az Irtis*

Danilo Kiš.

Csókolj meg ezért is

Danilo Kiš.

*Aki a belgrádi étterem-kávéházban úgy osontál,
a Miroslav Krležsa kávéházban,
mint fekete gyász a fehér fényű csicsergő gyászbán,
hiszen az étterem: hatalmas madár-üvegház volt:
lent madár-zsibongás, csőr-kürt, szemhéj-varázsgond,
fönt villanykörte-fénynémaság égbolt,
s te kő-oszloptól kő-oszlopig görbén úgy osontál,
mint egy magányos keringő, bozontos csont-bál,
oszloptól-oszlopig bujkálva, ugrálva, suhanva,
hatalmas szőrecset-hajbokor fejjel szinte zuhanva,
levestől gőzölgő díszebéd-asztalomig,
húsleves-füstölgő tányéromig,
mint ember-alakú nyurga szalmakazal-gomba,
félve, hogy ott van, ott ül Bulatovics,
mert haragod haragja, volt-barátod,
az áldott, aki már átok, aki már hideg kavics,
rettegve, nehogy összeverekedjete.*

Bulatoviccsal,

a sziklányi kaviccgal,

akinek vádja ért.

Az istenért!

Én dühös voltam, szinte düh-beteg!

*S az ebédlő-üvegház fény-üveghólyag kalapbélése
úgy ült a csivogás-zsibongásasztal-szigetére,
mint egy fekete-fehér pingvinsapat a jégre,
ült a fény-béke,
ácsorogva szelíden a sziget-nagy
földkéreg vastag ősi jégen.
Danilo Kis hát hol vagy?
És mivé lettél hitem-hő Emberiségem?*

*„Kiss me
Danilo Kiš.”*

Pravoszláv módon háromszor is!

*Már nem lehet.
A halál háromszor megevett,
fölfalt, megzabált,
mint hegyi farkas őz-karcsú áldozatát.
A mint Mozart koporsója zuhant
koporsód a belgrádi kőkút-kripta
nyitott födelén becsúsztatva
a kút-mélye összekevert rothadásra,
ez csak halál-kása
és se rög, se hant,
csak hulla-bomlás illat
gejzír-csillagesáp komor föltódulása
az ég felé, az űr felé,
tömör fölgaskodása
a kút-sírból a bárányfelhős kék felé
az összekevert rothadásból,
a halál-szemétdomb-lázadásból,
mert csontok, koponyák korhadt és foszlott
aranyírásos koszlott
koporsódeszkák, szemfödők, virágkoszorúk,
rongy-avarrá olvadt ruhák,
csönd-rózsagyökerű csönd-rózsafák,*

lövellő test-nedvektől sár-ganéjjá avult
egymásba-süllyedt vulkánfüst-gyanúk,
takony-kosárkává apadt szemű csont-arcok,
hulla-trágya tetején feküdt koporsód,
a lesüllyedt tengeralattjáró-fa-orsód,
amiért hited sose harcolt,
mint tengerfenék-sírra süllyedt hajó,
s vakon nézett a sírkút-virágra ezer emberszem
ami kristályrózsaként volt, bár eloszlott.
Mi volna jó?
A kút-sír rothadás-szemét-emberdombon,
mint megváltás a gondon:
Krisztus a kereszten!

És te: Második Szárny!
A pokol-jégekastély fehér tornyában trónoló árny,
nem-vacogó
jéghegy-szikracsúcs fehér holló,
világnagy szárnytollaid isten-legyezőjét,
a levegő fölötti üres világsúly pehelyvitorla borzas bőrét
a Mindenségben terítsd ki,
hogyan megtudja mindenki
hogyan növeszti a létezés magát,
szőreit, körmeit, szemeit, zsír-anyagát,
bőrét, vérét, szívét, selymét, csillagát,
szégyenét, bűnét, álmait, szigorát.
Mert hiszen te voltál Helsinkiben
Pentti Saarikoski,
meg a whyski.
Akár az utcaseprők,
akár a nagypénteki kereplők,
akár a selyempapír-ajtók,
akár gyászhintó fekete lovait hajtók,
fehér sörte-sarló sövényű fekete kalapban,
mint apámat vitték a februári térdig-érő latyakban,
kocsi-tengelyig fölgyűrődő sárban,
akár a gyúrt nyakkendőket,
akár a friss tojások egy babbal-telt szalmakosárban,
akár gyorsan-úszó hömpölygő viharfelhők,
akár a szerelmes holdas-esztendőket,

*akár a tóban-fagyott halak a légbuborékos jégben,
akár az angyalok a Nincsen-Túlvilág derengés-ünnepében,
akár a száanalom,
akár a rongy-halom
felhőket forgató szélmalom.*

*Ó, Pentti Saarikoski:
az elmúlásból hozz ki
sűrű vérfesték láz-ezüst szavaddal,
hisz megajándékoztál engemet magaddal.
Söpörj a Kozmoszban szárnyverő-irgalmaddal,
a kozmikus égitest-betűk milliárdjait
gyúrd a szívembe piros hajszalér-indaszőnyeg
ítatóspapír evező-suhogásoddal.
Hisz ismerheted szívem gondjait,
hisz sorsomon az arany-Pegazusló-nyerged,
s azon te ülsz, mint arany-kabáttal leterített lóháton
Barátom!
És tudtad mi a lényegtelen és mi a lényeg,
hogy mikor és miért és ki az Isten és ki a Senki:
Pentti Saarikoski!
Istenem, ne verj meg:
esdekel a gyermek!*

*És a többi mindenki,
aki az űrbe énelőttem ment ki,
aki a földbe énelőttem ment be,
vagy a hullaégető kemence-tűzbe!*

*És most már mind a ketten
halottá merevedten
nevettek az élőkön,
akár a kurvák a kurva-csőszön,
a pénz-teste nőkön,
akik az útszéli autó lehúzott ablakán behajolva
alkudoznak selyemmel-sziszegve, kölnivel vihogva,
s düllelt faruk akár a darázs-arc,
akár két-dombnyi szikrázó holdfénypor-kvarc,
s a pihés szemdombokat szétválasztó kitin-tanga
a segglikig bevarrva,*

*akár a kamionok vaslépcsőin a vasfülkébe másznak
combtóig érő fehér lakkeszímában, s túsarkuk csipog a rácsnak.
S tészta-testük pénzért adják másnak:
Egyik elmúlás a másik elmúlásnak.*

*És te:
csillag fényköpete,
láng-bika, sors-bús
farkas-balta, megváltás-koldus,
szerelem-Éden,
szerelem-szegyén,
most már habos földdé rohadt hús,
kétszázhuszszor százéves
árnyékú Ted Hughes!
Csontvárad szegényen földre-éhes,
mint egy itteni, akkori mezítlábas béres.
A boldogságod se más,
mint a mélyben-várakozás,
hogyan legyen rajta és benne
mintha ing, gatyka, zokni, cipő, ruha lenne:
agy, elme, ideg, vér, izom, futóér, testhús
édes öregem: Ted Hughes.*

*Ültünk Londonban a kávéházban,
mint egy köd-süveg alatti üveg-madárházban
a nehéz és rücskös fekete szó-ágon,
a hallgatás-lángon
a sas, meg a sárgarigó
és szívünkön szikrázó fekete hó
és a köd az ablaküvegig nyomta lényét,
mint a hajnal a kazetta-félgömb légyszembe fényét
ültünk 1960 novemberében,
mint két halálraítélt a tejfehér népmesében.*

*Nős vagy, kérdezted.
Nős vagyok, mondtam.
Nős vagy, kérdeztem.
Nős vagyok, mondtad.
Skizofrén, kérdezted.
Skizofrén, mondtam.*

Skizofrén, kérdeztem.
Skizofrén, mondtad.
Elektrosokk, kérdezted.
Elektrosokk, mondtam.
Elektrosokk, kérdeztem.
Elektrosokk, mondtad.
Tizenöt, kérdezted.
Tizenöt, mondtam.
Tizenöt, kérdeztem.
Tizenöt, mondtam.
Aztán még tizenkét évig várt:
s fölakasztotta magát,
de ezt már nem mondtam,
hisz csak a félelem
fény-gyökere burjánzott szívemen.
S te is csak néztél a nagyváros kő-időbe,
mint a rovarok nézik egymást a temetőbe
cella-szeletek búra-csöndjével,
csobogó vérrel
a szelvényekre-osztott félgömb-téridőre.
És búcsúzkodtunk egymás kezével.
S ültünk a belső köd-homályon,
mint békák a nyál-fészkes fűzfa-ágon,
mint békák a tajtékos tavi nyálon,
mint békák a tószéli hínárgubanc-nyáron:
a téli köd-kazalba süppedt üvegházban.
Merev fekete lázban,
nyakig merülve a csönd-gondban.
Büszkén, kiszáradt faodú szájjal,
szívünkben Isten-sugárral.
Párolgó némaság-nyájjal.
Boldogtalanul bolondan.

És nem tudtad hova húz
fájdalmad Ted Hughes.
Harminc évig ültél a némaság-széken,
a királyi trón csönd-penészen,
az üvegtűz sáskahad-lobogás pusztán
ültél egy szakadt, lábfejénél lukas Sylvia Plath selyemharisnyán,
egy menesz-véres Sylvia Plath selyembugyogón,

egy üvegesre-átizzadt Sylvia Plath melltartón,
 mint hajnali gőz-virágon a szitakötő:
 a gyémánttá összesült idő:
 míg végül elmondtad
 akinek kegyelmed nem adtad,
 akitől gyötrelmeid kaptad,
 akinek hárfája a világ volt
 aki Isten szeméből kilátott,
 kicsobogott Sylvia Plath:
 az asszony aki önmagából gyilkost csinált önmagával.
 És te Hughes a gyászból tavaszt: Ovidius Amorese tavaszt.
 Mert összefeküdtél a gyással, a vággyal, a halállal.

Ó hús
 nélküli gigászi csontváz-Hughes:
 fekszel a földben és az örökidőben,
 mint egy sárkánygyík-fosszília az őslávakőben,
 mint egy negatív őshattyú-sárkányszaurusz,
 bordák, csőr-kacsaszáj, koponya, szárnycsontok
 vályú-csónakjaként, kőléc-kővályú-sorozat gondok,
 humorú kőlevél-pikkelyek vers-gyűjteménye,
 époszi fordított kóhalál-ősmadáredénye,
 fekszel, akár egy kidőlt ősfenyő száradva, zölden,
 rozsdásan és szálkásan a földben,
 s áglombjaid merev szikkadó tú-kötegeinek
 kemény toll-boglya rács-odú madárláb-rücsökragyogás
 odúiban és rothadás-szag padlás-szűk fészkeiben
 rothadás-fények,
 büdös hártyszacsó denevérek,
 baglyok, vadmacskák, őzek, sasok, rókák, sündisznók,
 hangyák, pókok, pupilla szem-ajtók,
 farkasok, medvék virrasztanak, mint az angyaltojás
 a túlvilág-angyaltestben, másvilág fű-gödreiben,
 mint madárnőstény-testben a tojás
 és szemük, akár a zöldalgaövény, zöld kristálygömbkoporsó,
 akár a nem fölött az igen,
 akár a gyertyaláng fölé csipesszel tartott izzó pénz-érme
 és szemük ég akár az Ítélet, az Utolsó
 és szájukon, csőrükön, orrlikaikon firtös fényhab
 tolul, nyálhab-szakáll mellükig lógva, mint a rab

halálra ítélték, az akasztottak szájából a halálfuldoklás-fehérje.
És nincs megváltó csók,
föltámasztó ének, époszi cókók,
csak madársikoly, rókasírás, sün-szuszogás, őz-csöndszó,
farkas-sikoly, medve-hörgés,
véghetetlen csönd-dübörgés,
rigófütty, hímtavas-ének,
a hímdecsekvés szerelem-tűz fészek:
a madár-gégefő alsó elágazásánál az alsó gégefő,
a syrinx:
a hangadás szerve!
És nincs idő!
S a halál hallgat, mint a szfinx
néma kőben heverve.

Ó, hol vagytok? Merre vagytok?
Hisz szeretkeztetek, ittatok, sírtatok, raboltatok.
Mint boltok polcán a liszt
fehér porként barna papírzacskóba zárva hallgattok,
batiszt
kendővel letakarva.
Amit adtatok elviszitek,
amit hittetek nem hiszitek.
Az Idő alvadtvér-barna.
S a tél, a csipkehab-fátyolköd-mennyasszony,
aki tavaszt vár a szerelem-hasznon.
S az erdőben a fekete fákat szétrobbantó fagy,
Akár egy öreg fehérszakállú násznagy.

Hol vagytok, merre?
Létből semmivé keverve.
Jajból semmivé habarva.
Múlttal-jövővel összekavarva.
A Semmi Gyötrelmében,
akár a Tiszta Szégyen.

A Mindenséget magatokra varrva:
hitetekbe aranycérnás ezüst-tűvel varrva
a láng-bolt
világot.

Magatokra varrtátok a világlét-palástot.
S lényetek mint a gyémánt-kalász ragyogva szúrt,
s testetek milliárd piros szűrőspont,
húsotok milliárd vérpetty-kút,
akár a kábítószeresek kidagadt-erű karja.
Legyen hát, ha Isten így akarja!

Azt mondták mindig otthon:
„Aki bírja, marja.
Egy kutya se osztozik a csonton!”

És most te Gregory Corso!
Te Negyedik Szárny. Te elsőnek se utolsó.
Te éjszaka-vadorzó:
éjjeli erdők árnycsipke-zuhogásában,
a lomblevél-él fülleltség-életgyászában
settenkedve lopakodó
rabsic,
aki fehér voltál, mint a jégeső-csillámmal borított hó,
aki meleg voltál,
mint a gyertyaláng fölé tartott kitüntetés-érem,
olimpiai győzelem-érem
a vérbajszú sárga lánghegybe érve,
a láng-csiktól, lángvirág-szétfolyástól feketére herélve,
aki meleg voltál
mint a láng fölé tartott átizzadt párolgó zsírpapír,
mint a kenyérszeletre kent vékony disznózsír
gyerekkoromban,
a konyha-nyomorban,
mint egy napsütötte modern oltár
Nizza fölött Matisse lila templomában,
mint a lilafény-lilaköd gyóntatófülke
és szigorú, mint a macskaúzó „hess-sicc!”
Mint az angyalok angyalszarvból készített tülke
amikor riogva, jajongva szólnak
mint egy felbolydult barna-árnydarázs-had.
Hisz veszélyben a Túlvilági Virágoskert béke.
Lángot-köpő szájú, világnagy potrohfar-fullánkú,
lepkedenevér csont-hártya vitorlájú
ördögsereg zúdul a Halhatatlan Halál-vidékre.

*Jaj, Gregory Corso,
te éjszaka-vadorzó!
Lesed a halált,
mint erdő-éjben őzet a vadorzó.
És a bokor-lombot lassan félrehajtva,
mintha nyílik zöld levélbarlang-pajta
keresed a vért,
te tudod miért
a vadat, a szárnyatlan fehérpetty-őzet,
az angyal-magzattal viselőset,
hisz halott az éji csönd-áhitat,
s a félelem talpadig átítat:
talált?, nem talált?*

*Ó, Gregory Corso,
te magány-sötéttel telt óriás agyagkorsó,
te fekete gyásszal töltött halottas urna,
te, az égiek ragyogás-Canopus-edénye,
boldogtalan rothadás fénye:
te bozontgyász barna
fénykönnyű vers-örök láz-barma,
te komor, vad busa,
kín korsó-alakú ember-Canopusa:
a vers-belsőszervek őrző szív-edénye,
a lehetetlen száanalom-reménye:
testedben szárnyaid,
húsodban szárnyaid
a csontvázra göngyölve simulva, belső-gólya,
mint ó-egyiptomi halotton az enyves múmia-pólya.
És testedben árnyaid
és húsodban árnyaid!
Mert többszárnyú vagy, mint a szélfújta falomb,
s árnyrezgés síktüzed
bontott-egy szerkezet
akár a hűség, akár a bűn, akár a gond.*

*Ó, Gregory Corso!
Te Szent Buzi, te világ-vánszorgó,
te szerencsétlen Éden
a Teremtő szívében,*

*te bozontos sűrű-szűrű bánat,
te füves, te ópiumos Isten-alázat,
Isten-utánzat,
Te vulkán-hörgés-füstből szótt fekete torony-tál.*

Hát hova bolyongtál?

*Hidd el, nem mindenki
akar füstöt temetni!
Nem mindenki bolond.
Nem mindenki jajbuta, szánalmas bűnöző,
mint a gyermeket titokban szülő gond:
ködvastag tébolyszövet nő,
aki a klozeton ül:
ott szül,
s alatta a vízben, a véres szarban
lebeg, mint a szemfödő, mennyasszonyi fátyol a viharban
a placenta, a foggal elrágott köldökzsinór,
a méhburok véresen hártyaesernyője,
s ki gondol most a jajgatva kuporgó nőre:
az eleven temetőre
bugyija lábszárain
s a magzatvér lábkörmein,
mint az alvadó kín,
s a vízben a megfojtott, kék kidülledt-szemű csecsemő.
Aki az előbb még anya volt.
S szája véres, mint egy óriás pina-alakú rúzsfolt.*

*Ó, Költők! Rothadás-fényrugók,
drog-sípot szagolók,
szerelem-mezőn futók,
nem Gothék, nem Keatsek, nem Byronok,
de mámor-gyász pina-falók,
fan-szörzet rost-sírjába temetkezők,
részeg sár dalmezők,
túlvilág-tapogatók,
misztikus gyalázkodók,
mitikus alázkodók,
transzcendens ásitózkodók,
unatkozók és áhítózkodók,*

áttetszőek és világítók,
Krisztusként ájuldozók.
Ti is bűnöző szentek:
akik a halál-szekéren a túlvilágba mentek.

Hű költők, hűtelenek,
hű társak, hű hűtelenek,
valóságok, véletlenek,
valóság-védtelemek,
végesen végtelenek,
egy-nyelvűek, több-nyelvűek,
akár a föld-hű
többlevelű zöld fű,
mostaniak és régiek,
szikla-katedrálisok, rózsavizelet-kölykök,
költők:
aranypor-szavúak,
rénszarvas szarv-csontszárnyúak,
hajnali lét-részeg madársüvöltők!

Tudjátok, mi örök?
Majd én is jövök.

Jajtalanul, vagy nagy jajjal
te Tölgyerdő-Angyal,
te csavargó Isten-ördög.

Egyszer Rómában, nem is olyan régen
a Virágok piaca-téren,
a Campo dei Fiori
pultos ponyvasátor tömegében
bolyongva, szagolva, bámuldozva,
a has-szemű, lila, rombuszpajzs-rájákat agyamba hámozva,
míg a sátortető-síklombozat halomra
hullt feketén Giordano Bruno titáni bronzszobor-árnya,
mint a gyötrelem szigorú óriás megfagyott varjúszárnya,
a piac-utcasori, szivárvány-légyszem-mély ősföldkori
ponyvaház-résekbe szúrva nehéz árnytollait,
s a piacsarki kocsmá feketeszív-csöndjébe térve,
mint aki feleletet vár a hajdan-kérdezett miéértre,

hisz inni akartam valamit,
a kis kocsmá rézlappal héjazott pultjának dűlve,
szívemben már az új époszt hegedülve
vártam
az arany-gyökerekkel benőtt kocsmá-homályban,
mint világjaj-kriptában
s olyan volt a kocsmá, mint a muraközi lovak:
a barnán-nehéz vastag sörös-lovak
rézlapokkal és rézszalagokkal rézszőgesen kivert lószerszáma,
füst-bojtok, füstrottok közt a csillogás-sárga
arany-címerek,
arany pecsét-fejek,
meg az ital-rongy lárma,
meg a nehézsúlyú lovak pataszög-csattogása,
pata-szikrázása a szürke gránitköveken
és fekete bőrre varrt rézmellény az izom-tömb lószügyeken,
és rámszólt az öreg csaposnő,
mint egy bodros fekete felhő:
„mért nem jött egy félórával előbb
még az elindulás előtt:
itt volt Gregory Corso
a költő-vadorzó
az amerikai-olasz
Megvénült Tavasz,
itt ivott reggel óta
a csavargó-kelekótya,
röhögve, fíngva, káromkodva,
három kezével három poharat fogva:
mert három keze volt,
mert ő háromszor egy volt,
mint a hinduizmus főistene Trimúrta:
Brahma, Siva, Visnu:
a ciklusonkénti teremtő, a pusztítva megújító,
a fenntartó.
Egyik kezében hab-sapkás söröskorsó,
másik kezében nagy pohár whyski,
harmadik kezében zöldpohárban zöld unicum, smaragd-arcú.
A betyár
most meg már ki tudja merre jár.
Az elmúlás útjain.

Lelkében csomós gyász, testében csomós kín”.

*És hiába az Ének.
Hátad görbe volt, mint a púpostevének,
mint a dromedárnak.
És benőttek az arany-éhes árnyak.
És kopott voltál, mint a menekülő madárhad
mikor már vége az európai nyárnak.
Akit már belülről összevissza rág
a kívülről világ:
óriás csomókra, mint a rák.*

*Jaj, Gregory Corso!
Te elsők közt nem-utolsó.
Benned a kín
rakéta-tűzijáték ágain
kuporgó lomha,
roppant tűzrózsagomolygás vérgyűrű-gomba
atombomba.
Megírtam neked gyönyörű öregem
vers-nász kérő bizonyság-levelem:
hogy a te Bombád az én Bombámnak csontváza legyen,
majd én föllőtötetem
ahogy csont-ingekkel, csont tarajokkal
csontcsőr-szájlapokkal
a Dinoszauruszt az ősi természet,
aki így képzelte az Egészet,
meg a kezdetet, meg a véget
és soha-más
folytatást,
még az emberiségnél korábban
a Sárkánygyík-gigászok korában.
Hogy az én-írtam egésze
legyen a Szent Tűzözön regéinek része,
a Látomás Tűzpenésze,
gerinc-tűzága,
hiszen a tűz virága!
S te kinyíltál, mint egy ablak.
Magadat magammá adtad.*

*Most már öreg vagyok,
mint az ősangyalok!
De még nem volt elég!
De élni akarok még.
Védj meg halott a haláltól
a kopasszá vedlő hullabáltól,
te Halhatatlan Élet-Koporsó:
Gregory Corso.*

A NÉMETH LÁSZLÓ TÁRSASÁG KONFERENCIÁJA
(Hódmezővásárhely, 1988. április 7.)
Csizmadia Sándorné, tanácselnök; Németh Lászlóné; Király István;
Kocsis Rózsa; Grezsa Ferenc

BOGDÁN LÁSZLÓ

Valóban, mi lesz velünk?

RICARDO REIS TAHITI FEKETE FÜZETÉBŐL

Lídiának, hát mégis kinek?

19. Az én otthonom

*A veszélyeket újraélem
és újra megúszom, remélem.
Elmúlik a láz.*

*Felépülök februárra,
a havat hiába várva.
Az Isten vigyáz.*

*Vigyázott az Urubamba
völgyében is, gonosz, bamba
inka istenek,*

*sem veszejthettek el. Védett.
Tibetben is segítséget
nyújtott. A sziget*

*sem uralkodhatott rajtam,
velem volt mindig a bajban
A londoni köd*

*sem rabolhatott el. Óvott.
Erdélyben is oltalmazott.
Vörös ördögök*

*is hiába igyekeztek,
angyalai védelmeztek,
még Drakula sem*

tudta a vérünket venni,
ő sem tudott semmit tenni,
védett Istenem.

Nemcsak engem, Lídiát is.
Hálaimát mondok máris.
Halálkörökön

túl rejtőzött észrevétlen,
a szó- és a sorközökben.
Földre szállt öröm.

„Én Istenem, adjál szállást,
mert meguntam a járkálást!...” –
énekelte a lány

„A járkálást, a bujdosást,
idegen földön a lakást.”
Titok és talány

rejtőzött az énekében.
Többször hallottuk. Most értem
Transsylvania

is tovatúnt. Őszi ködök
rejtik. A dal szíven ütött,
végül is nekem

volt-e otthonom valaha?
Az én otthonom Lídia.
És a szerelem.

30. A kék háromszögek

Elnézegetem mostanában a kék háromszögeket,
kirakom a mangófa alá, villóznak a napsütésben.
Püthagorász szerint a jó indulat,
a jó szándék, a béke jelképei,
de ezt nem tudták a mérhetetlen vének,

vagy ha mégis, nem törődtek velem,
nem vették figyelembe,
nem érdekelték őket jó szándékaink.
S háromszög ide, a béke jelképe oda,
szinte elbántak velünk.
Kissé megfakultak az akkori viharban,
az eső is alaposan eláztatta őket,
de azért reményt keltően villognak,
az Adria azúriját idézik,
a kék barlangok csodálatos kékségét.
Lovecraftnak is feltűntek,
ahogy csillag alakban raktam ki őket
és a kultúrák különbözőségéről elmélkedett.
„Másképpen szocializálódtak – motyogta. –
Lehet, hogy nem is észlelték őket.
Ők másképpen érzékelik a világot.
Lehet, hogy nem is látják a színeket,
vagy ha mégis, semmit nem jelent nekik.
Lehet, hogy nem is látnak.
Legalábbis, nem úgy, ahogyan mi.
Jó lenne tudni, hogy hogyan,
de olyan keveset tudunk róluk
és most már remény sincsen rá,
hogy kapcsolatba léphessünk velük.”
„Ez nem is olyan nagy baj! –
kacagott Álvaro, akinek figyelmét
szintén feleltették balekségünk
fakult-kék szimbólumai. –
Én valahogy nem szeretném,
ha örökre álomba ringatnának,
vagy ha elragadnának a föld alá,
sötét birodalmukba.
És örülök, hogy legalább ettől
megment az Alberto fekete tükre.
És az idegenek előrelátása,
akik nagyon is jól tudták, hogy
kikkel állnak szemben
és kidolgozták a megfelelő
védekezési mechanizmusokat.
Nem szeretem, ha kísérleteznek velem,

ha akaratom megbénítják
és szeszélyeik tehetetlen bábjavá válok...”
Elhallgatott. Körénk gyűltek a többiek is.
Bámulták a napfényben villódzó háromszögeket.
„Egy még mindig a kapu fölött van. –
suttogta Lídia. – Remélhetőleg
vannak itt azért olyanok is,
akik pontosan értik a nagy Püthagorász
nemes szándékait.” – És nevetett,
úgy, olyan önfeledten,
ahogyan csak ő tud nevetni.
És én rádöbbsentem, először mégis
trillázó nevetésébe szerettem bele,
megismerkedésünk helyszínén,
a Sao Paoloi cukrászdában.

31. Újra a barlangban

Önmagam látom meztelen, a folyóban,
amint a vízesés mögött, háttal a hold arcának,
újra meg újra alábukom,
minden erőmet megfeszítve merülök le,
hogy a tíz-tizenkét méter mély vízben,
elérjem a homokot, a folyó medrét.
Ahogy süllyedek, meglepetten tapasztalom,
hogy a víz, megmagyarázhatatlan
titokzatos módon egyre melegebb,
már-már forró lesz és szinte éget,
amint apró bálványok után kutatva, cikázok ide-oda,
(évszázadok, talán évezredek óta várják,
hogy valaki végre megtalálja őket!)
váratlanul megpillantom a bűvárfelszerelés nélkül úszkáló,
szintén bálványokat keresgélő, meztelen Lídiát.
Ő is észrevesz, mutogat valamerre jobb felé
és egészen közel úszva, félreérthetetlenül hív magával,
s én váratlanul látom meg a valahonnan
hátborzongatóan ismerős barlang
félelmetesen ásító, kobaltekék kapuját.

Mellette a sziklafal, mint antracit tükör,
minket mutat, amint egymás mellett úszunk,
ujjaink néha össze- összeérnek
s ilyenkor megremegünk,
mintha delejes áramütés járna át.
Gondolkodás nélkül úszunk be a barlangba,
mintha összebeszéltünk volna.
De hiszen én már jártam itt Pomareval,
döbben belém, de akkor lámpánk is volt.
Titokzatos írásjeleket láttunk a falon,
de nem volt időnk aprólékosan megvizsgálni őket,
rendületlenül úsztunk a barlang homályos mélye felé.
Most viszont a sötétség nyel magába, mint hajdan a ködök,
és váratlanul nagy, lomhatestű állatok vesznek körül,
ezeket nem láttuk akkor,
több méteres, tekerdő kigyók,
egy ilyent lőtt le Pomare.
Tudom, haladéktalanul el kellene érniük,
a homokpadon magasodó emelvényt,
az Areoik rejtélyes trónusát,
oda talán nem követhetnének a barlang rejtélyes lényei,
de mozdulni sincs erőm, körém tekeredik egy kígyó
és tehetetlenül nézem, amint egy hatalmas,
csattogó fogú ragadozó üldözni kezdi,
a homokpad felé úszó, kétségbeesett Lídiát.
Elsötétül a víz, nem látom mi történik,
verítékben úszva riadok fel,
és nem tudom, a folyó vizétől-e,
vagy mégis könnyeimtől lucskos a párna?
Lídia motyog valamit álmában, nem érteni,
és védelmet keresően húzódik közelebb hozzám.

32. Rómeó és Júlia

Álvaro volt Rómeó,
és Noah Júlia,
Pomare Lőrinc barát,
de Mirandolina

*a többi szereplőket
a maorik közül
válogathatta ki,
boldogan, üdvözült*

*arccal, csillogó szemmel
hallgatták. „Családi
háború – magyarázta. –
Két, nem éppen baráti,*

*mondhatni ellenséges
család él Veronában,
s ők, ennek ellenére
szeretnek egymásba.”*

*És beindult a játék,
a puszta színpadon.
Mikor Rómeó meghalt,
nagy volt a fájdalom,*

*Júlia is követte,
kitört a sírás-rívás.
És a cselszövők ellen,
indult tetemrehívás.*

*Azazhogy indult volna,
de felálltak a holtak,
derűsen mosolyogtak,
hálásan meghajoltak.*

*Elnémult közönségünk.
Rómeó s Júlia
mégsem halt meg. „Csodát tett!
Sámán – Mirandolina! –*

*suttogták az öregek. –
Hatalma van. Varázsló!”
Felállott és tapsolt a
jelenlévő kormányzó.*

„Csoda, lám, a teátrum! –
mondta maori nyelven. –
Nem hal meg, csak úgy tűnik,
hallhatatlan a szellem.

Hálásak lehetünk, mind,
a szép Mirandolinának.
Nélküle nem jött volna,
közénk el a varázslat!...”

A bennszülöttek tapsoltak,
dobogtattak, füttyültek,
s ott köröztek fölöttünk
a mérhetetlen vének.

„Látod, nekik is tetszett!” –
kacagott Lídia.
S színházi lázban égett,
az egész provincia.

*SZATHMÁRI ISTVÁN**A szomszéd*

Szenteste délutánján csönget a szomszéd, két hatalmas hal van a hóna alatt, áll az ajtóban, óriás tükrösök, ficáncolnak kicsit, de szorítja őket nagy erővel a kis ember, a szabó, akit én tényleg kedvelek, örökké sűrög-forog centivel a nyakában, fürgén veszi a lépcsőt, a kanyart, a ronda házmestert, még a csövet is kikerüli könnyedén, ő már csak ilyen, pedig nyugdíjas a szomszéd, mégis fiatal, ifjú, egyedül él, de mondogatja néha, az asszony, majd az asszony rendbe tesz mindent, és nevet ilyenkor, de a szemében látom a furcsa fényt, hát igen, mondom neki, igen, akárcsak nálam, és nevetek én is, és nem tudom, ő is ugyanazt látja, fogjuk a korlátot, rázogatójuk csak úgy, kapaszkodunk a gangon, mint, aki fél, tart, tart valamitől, közben meg repülnek a galambok a kocka ég alatt, köröznek szépen, finoman, feketék, barnák, és még hófehér is akad, majd megyünk a lakásba és becsukjuk az ajtót, ő az övét, én az enyémet, tehát áll a szomszéd az ajtóban a hallal, hogy most zárt a Csarnok, és mindenféle hal volt, úgy osztogatták, lóbálták és kiabáltak hozzá, kellemes karácsonyt, vigyék, és felkapott kettőt, a többiek meg ugráltak, vergődtek a vizes kövön, tátogatták bajuszos szájuk, és a halasok lucskos, foltos kötényben csak mondták, eresztgették a szavakat és röhögtek hozzá, hatalmas harcsák, busák, óriás keszegek húztak volna valamerre, de mindig jött valaki, meséli a szomszéd, aki megragadta őket, és az üvegmedencéből elkezdett kifelé ömleni a piszkos zöld víz, akárha valami zsilip tenné a dolgát, és a csizmás, pikkelyes lábak tocsogtak ide-oda a Csarnokban, ahol már zártak, és mondták, boldog karácsonyt hölgyeim, uraim, és a kis szomszéd izgatottan futott a troli után a hallal, hogy utána hozza és mutassa nekem a zsákmányt, öntelten, büszkén, igen, hisz fogott ő, ragadt ő, nincs ez minden nap, nincs, és fülig szaladt a szája és rángatózott kicsit, olyan gyorsan mondja, haddarja, hogy már nem is értem, csak sejtem, vagy csak kigondolom éppen, és mondom én helyette, a kicsi szomszéd helyett, aki áll az ajtóban a két bazi nagy hallal, és érzem, tenni kéne, végre tenni kéne már valamit, besüt a nap a konyhába, csillannak odabenn az elmosott edények, a két szék támlája aranyban úszik, és a kép is a falon, arany rámába szorítva aranylik az arany, mondhatnám, igen, és hirtelen csend lesz, egészen kínosan az, és hunyorgunk a napban, közben tátognak a halak, az egyik majd kiugrik a szabó hóna alól, fenn a harmadikon, ilyen magasan még sohase járt, járhatott, vagy inkább úszott az állat, kidüledt, nedves szeme riadtan fordul, megyek, mondom végre, átmegek rögtön, és ma-

gam is lepődöm, igen, hisz annyi mindenre gondoltam éppen a karácsonyfa mellett, mikor csöngetett a szomszéd, még igazítottam a gyertyákon az asztalon, helyeztettem őket kicsit, akárha sakkoztam volna a rózsaszín anyagon, a kedvesem hozta pár nappal ezelőtt, jött fel nagy, hosszú fekete kabátjában a lépcsőn, és már az elsőn mondta, a lift, a lift sohase működik, és nevettem ezen, nem is tudom, miért, és néztem a gangon túlra, miközben vártam a rácsos ajtó előtt, ha akarom, a budai hegyeket is látom, akkor is repdestek a galambok, szinte kergetten tették, vadul, és átszállt néhány testes, hosszú csőrű madár a közeli kertből, az Orczyék kertjéből, és itt ricsajoztak nekem, a ház óriás macskája még csak feléjük sem nézett, lenn örökzöldek és néhány nejlön virág a kőkerítés mellett, meg három elaggott szék.

Jött fel a kedvesem, majd mutatta a gyertyát, lihegett, és gyújtottam, mind meggyújtottam én, és álltunk a fényben a karácsonyfa mellett, cikáztak a lángok és különös árnyékok kergették egymást a falon, mint valami film, mondtam, igen, és újból nevetni kezdtem, de akkor már a poharakért nyúltam, mézes pálinka, persze, itt a karácsony, hamarosan itt. A kötényt még felhúzó, kiáltottam az induló kis szomszéd után és már pikkelyeket is láttam a sárga köveken.

Talán csizma is elkelt volna, ám ez mégiscsak túlzás, sürgött-forgott a kis konyhájában a szomszéd, készült ő is, persze, tányérokat, edényeket helyezett az asztalra, meg valami ócska, kopott vödröt a lábam elé, igen, és közben mondja, hadarja, dadogja, hogy ő halat közelről csak gyerekkorában látott, de nem hagyhatta őket ott a Csarnokban, hát hogyan is nézett volna ki ez az egész, és ő most nagyon hálás nekem, és lesz is egy darabig, hogy mit meg nem teszek én neki, ó Istenem, és kinyitja a szoba ajtaját, és látom a hatalmas asztalt meg a gépeket odabenn, próbababa nincs, az nekem van, igen, ámulkodott is rajta a szomszéd az elején, közben fején ragadom az állatot, pontosabban, a fejére csapok, mert kezdődik a tor, fröccsen a vér, repül a pikkely, hasad hangosan a bőr, ömlik ki az ikra, a bél, csúszik, iramlík a hólyag, verdes a farok, és ő csak mondja és asszisztál, és jön a másik hal is, és immár ott vannak a csillogó tálon, szépen a nap felé fordítva, mert itt is vakít, besüt, betör az ablakon, jól megtisztítva, üresen, néha tátogva kicsit.

És állunk mi ketten, én véresen, foltosan, ő a barna kis köntösében szenteste délutánján a fényben, a narancsban, citromban, és gondoljuk, gondolhatjuk, nem is annyira rossz ez a világ, és valami félénk melegség jár át, tapogatja a testem, bújjócskázik bennem már-már pajkosan, de azért mégsem ilyen egyszerű ez az egész, mert már nyitom az ajtót és búcsút intek az apró embernek, várnak az angyalok, mondom még és mindketten nevetünk ezen, a szemben lévő ablakban színes égők égnek, a nap már valahogy másképp teszi a dolgát, a galambok valahol pihennek, töltök a pohárba és érzem, erősen érzem a fenyőfa illatát.

Este, mikor a halat eszem, tudom, ő is ezt csinálja, vajon a centi, a centi ott fityeg-e a nyakában, nézem a gyertyát, az apró lángot, de az árnyék már nem érdekel.

Valahol messze, hol nyár van, ilyenkor fürödnek az emberek, majd aranyhomokba bújtatják a testüket, tudom, mert írták, megírták nekem, pontosabban a szomszédnak, igen, és utána ő mutatta és hagyta, hogy olvassam hangosan, az ő kicsi fia szeli most izmos karjaival a csillogó tengert, aki már egészen felnőtt, érett férfi, akit csak egyszer látott gyerekkorában a havasok alatt a falucska egyik házának ablakában, egy pillanatra, mert a gyerek anyja megmutatta neki, hogy fájjon, igen, fájjon aztán tán egy életen át, és ő csak nézte, nézte volna, meséli, de már csak a csillogó üvegtáblát látta, meg a behúzott barna függönyt, textíliát, és hideg, erős szél jött a hegyek felől, és mennie kellett, habár a szíve, a kicsi szabó szíve zakatolt, igen, mint a gépek az itteni szobában, ahol engem mindig olyan zavartan fogad, örökké rámól, tesz-vesz, akárha keresne valamit, vagy inkább dugna, eldugna egyet s mást végleg a szemem elől. Persze, nem az a csöppnyi gyerek írta a levelet, aki ma már daliás férfi, hanem a szomszéd egyik jóakarója tette, mert hát a szabót se szereti, szeretheti mindenki, nem, nem, és utána csöngetgetett nekem, hogy nézzünk meg közelebbről ezt a távoli földrészt, foglalkozunk vele, vastag könyveket lapozgattunk sokszor, éghajlat, flóra, fauna, dzsungel és pusztaság, igen, készült a kis ember, de hát minek, mondta is néha, majd alábbhagyott az izgalom, új kuncsaftok jöttek, kabátokat, nadrágokat hoztak, majd piros rózsák kerültek ki a gang virágládájába, öntözte, locsolgatta őket, szinte már dédelgette, igen, és még motyogott is hozzá, és az arca pirult, kipirult ilyenkor, hát Istenem, mondtam magamnak míg eszem a halat és sárga bort töltök a pohárba, apám, még élt, sokszor gondolt rám, mondta, főleg az utóbbi időben, hogy hogyan állok talpra, mintha eddig nem is talpon lettem volna, hogy csinálom az új életet, mert hátha van ilyen, igen, a szabó fia is azért ment ki, került oly messze, hogy másképpen tegye, tegye a dolgát, és így úszni is megtanult, szelni a tengert, a szabó még nem látott ilyet, nem hogy még ízlelte volna, mesélte, egyszer az ő falujában, hol még nyáron is volt hó a csúcsokon, valami cirkuszféle lépett fel esténként, zebrák, majmok, meg egy óriás hal is szerepelt akkora kádban, akváriumban, mint egy kisebb tenger, ő legalábbis így gondolta, igen, mondta, és egészen felvillanyozódott, kék volt a vize, oldalról megvilágították, akárha a nap kelt volna fel éppen, és még fehér homok is volt a porondon, a hal meg csak úszkált és néha kidugta a fejét, a zebrák meg a majmok pedig futottak körbe-körbe, egy széles vállú néger nő vezényelte őket, aki előadás után a falu kocsmájában fehér rumot rendelt, de nem kapott, kaphatott, mert ott nem ismertek ilyet, és jó lett neki a helyi szilva is, igen, és még pár szót is tudott magyarálni, és ő is ott ült, a kis szabó, az asztalnál, és nézte a nő koromfekete arcát és arra gondolt, mesélte, vajon milyen, milyen lehet máshol, és belepirult ebbe, mert ő jó ember, igaz, de nem hagyta a gondolat, nem, nem ismert magára, és az

idomár nő mintha megsejtett volna valamit, és hosszú lábait úgy helyezgette az asztal alatt, hogy egy pillanatra a szomszédhoz érjen, és akkor a szabó megrándult nyersen, akár a zebra a porondon, ha állnia kellett, akárha áram futott volna végig rajta, és akkor, ott, mondta, megértettem, igen, más is van, másmilyen, és rohantam haza és a dunyha alá bújtam, szinte beletemetkeztem, de a testem nem hagyott engem, és én se hagyhattam a testem.

Hát ilyenekre gondolt ő néha, és még arra is, hogy sétál a fekete asszony a fehér homokban, de hát jöttek a nadrágok, zakók, és hát felejt, felejlhet ő is, mert már nem nagyon téma a növényzet, a klíma, a messzi ország ragyogó égboltja, mint már jeleztem, igen.

A rózsák pedig nőttek, virultak, terebélyesedtek, de azért valami történhetett, igen, mert hetekig, hónapokig nem láttam az örökmozgó kis embert, és már jött a hideg, jeges szelek fújtak és a virágok megfagytak sorban, ott lengedeztek mereven, hullán, és félni kezdtünk, mi van, mi lehet, és akkor csak újból megjelent a szomszéd centivel a nyakában, mintha semmi se lett volna, sürgött-forgott, mozgott ide-oda, és a rózsák is eltűntek gyorsan, maradt a láda a kemény, barna földdel, mint gödör, mely vendégre vágyik.

Egyszer egy használt, de jól megőrzött, finom bundával hozott össze a sors, mesélte a szabó, újítgattam, formázgattam, egészen szép lett, ott feszült a vállfán az asztalom fölött, a gép remegésére még csak meg sem rezdült, valami különös jószág volt ez a bunda és mindjárt arra gondoltam, annak a kifestett idegen ajkú nőnek fogom én ezt eladni, mert ő szeretheti az ilyet, valahol mélyen éreztem így, és kerülni kezdtem őt a gyárban, mert akkor még ott dolgoztam, igen, mondta a szomszéd, és még a halak pucolásánál is szóba hozta egy pillanatra, és én akkor véresen, izzadtan, csapzottan, kezemben a késsel, látni véltem kipingált arcát, mert volt, hogy feljött a szabóhoz, kelméket, szöveteket hozott, ott ment el az ablakom előtt, és én ilyenkor szívesen kilestem a gangra, szerettem nézni a dolgokat úgy, hogy ne nézzenek vissza, és a nő lassan *felismerte* a bundát, amit csak neki csináltak, mind sűrűbben járt fel a lakásra és már hűvösödött is, és egyszer csak azt mondja nekem, mesélte a szabó, próbálja már fel, engedje meg végre, és már vesz is le magáról mindent, ott áll a kivilágított szobában anyaszült meztelenül a gépek között, és én, így a szabó, húzom a széket, akasztom le a vállfát, szinte megbabonázva, és segítem fel neki a kényes, finom bundát, a telt, barna bőrű, ismeretlen illatot árasztó nőre, igazgatom, helyezgetem rajta, miközben vadul ver a szívem, és én képelem, elképzelem egy rövid időre az összefröcskölt, pikkelyfoltos, apró konyhában az asszonyt, ahogy abban a bundában áll, és nincs alatta semmi, és már kérdezném is a szabót, ugye, mint a néger ott a faluban, de nem teszem, nem, a halra koncentrálok, és tudom, a szomszédtól tudom, sokáig állt a szoba közepén a nő, és a szomszéd csak sürgött-forgott, itt egy ránc, amott egy cérna, és látta, hogy az asszony arcáról csorog a verejték, vékony csíkokat hagy a bőrön a festék, pókhálósodik, Istenem, meleg van, persze, és kinyitotta az

ablakot, onnan is a budai hegyekre látni, ha akarja az ember, ha éppen így hozza a kedve, és visszafordul a kicsi kis szabó és már tényleg hiszi, ára van mindennek, de az idegen ajkú nő váratlanul kelletlenkedni kezd, fitymálja, leszólja az anyagot, pofákat vág, elhúzza a száját, és kiküldi a szabót a konyhába, hogy felöltözhessen.

Pár napra rá a kukában láttam a bundát feldarabolva.

Ötök a borból, égnek kedvesem gyertyái az asztalon, szenteste van, csillagokkal teli az ég, vajon holnap átjön-e a szomszéd, mert megkérdezném tőle, ki dobta-e az egészséget, vagy azért hagyott magának egy darabot, egy icipicit, csak a szag, az illat, vagy a tudat miatt, hogy ott volt, rajta a telt, duzzadó testen, és hogy vert, nagyon vert az ő kis szabó szíve akkor, majd kiugrott a helyéről, de a szabó nem szomorú ember, ebben biztos vagyok, hamarosan meglep valamivel, bekopog vagy csönget fülig szaladó szájjal, és mutatja vagy mondja, talpra állunk, talpra, és nevet is hozzá hangosan, és ha nem hiszi, akkor majd az asszony megmondja, igen, és rám kacsint cinkosan.

GREZSA FERENC, KIRÁLY ISTVÁN, NÉMETH ELLA
(Hódmezővásárhely, 1988)

LANCZKOR GÁBOR

Joseph Beuys: Filcöltöny

*Kell a ruha a testre.
Takarja
azt, ami a lábszára. Combja. Törzse. Karja.
Az anyatermészettel készül el felesbe*

*az anyag kiszabott mintája.
A lábszárát. A combot. Törzset. És a kart.
Amit takar.
Azokat imitálja.*

*Anyaga meg a lélek szegyenét.
Például ez
a szőrből hengerelt sűrű nemez
belülről délben is sötét.*

Piero della Francesca: A születés

*Amint kész lesz, odaereszt
magához és végleg megadja
magát. Mikor kilenc hónapja
elkezdtem írni ezt*

*a könyvet, erre koncentráltam.
Hogy adja meg magát nekem
korábban.
De nem.*

*Arezzo városának falai és tornyai látszódnak
a rogyant istállónak és jászolnak
álcázott betlehem mögött.*

*Előtte József. Mária. És két látogatóba jött
pásztor. Meg két tehén. Öt angyal. És a csecsemő.
A kép nincs kész. A pásztorok szeméből a fatábla les elő.*

GREZSA FERENC (1990)

TATÁR SÁNDOR

Model No. ...: Apocalypse

*Az égen fényes timpanon
Ki él, mind görnyed ott, alatt
Csend ül a földi színpadon:
Nem zizzen, pendül, kotta, lant*

*Az égi tóba fagy mosoly
A földi hegy kemény, kopár
Úgy tornyosul, mint masztodon;
Sötét mássza, mint gyászbogár*

*Mint égi kocsmák angyala,
Szél ront közénk és jégeső
Sötét s vad, mint az éjszaka;
Már sóhaja is mérgező*

*Barlangba iszkol mind, ki él
Mert mint smasszer vagy gyógykovács
Uszul ránk, megpillant s itél
Hálójában mi: jó fogás*

*Gózzé felforrott tengerek
Vérfelhők: forró vatta rá
A nyáj riadt, hüppög, mekeg
Nincs irgalom, ki hallaná*

*A szót más sem, s te sem leled,
Mi csapdánkból kiváltana –
Most persze már meg nem reped
Saját üdvünknek várfala*

A szűkült szívben harcmodor
 A sziklaszirten ércmadár
 Ártatlan combon pálcanyom,
 A zord morál ha arra jár

Shakespeare? Arcpír? El vélők!!

...pedig én még most akartam
 egy igen nagy költő lenni.

W.S.

Most nagy költővé kéne válnom, s – nem mén.
 Kerül a Múza (az a dög!), és sztrájkol elmém.

Csak bambulok bután, a képernyő meg vibrál –
 »Ébresztő, jómadár! Mi ez?! hisz nem is ittál!«

–konyhában s csak vizet: A bor belém kár.
 Szellemtelen, poros. ...vagyok, mint 'oklevéltár.

Nem jár erre, ah, rég madár se, rím se;
 Hogy ármány kit letört, azt megsegítse.

Az ellenség műve, hogy bambulok csak;
 Fölbérelt pók besző, ellep a dohszag.

Ha meggebedne mind, ki ma nagy költő,
 Enyém lehetne úgy a szett, a meccs, a döntő!

Döntő? És győzelem?? Még mit nem mondok...
 Istenítsem talán e ganéjos porondot?!

A jobb tán itt a jobb, s nem az, ki tempóz??
 Oktalan ded a nép – adj néki pempőt!

*Megy Múza nélkül is, ha ez megvan: szerencse!
A hírnév vijjogás, fejed körül kerengve.*

*Hasgat tőle a fej. S már holnap máshol
Riszál és incseleg; vijjog, ficáncol...*

*– Már nagy költő vagyok. Hiszen nem írok.
Ez se vers, ládd – nem ám: az lenne pír-ok!*

VEKERDI LÁSZLÓ, MONOSTORI IMRE, GREZSA FERENC
(Könyvbemutató a Németh László Városi Könyvtárban, 1990. február 5.)

Nem elvi vitákkal, hanem zsigeri érvekkel találkozunk

BESZÉLGETÉS KABDEBÓ LÓRÁNT PROFESSZORRAL
A NEMZETI DIALÓGUS ESÉLYEIRŐL

Sokadszor merültünk bele mélyen a beszélgetésbe jó barátommal, több kérdésben egyik mesteremmel, Kabdebó Lóránttal, az irodalomtörténet professzorával. A téma ismét az egyéni és közösségi sorskérdések, a történelem tanulságai; s hát az egyik legégetőbb: mikor fog végre megjavulni magyar és magyar között a viszony, értelmes mederbe terelődni a párbeszéd? Rögzítsük ezt a beszélgetést, mondtam hirtelen, készüljön egy interjú. Miért ne, mondta ő, s próbáltuk ilyen irányba terelni a dialógust. Amelyben azonban továbbra is jelen maradt a személyes hang, a baráti diskurzus; s ezt csak azért mondom, hogy megmagyarázzam – a tegeződés hangneme szándékosan maradt így. A sava-borsa veszett volna el a beszélgetésnek; kérem az olvasót, kivételesen nézze el nekem a személyes hangvételt...

– Azt kérdezted, mióta vannak meg a magyarságon belül az ellentétek? Amióta ismerjük történelmünket – kanyarodunk tehát vissza a dialógus kezdetére. – Tatárjárás, mohácsi vész? Nagymajtény, Világos, Trianon? Az okok közt mindig felsorolják. De olvasd az Ószövetséget: ha az Isten meg akar tartani egy népet, akkor minden civódásaik ellenére kimentti őket a babiloni fogságokból. Még ha az a nép mindent meg is tesz önmaga ellen. Hogy a magyarság itt, ebben a huzatos vidékén Európának évezreden át megmaradhatott (és azt megelőzően ki tudja mióta, – de ebbe ne menjünk bele) csakis az isteni akaratnak köszönheti. Mert ez a nép is ezer éven át mindent megtett önmaga ellen. Nem a másik nép, vagy nem bármelyik – mai szóval: – kisebbsége ellen cselekedett, hanem önmaga ellen, öngyilkos lendülettel. A magyar nemzet, s itt most ne csupán a történelmi kategóriát nézzük, mindig befogadó volt. Szent István intelmeitől kezdve, – ezt tudja mindenki, hiszen idézik állandóan. Görgey, a '48-as szabadságharc nagy csodája milyen nyelven beszélt a tábornokaival? Az aradi vértanúk jelentős része nem is tudott magyarul. De a magyar nemzetért haltak meg. Széchenyi milyen nyelven írta a naplóját? És Liszt Ferenc? Akkor hogy is vagyunk? Ki az a Teller Ede, aki – amúgy a történelem paradoxonjaként – a maga módján megalapozta a XX. századi erőegyensúlyt a hidrogénbombával? Ha nincs hidrogénbomba, lehet, hogy az atombombába belepusztul a világ. Az alkotója magyarnak vallotta magát, és magyarul írt verses kötetet. Ki is adta, a halála előtt. Büszke volt ránk és mi is büszkék vagyunk rá: bizonyítéka az Orbán-kormány adományozta Corvin-lánc. Ez annyira természetes.

– És a Kabdebók nem idegenek-e ebben a világban?

– Magamról meg szoktam kérdezni, hogy hát hogyan is kerültem erre a tájra? Jártam egyszer Szuzdalban, a Volga-Káma folyókban, az ősi szláv város közelében van egy kas-

télszerű épület, ez volt a későbbi moszkvai nagyfejedelmek ősi fészke. Örmény építészek tervezték. Valóban emlékeztet Örményország épületeinek csodáira. És akkor eljátszottam a gondolattal: hol is lettem én magyarörmény? Ha kilépünk a most-pontokra szakadt időből, és a történelem felett egybeálmodjuk a létezést, akkor már ott laktak a valahai magyarok, ott építettek kastélyt örmény mesteremberek, arra felé vérzett-el-fagyott-meg egy magyar hadsereg (benne anyai nagybátyámmal) és én most (mármint akkor!) uborkát eszem a modern konferenciaterem étkezőjében öreg kollegámmal (aki évtizedekkel előbb „kiutalta” nekem Szabó Lőrinc költészetét) és akkori magyar irodalmi aktualitásokról beszélgetünk. Közben azon gondolkozom: mikor találkozhatott bennem először a magyar az örménnyel? Miért is történhetett mindez? Mi dolgom lehet ezen a világon? Nem csak a magyar volt nagy hajdan, ahogy Petőfi írta, hanem az örmény is. És ők is – de hányszor – nem találták honjukat a hazában. A magyarörmények több mint három évszázad alatt úgy váltak magyarrá, hogy származásuk öntudatát megtartották: a befogadó nemzet legjobb polgáiraivá igyekeztek válni, minden sorsdöntő és minden békés időszakban egyaránt. Csak megjegyzésként: az aradi tizenhárom között két örmény tábornok is volt; Kiss Ernő és Lázár Vilmos. Nyelvüket az évszázadok során azonosították a befogadó nemzetével, de vallásukat megtartották. Van erre is példa a nagyvilágban: az írek az „ellenség” rájuk kényszerített nyelvén lettek világhírűek, nem egy Nobel-díjas író adva az angol-nyelvű világirodalomnak. De katolikus vallásukat mindmostanáig tartják. Az örmények legfeljebb „unitussá” váltak, az európai katolicizmushoz csatlakoztak kialakítva a maguk örmény katolikus egyházát. Ahhoz, a római pápát elismerő egyházi szervezethez tartoznak (és itt most már személyesre fordítsam a szót: tartozunk), amelynek Velence egyik szigetén egyeteme is van, és Bécsben kolostora. A Kabdebók neve feltűnik Szamosújvár legrégebbi templomának donátorai között. A név: ragadványnév, a moldvai átkelés emléke: románul „ökörféjet” jelent (latinul: caput bovis). Jeszaján lehetett örmény őseink neve, annak tükörfordítása ragadt meg az új hazában is. Nagypám Vasasszentiványt volt jegyző, ott élt a családi birtokon. Apám bátyja, Kabdebó Gerő Trianon után is otthon maradt, 1940-től a magyar időben főszolgabíró lett. A Cegei tó partján szomszédja volt az író Wass Albertnek, özvegye a háború után is sokáig levelezett az Amerikába szakadt szomszédal. (Ezt irigylitőlem Turcsány Péter barátom, Wass Albert életrajzírója és kiadója.). Apám harminchat hónap frontszolgálat után Budapesten szerzett mérnöki diplomát, és mind ő, mind unokatestvére, a festő Barcsay Jenő Magyarországra települtek. Apám vidékre vágyott, ahol erdők és hegyek között élhet, a Szamosújvárról Gyöngyösre kiköltözött latintanár nagybátyja szerzett a városi közműveknél állást a számára. Puky Árpád, a legendás polgármester kedves embere lett, a Mátra víz- és villanyellátása az ő nevéhez fűződik. Otthonra találtunk Erdély után a maradék hazában is. Mondom: a magyar mindig befogadó nép volt. Feleségem, Dobos Marianne újabb könyvében éppen a világháború alatt otthonra talált és iskolázott lengyelekről ír.

– *És a nemzeti identitás?*

– Az oroszok olyan büszkék arra, hogy oroszok; Dosztojevszkij, a világ egyik legnagyobb, hozzám nagyon közel álló írója, büszke arra, hogy orosz. A románok büszkék arra, hogy ők románok, s a szlovákok is megteremtik a maguk nemzeti identitását. Nemzeti szentjeik is vannak. Az ellenreformáció három – egyébként horvát, magyar és lengyel származású – mártírja már szlovák szent. II. János Pál őszentsége így rendelkezett Kassán. Horvát-

ország és Magyarország olyan perszónál-unió Szent László kora óta, mint a Habsburgok idején volt Ausztria és Magyarország. Ha azt akarom, hogy Magyarországot egyenrangúként emlegessék a német-római császársággal, akkor természetes, hogy a felsorolásban egyenrangúként szerepeljen: Rex Hungariae, és Rex Croatiae. Mária Terézia két királyi címe.

– *Elkanyarodtál.*

– Ám egyszerre beszéltem magamról és nemzetemről. Amikor egy befogadó nemzet közös sorsáért, annak az együtt élhető jövőjéért való aggodás hangja szólal meg valahol, akkor mindent elárul az, hogy valaki ebben akar partner lenni, vagy valamifajta értelmetlen zsigeri elutasításban.

– *De te elsősorban magyar írók értelmezője, szerkesztője, kritikusa, történésze vagy. Hogyan élted meg ezt életed során?*

– Már-már egzakt módon történhet meg az összehasonlítás. Fél életemet abban az „ánti” negyven évben éltem (hány „ánti” negyven évre is szakad történelmünk?), a második felét ebben kezdem el élni... És remélem, itt még legalább ugyanennyi jut ebből is nekem. Feladatomban van még bőven. Nos, abban a negyven évben egy bármilyen művészetrel – de főleg irodalommal – foglalkozó embernek az volt a kimondott-kimondatlan vágya (én mindig ki is mondtam!), hogy olyan irodalmi életet szeretne, szeretnék, amely – független. Úgy szabad, hogy nem a politika figyeli, értékeli, s tartja nagyon fontosnak. Ne legyen olyan fontos az irodalom, a művészet, hogy a politika saját szolgálólányának szerződtesse. Most ez a szabadság – bekövetkezett. Ennek isszuk a levét. Akkor próbálták jó és rossz értelemben korrumpálni a művészetet. Voltak alkotóházak, voltak fenntartott folyóiratok, könyvkiadók, s azokban legfeljebb csak úgy és azért kellett megharcolni, hogy egy jó, egy fontos mű, ami talán csak eltűrt, de a lelkeknek fontos volt – megjelenhessen. Ha a döntés megszületett, hogy megjelenhet, akkor annak nem voltak anyagi akadályai. Most pedig itt vagyunk: szabadon írhatunk, mondhatunk, csinálhatunk, amit akarunk, és – mit csinálsz? Házalsz, a legnagyobb nemzeti klasszikusok kiadásáért is. Szabó Lőrinc életművének kiadásához nem csak az kell, hogy én és a „csapatom” összehozzuk a kéziratot. Ez jóval kisebb feladat – hiszen nem kell hozzá más, csupán néhány megszállott ember. (Nevessék néhányat közülük nevükön: legelső sorban Horányi Károly, meg aztán Kemény Aranka, Szele Bálint és a zágrábi Curkovic-Major Franciska. De említsem a Freiburgban élő erdélyi származású könyvelőt, Schneider Alfrédet, aki „hobbiból” képezte magát a költő egyik legjobb ismerőjévé-kutatójává.) De amikor bemész a kiadóba, és az a vezető, aki egyébként elkötelezetten ki szeretné adni az életmű következő gyűjteményes kötetét, azt kérdi: hozod a három milliót is a költségekre...? Azért ez egy megdöbbentő pillanat... S én hiába mennék valamely miniszterhez – nem tudok „kéregetni”. Erre alkalmatlan vagyok. Ott állok, hetvenegyedik évemben, és nem arról van szó, hogy a nemzeti kultúra építésén még meddig tudnék dolgozni (hangsúlyozom: nem magamról beszélek, személyes publikációs lehetőségem biztosított), hanem csak szégyenkezem, hogy viszek valami értéket, amit szeretnék megjelentetni. Kanonizált értéket! Az egyik kulturált „multi”-val, aki egy közismert kulturális létesítmény felújításával tette ismeretessé a nevét, egy kiállítás megnyitására találkozhattam. Addig nem ismertem személyesen, de erre is sort kerítettem: odamentem hozzá, és bemutatkoztam. Kihasználva az alkalmat, mondtam: Ehhez a hely-

hez a Szabó Lőrinc életmű egy jelentős része kötődik. A felelet: Majdnem tönkre mentem a felújításba. De írja meg e-mailben, aztán meglátjuk. Ennyiben maradtunk.

– *Még válaszra sem méltatott...*

– Lehet, megérezte rajtam, hogy azzal a maga-elszánással közelíttem: most az egyszer megalázkodom. De miért kell nekem megalázkodni? Amikor én egy egyetemen önálló kart alapítottam, létrehoztam. Egyetemi tanár vagyok, akadémiai doktor. Nem dicsekszem vele – de így történt. Elértem idáig. Hát miért kell szégyellnem azt, hogy – megint mondom: nem az én műveimről van szó – a nemzetet akarom gazdagítani? Itt van az én alapvető problémám ezzel az elkezdődött negyven évvel. Koldulnom kell, hogy ajándékozhassak.

– *És abban a negyven évben hogy éltél?*

– Most nehogy azt higgyed, hogy visszasírom. Erről szó sem lehet. Hiszen ha a sokféle klientúra virágkorát éljük is, – a megszólalás szabadsága ma evidencia. Akkor: a kötelező „államvallás”, a marxizmus keretei között kellett gúzsba kötve táncolni. Csak két példát. Lakatos Istvánról készülő monográfiám munkálatai során barátom mondja: úgysem lesz ebből semmi, mert vagy hazudsz benne, vagy nyíltan feljelentetted a költőt. Lévén köztudott, hogy a forradalom után börtönt is szenvedett költő gyűlölte a rabság minden formáját, így a kommunizmust is. Pistával, közös erővel ezt a veszélyes pontot is megkerültük, de ki is mondtuk az igazat, leírva: Lakatos István költészetében a szabadság rajongója, a rabság elítélője, példaképe a francia forradalom megfogalmazta szabadságésgeszme. A másik. Szakmánk már akkor is élvonalába tartozó meghatározó személyiségéről kértek kritikát tőlem. Beillesztettem a megfogalmazást írásomba: pontosan alkalmazza a marxizmust (valóban igyekezett a marxista terminológiát is értelmezően számba venni fejtegetései során). Szerkesztőm jobb megfogalmazást talált: sajátosan alkalmazza a marxizmust. Na, kérlek, ezt a világot ma már csak rémálomban idézem fel. De említsem még a szememben legszörnyűbbet, Németh László moszkvai Canossa-járását. Nekem akkor óriási szerencsém volt. Kutatói állást ugyan nem biztosítottak (több mint évtizedet középiskolában tanítottam Miskolcon), de adtak egy olyan mértékegységet, akivel, ha foglalkozik az ember, szellemileg – és ne keress szinonimát, mert nincs jobb kifejezés – szellemileg nem kurvulhat el. Aki a Szabó Lőrinc életművel dolgozik, annak tisztességesnek kell maradnia. És ez a kortárs nagy költőkkel, írókkal való kapcsolódásomban mindig valamilyen kód-ként működött: Te vagy a Szabó Lőrinc, na, gyere. Szabolcsi Miklós volt az, aki ki-mondta: „írjon Szabó Lőrincről, csinálja meg abból a kandidátusit”. De, tűnődtem, én huszonöt éves, frissen doktorált kölyök vagyok, Szabó Lőrinc pedig egy éppen most meghalt nemzeti klasszikus. „Ne aggódjon, senki nem mer hozzányúlni...” Ez igaz volt... Rába György megírta egyedülállóan szép, meghatározó kismonográfiáját, de mondta, hogy ő már Babits-csal folytatja, ezért áldását adja az én további munkámra. Azóta is nagyon jó kapcsolatban vagyunk.

– *Senki nem mer majd hozzányúlni, idézted Szabolcsit. Vajon miért nem? S tisztában volt, lehetett akkor ezzel egy huszonöt éves irodalmár?*

– Tudod, ki magyarázta el ezt nekem? Hegedűs Géza bácsi – a legnagyobb szeretettel. De egy most nyugdíjba menő professzor kollégám még féléve is ugyanezt hangoztatta: Szabó Lőrinc antiszemita volt, fasiszta, nácibarát, de nem ezért szeretjük. Majdnem így

mondta el Hegedűs Géza is. Hány helyen kísért ez! Nézz bele a Google-be, vegyél kezdedbe egy tankönyvet, lapozz az Enciklopédia Hungaricába. Nos, a lényeg: Szabolcsi Miklós az akadémiai megvásároltatta a Szabó Lőrinc-hagyaték nagy részét, ami nélkül én mozdulni sem tudtam volna. (A maradékot, egy-két éve, a Petőfi Múzeum kapta meg a Digitális Irodalmi Akadémia pénzén, egy másik részét hagyatéki letétként tárolja, a többit az akadémia kéziratára vette meg.) Én később bejáratos lettem a családhoz, de az induláshoz az az anyag volt alapvetően fontos, amelyet Szabolcsi az akadémiai megvetett. Tehát tulajdonképpen ő, annak a kornak az ideológusa, a kiváló József Attila kutató nagyon jól tudott sok mindent. Amit nem írt meg – azt is. Tudta, hogy mi az elsődleges érték. Tudta, hogy Szabó Lőrinc világirodalmi jelentőségű, noha épp akkor – problémás.

– *S elég magas hatalmi szinteken határozták meg és el a problémás kategóriákat...*

– Mutathatnék egy levelet... Aczél György írta – persze nem nekem. Amiben arra a kérdésre reflektált, amelyet az akkori Irodalomtörténeti Intézet vezetőihez intéztem. Hogy mit tudnak segíteni? Mondom, a levélváltás tőlem függetlenül történt, de később megkaptam ezt a levelet. Arról volt benne szó, hogy Szabó Lőrinc nem tartozik a kutatás akkor úgynevezett „főirányába”. (Az intézetiek utóbb ezt azzal cáfolták, hogy hiszen megszületett Rába György monográfiája is. Persze ehhez tudni kell, hogy akkor majd minden élő és nemrég meghalt íróról készítették úgynevezett „kismonográfiát”. A Rábáé azért lett emlékezetes, mert kitűnő a könyv, meg ő egyáltalán meg is írta azt. Sokan ugyanis elváltak egy-egy író, és sohasem készítették el.). A levél folytatása: ha Kabdebó olyan dolgokat csinál, ami jó és publikálható, akkor semmi akadály annak, hogy ezt megjelentessék. Állást nem tudunk adni, kutatási lehetőséget nem biztosítunk. De, ha megcsinálja, akkor megjelenhet. S úgy látszik, hogy ezt valahol valóban egyeztetették is, mert nekem Szabó Lőrinc témában publikációs gondom sehol sem volt.

– *Kiadók, szerkesztők nagy értéknek tartották a Szabó Lőrinc-szövegeket.*

– Két nevet említhetek. Juhász Ferenc az Új Írás szerkesztőjeként a legnagyobb klaszikusok között tartotta számon. Versengve dicsértük nagyságát. (Különben Juhász költői zsenije ifjúságom meghatározó élménye volt!) Kiadóként pedig Illés Endre atyai gondoskodásáról kell megemlékezni. Ő vállalta fel a hetvenes években a háromkötetes monográfiám megjelentetését. Akkor már a Szépirodalmi Kiadó nagyhatalmú igazgatója volt. Nagyon szerettem, az embert és az írásait is. (Kár, hogy prózaíró, mert én prózaíróról monográfiát nem írok... Az özvegye akarta volna, de mondtam, hogy még Szabó Magdáról sem írom meg a már szerződéssel szentesített tervet.)

– *Milyenek voltak az akkori kiadói viszonyok?*

– Elmondok egy igen jellemző történetet. Szabó Lőrinc özvegyének sosem volt pénze. (Még a temetése napján is jöttek foglalni. Ott voltunk, s csöngetett valaki, Lóci kiment, visszajött, mondja, kik jöttek. Megkértük őket, hogy épp ma, Nagyklára temetésének napján, ezt ne tegyék. Jó, de majd visszajövünk, válaszolták.) Klára néni (Szabó Lőrinc özvegye) felhívta – ahogy egyébként mindig, ilyen esetben – Flóra nénit, Illyés feleségét. Flóra néni felhívta Illés Endrét: Klárának kéne pénz. Illés Endre mély tisztelettel és hálával viseltetett Szabó Lőrinc felesége, illetve annak édesapja, az őt felfedező Mikes Lajos szerkesztő iránt. Illés Endre ezután felhívott engem: Kedves Lóránt, tájékoztass, kérlek, van-e még olyan kiadatlan Szabó Lőrinc szöveg, amit meg tudnánk jelentetni, és természetesen

honoráriumot fizetni az özvegynek. Így született meg – a Műhely sorozatban – az első valódi életrajzi összeállítás: a Napló, levelek, cikkek című kötet 1974-ben. Majd ezért rendeztem sajtó alá a Szabó Lőrinc és felesége levelezésének két kötetét. (Kifizették, de akkor nem jelent meg, utóbb a Magvető adta ki.). De hadd fűzzek egy személyes anekdotát a Műhely-kötet megjelenéséhez. A köteteket elkészültük után pár napig mindig zárolva tartották. Hátha valaki talál benne valami kivetni valót – akkor mehet a zúzdába. A kötet szerkesztőjével igen aggodalmasak voltunk. Én egyetlen példányt kisírtam, haldokló édesanyámra hivatkozva: ő gépelte, hadd lássa még életében a kötetet. Szent elhatározásom volt, ha bármi történik, közlöm, sajnos elveszett a példány. Hál' Istennek siker lett belőle.

– *Nem ütött vissza ez a szerencse? Sohasem szorult háttérbe, akár a megismerés szintjén, a Szabó Lőrinc kutatástól független Kabdebó-életmű?*

– Nem tapasztaltam. Talán azért, mert rengeteget dolgoztam. Amúgy én mindig úgy voltam vele, hogy mindig miután írtam róluk, azután ismertem meg személyesen nagy kortársaimat. Jánosz Istvántól Vas Istvánig, hogy csak az Istvánoknál maradjunk. Vas Istvánról legalább monográfiányi tanulmányt, Lakatosról, és Jánosyról egy-egy monográfiát írtam. Évjáratos társaimmal inkább, mint szerkesztő kerültem ilyen távolról közelítő barátságba. Magyarországon én közöltem először folyóiratban, az akkor még legendás miskolci Napjainkban Tandori Dezsőt és Oravecz Imrét. Ez ma már irodalomtörténeti monográfiák témája. Ratkó Józseffel, Bella Istvánnal, Ágh Istvánnal, Serfőző Simon baráti körében kerültem kapcsolatba.

– *És jöttek a beszélgetések.*

– Életem összekapcsolódott életrajzi beszélgetésekben Határ Győzővel, Szentkuthy Miklóssal, utóbb Szabó Magdával. És hát az életrajzi beszélgetések. A három kötetes Szabó Lőrinc monográfia után, a nyolcvanas években négykötetnyi rádiós beszélgetést publikáltam. A Nyugat klasszikus korát gyakorlatilag ezzel a négy kötettel búcsúztattam, és tartottam a köztudatban. De az indulás és a gerinc valóban Szabó Lőrinc volt. És a megszárt, letisztult mérce. Mert, visszatérve a te eredeti kérdésedre, ha még aktuális...

– *...vegyük olybá...*

– ...nos, a múlt század húszas éveiben még viszonylagos nyugalom volt. A Szabó Lőrinc szerkesztette 1926-os folyóiratban, a Pandorában együtt dolgoztak a későbbi népiek és az urbánusok. A sajnos nem elégszer emlegetett bisztrai Farkas Ferencnek köszönhetően még a harmincas évek elején is összehozhatta Szabó Lőrinc a későbbi vitatársakat az 1933-ra vonatkoztatott Bibliofil Kalendáriumban. (Az erdélyi származású Farkas Ferencről jegyezzük meg: apai örökségét az irodalomra költötte, az ő pénzén jelent meg az első Villon-fordítás kötet 1931-ben magyar nyelven, a modern magyar festészet nagy propagálója volt, a háború után vezető gazdasági szakember, az utolsó Nagy Imre kormány Petőfi-párti államminisztere, Bibó harcostársa.). Vagy egy másik példát mondok: a könyvespolcomon őrzöm (antikváriumban jutottam hozzá!) a Te meg a világ (Szabó Lőrinc talán legfontosabb verseskötete) azon példányát, melyet Zsolt Bélának dedikált „szeretettel” a költő 1933-ban, és viszont, az író ugyanakkor megjelent regényének dedikált példánya ott áll a költő könyvespolcán, a Volkmann utcában. A háború után egymás gyilkos ellenfelei lettek. Szabó Lőrinc sokáig a kiegyenlítő szerepét vállalta magára, de rossz diplomáciai érzéssel majd minden barátjával élete valamelyik periódusában végzetesen összekülönbö-

zött. A legszörnyűbb, amikor valahai barátok fordulnak egymással szembe. És ha ezt még a kor politikai körülményei fel is erősítik. Sőt volt idő, a háború utolsó évében, amikor már nemcsak elvek álltak szemben, de a túlélésről magáról volt szó. És alig hogy változott a világ, máris újabb lövészárkok mentén szakadt szét újólá. A régi viták befagytak, újabbak mérgezték tovább újra mindent. Tisztázhatatlanul. Az a negyven év befagyasztotta a lényegi vitákat. (Erről beszél a Szabó Lőrinc „pere” című könyvem.). A náciizmus, majd a kommunizmus nem a vitának kedvezett, de életveszéllyel volt terhes. Életet menteni, – ez maradt a humanizmus egyetlen megjelenési formája. Az emberség nem szavak, de tettek kérdése lett. (Szabó Lőrinc például az embermentésben kitűnően vizsgázott, úgy szintén korábban üldözött barátainak jó része is a megváltozott világban. Akik között megkövesedett a harag – örökké gyűlölettel szemlélték utóbb egymást.). A mostani negyven évre maradna a tisztázás. Ne csodálkozzunk, ha nem elvi vitákkal, de „zsigeri” érvekkel találkozunk. Megszenvedte már e nép minden rétege, „osztálya”, „kisebbsége” a magáét. Én hozzatenném: ha külső (német, majd szovjet) megszállás nem keserítette volna ezt a történetet, az alapjaiban befogadó jellegű magyar történelem nem sülyedhetett volna ilyen pusztító végletekbe. Ezért vagyok optimista. Anyai őseim okán a vészidőszakban akár az üldözöttek közé is tartozhatón.

– *Mit tartasz annak a negyven évnek a legnagyobb szellemi veszteségének?*

– Végiggondolatlanok maradtak a korábban elkezdett gondolatok. Megszakadtak, befagyasztódtak. Hol él, ki ismeri Pap Károly örökségét? Pedig hét kötetben ki is adták újra pár éve teljes életművét. Csak le kellene venni a polcra. Én egyenesen Haifaig mentem, hogy propagáljam. De mindnyájan hivatkozhatunk egymással szembeállítható gondolatmeneteket elkezdő múlt századi gondolkodókra. Tessék! Vitakoztassuk össze őket.

– *Mondd, te kit választanál?*

– Az egyik legnagyobb szellemi tragédiának azt gondolom, és most ezért sok barátom megharagszik talán rám, hogy a Németh László életmű gondolatisága – elveszett. Amikor a Szabó Lőrinc „pere” című könyvem készíttettem, vele párhuzamosan a másik életművet is felfrissítettem magamban, és rájöttem, hogy mennyire nem ismerik, nem tudják a lélekét, a lényegét, annak, ami egy Németh László-i világban olyan meghatározó. Elő kéne venni újra, és olvasni. Olvasni, olvasni. Nem a legendákat hallgatni, meg az anekdotákat. S akkor már mindjárt hitelesebbé válnának a mostani hivatkozásaink is. Nem az enyém, hanem akik valahol csak a levegőből előkapkodják egy-egy mondatát. Valami döbbenetes lehetőséget jelentene, ha ennek a nagy, Európában helyét kereső kultúrának, nemzeti létnek valamennyi egyetemese értékét felhasználnánk, kimerítenénk. Valahogy úgy, ahogyan az Árpádok korában történt. Meg az Anjou-korban. E nemzeti értékek maradéktalan hasznosítására ösztökölt Németh László is; képes volt ennek egyetemességét a magáénak élni, a teljességére figyelmeztetni.

– *Lehetséges lenne az érdemi vitáztatás? Biztos vagy ebben?*

– Nézd – most nincsen valamilyen külső monstrum, amely gyilkossá szervezné a valóban élő különbségeket. Talán-talán sikerül végre kiegyenlíteni azokat az ellentéteket, amelyeket a mohácsi vész és a wesztfáliai béke óta Közép-európára kényszerített az angol diplomácia és a Habsburg kamarilla összjátéka. A Szent Szövetség, amely nem Metternich herceg találmánya, és nem Napóleon utántól származik. Ezen nem tudott változtatni

Gusztáv Adolf vagy Nagy Frigyes, avagy Napóleon katonai zsenije, de a '48-as forradalmak lángja sem. Kellott a Habsburg birodalom, hogy a germán és szláv világ között egyensúlyozzon, mindenkit mindenki ellen feluszítson, hogy a békétlenségben békességre kényszerítsen. Amíg kontrollálni tudták, addig működött is a mechanizmus. Ám a trianoni békeszerződéssel ezt az egyensúlyt fölborították. Nem volt, aki, mai szóval, moderálja Európának ezt a vidékét. Majd a két szörnyeteg, a náci és a bolsi rászabadult a világra, és ezek – ránk hozták a háborút, a rémet és a halál csendjét. Hála Istennek, ezektől megszabadultunk. De most sincs, aki moderálja ezt a világrészt. Megint minden kóbor érdek kiszolgáltatottja lettünk. Nekünk kellene emberi módon élni. Lehetne, de nem tesszük. Nekünk kellene egy Svájcot megeremteni. Lehet? Kérdezem én. Olyan boldog lennék, ha – Írország példájára – tudnánk itt egy olyan konszenzust létrehozni a hatalomban, ami nem azzal szórakozik, hogy az ellentéteket élezi, hanem a lehetőségek összemunkálását teremti meg.

– *Bízol ebben?*

– ...én – Jókain nevelkedtem. Jókai Debrecenben a Béke-párt egyik vezetője volt. S öregkorában megírta a számomra legmeghatározóbb könyvét, a Fráter Györgyöt. Arról a politikusról, aki ebben a Habsburg-Erdélyi-Katolikus-Protestáns önző, csak a saját érdekeit néző elitben olyan egyensúlyt tudott teremteni, amely – működött. Jó, a végén megölték, de aztán nemsokára jött egy Báthory István, akit még ma is imádnak a lengyelek. És jött Bethlen Gábor, akinek volt ereje ahhoz, hogy amikor Besztercebányán megválasztotta királynak a rendi országgyűlés, nem tette a fejére a koronát. Még csak nem is próbálgatta a fejére, mint állítólag Kossuth... Voltak pillanatok a magyar történelemben, amikor tudtak okosak és mértéktartóak lenni a magyar elit csúcán lévő emberek. Jó, hát meg is kéne, hogy szülessenek újra, kéne, hogy legyenek. Nem tudod, hogy ki az, akit ma még nem veszel komolyan, de egyszerre csak megalkot, keresztül visz egy Fráter György féle váradi békét. Talán már itt van, valahol. Miért ne higgyünk a jóban? A rossz úgylis itt van...

– *Lehet? Kérdezed te. Lehet? Kérdezem én. Ki visz át bennünket a túlsó partra...?*

– Lásd, azért nagy néha, ha nagyon megerőltetjük magunkat, tudunk együtt is ünnepelni. Jobbára temetőben. (Bár döbbenetemre: a megosztottságot még oda is kiviszik mos-tanában!?)

Bartók nekem meghatározó volt, egyetemista koromtól kezdve. De a világ értelmiségének is csak kis része tudja, hogy Bartók magyar. A köznép Puskás Öcsivel azonosítja a magyart. De azonosítja. Itt, az ablakom alatt kísérték, nemzeti tiszteletadással, ágyútalpon. És akkor azt mondtam, hogy helyes, mert ő ennek az országnak valamiben, valamikor az élvonalba emelését jelentette. Tudott valami olyat, amit akkor a világban ő tudott a legjobban. Furcsa környéken élek... Nem messze van a fasori evangélikus gimnázium. Ahol az általam legjobb költőink közt tisztelt Jánosy István apja volt a tanár, a hidrogén-bomba atyja meg a diák. Az iskolával szemben Szentkuthy Miklós felesége szüleinek a palotája. S a Szentkuthy feleségének – Dollykának – az unokahúgát Szabó Lőrinc szeretője – a nevelőnő Korzáti Erzsébet – több zsidó gyerekkel együtt mentette meg a vészorkorszak idején. És Korzáti Erzsébet – fiával együtt – magas magyar és izraeli kitüntetésben részesültek, a jeruzsálemi Yad Vasem kertjében emléküket mint „igaz embereket” fa őrzi. (Fele-

ségem Akkor is karácsony volt trilógiájának 1944-es kötete beszél el ennek történetét.). Hallga, mondok szép regét, örömet és bánatét...

Korzáti Erzsébet századik születésnapján, a Farkasréti temetőben, fia kérésére, a sírjánál összehoztam egy érdekes társaságot. Csak sorolom. Magyar Pali özvegyét (Magyar Pál újságíró volt, az öreg Magyar Bálint öccse, akit Szabó Lőrinc tanított az újságírásra; felesége Kálmán Éva – náluk volt nevelőnő évekig Korzáti Erzsébet). Ott volt a Tamási Áron orvos barátjának, a székely Dr. Luka Istvánnak a leánya. (Luka István korán elhalt első felesége, Steyskal Baba Korzáti Erzsébet legjobb barátnőjeként név szerint is belekerült A huszonhatodik év egyik szonettjébe; Eszter utcai villájuk szuterénjában lakott „Bözi” kisfiával, a ház teraszán írta nem egy versét Szabó Lőrinc.) Eljött Teddy is. (Korzáti Erzsébet fia Farkasházy Tivadar mamájának volt korábban a vőlegénye. Rendőrtiszt lettére bűjtatni tudta az édesanyja által mentett zsidó gyerekeket, sőt, bement a svábhgyi „magyar” Gestapóba, volt főnökéhez, és kérte, hogy valahai menyasszonyát és annak mostani szerelmét engedjék szabadon. A parancsnok azt kérdezte: Tudod, hogy téged ezért, mint zsidó bűjtatót és mentőt, most azonnal felkoncolhatnánk. Azt felelte: Tudom, de ennyivel tartozom. És elengedték őket. Egy év múlva pedig megszületett a ma mindenki által Teddyként emlegetett Heti Hetes-szereplő, aki büszke arra, hogy Szabó Lőrinc „lábainál” nevelkedett.) És feloldódott a családi ellentét is: nemcsak Vékesné Korzáti Erzsébet unokái jöttek el, egyikük egyenesen Németországból érkezett, hanem ott voltak Szabó Lőrinc családjának tagjai is. A régi harag feloldódott. Akik talán külön-külön azelőtt még csak nem is köszöntöttek volna egymást – itt, a sír mellett barátságot kötöttek. Együtt ünnepelték a „halhatatlan kedves” emlékét. Tanítványom, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, a Szabó Lőrinc-kiadás egyik munkatársa fényképen rögzítette az eseményt. Akik tudnak hitelesen is gondolkozni, azok tudják, hogy mi az a nemzeti érték. Arra a sírkerti összejövetelre én büszke voltam...

Tamási Orosz János

Németh László, Grezsa Ferenc, Vekerdi László

Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Németh László Társaság 2007. október 6-án – a társaság alapításának 20. és a társaságalapító Grezsa Ferenc professzor születésének 75. évfordulóján – tanácskozást rendezett, melynek keretében Grezsa Ferenc munkásságát posztumusz Németh László-díjjal ismerték el. Ezt a díjat vehette át Vekerdi László tudománytörténész is, Németh László első monográfiusa. Az alább olvasható írások ekkor hangzottak el.

Németh László és Grezsa Ferenc emlékére

Engedjék meg, hogy Hódmezővásárhely Önkormányzata nevében megkülönböztetett tisztelettel és szeretettel köszöntsem a konferencia minden előadóját.

Külön tisztelettel és szeretettel köszöntöm Vekerdi László professzor urat, aki megtisztelt bennünket azzal, hogy személyesen is itt van közöttünk. Városunk és a magam nevében külön szeretettel és tisztelettel köszöntöm Németh László leányait, Grezsa Ferenc özvegyét, fiait, a családok hozzátartozóit.

A befogadó város polgármestereként köszöntöm Önöket. Ez a város a legnemesebb értelemben befogadó és gondozó bölcsője volt a Németh László Társaságnak húsz évvel ezelőtt. De nemcsak a Németh László Társaság befogadó bölcsője volt, hanem a két világháború közötti szellemi, kulturális élet meghatározó települése is. Németh László már az első hódmezővásárhelyi látogatása alkalmával – majd a második világháború után, 1945 és 48 között – találkozhatott annak a szellemi irányzatnak az éthoszával, amely oly nagy hatással volt a kiváló íróra. Azt hiszem, hogy számára ez a város 1945 után egy belső szellemi menedéket jelentett, különösen a legelviselhetlenebb 50-es években, majd a „gulyás kádárizmus” még élhető szocialista barakkjában is.

Azt gondolom, hogy a mai ünnep egy csodára hívja fel a figyelmet. Ez a csoda nemcsak Németh László 1945 és 1948 közötti hódmezővásárhelyi éveinek emlékezete, hanem a Németh László Társaság megalapításának húsz esztendővel ezelőtti csodája is. Az író születésének 75. évfordulóján, és az 1980-as évek elején is felmerül a családban a hagyaték ápolásának a gondja, a Németh László-i életmű méltó gondozása. E nemes feladat és kihívás megvalósításában nagyon fontos szerepet töltött be az író özvegye, aki teljes szívvel támogatja és inspirálja Hódmezővásárhely városát, az akkori könyvtárat, az akkori Hód-

mezővásárhely szellemi életének képviselőit, hogy büszkén vállalják Németh László szellemi hagyatékát.

Németh László szellemi örökségének gondozása, ápolása, értelmezése, a Németh László-i üzenetek 80-as évekbe való átültetésének feladata és felelőssége vezetett oda 1987-ben, hogy megalakulhatott a Németh László Társaság. Az akkori szellemi élet kiválóságainak, a magyar irodalomtörténet, a magyar kultúra, a magyar képzőművészet, a magyar költészet akkori nagyjainak pártfogásával és támogatásával. Nem kis feladatot vállaltak húsz esztendővel ezelőtt azok, akik a családból, a hozzátartozói és a baráti körből, a tudomány és a kultúra világából, és a hódmezővásárhelyi értelmiségiek közül toborozva vállalták ennek a társaságnak a megszervezését és működtetését. Hiszen mindaz, amit a társaság az életmű ápolásán túl a Németh László-i hagyaték feldolgozásával és a 80-as évek Magyarországnak megváltoztatásában betöltött küldetésével igyekezett felvállalni, az nem föltétlenül nyerte el a rendszer képviselőinek teljes támogatását. Sőt az akkori emlékezők, akik akkor ott voltak a társaság születésénél, föltételezem, hogy fel tudják idézni Németh László helyét és szerepét az akkori közgondolkodásban, az akkori irodalmi életben. Fel tudják idézni Grezsa Ferenc kiváló munkásságát a 80-as évek közepén, és fel tudják idézni azokat az éveket, amely nemcsak a Németh László Társaság alapításának ideje, hanem – hogy az időkhöz hűek legyünk – a lakiteleki sátorbontás hónapjai, hetei is. Mindaz, amit Németh László számos alkotásával Magyarország számára feladatul megfogalmazott a második világháború után, vagy még korábban, a 30-as években, az a magyar közélet, a magyar közgondolkodás, a magyar polgárosodás elképzelhető vonalának vezéreszménye lehet. A harmadik út legfontosabb ideológiai mondatai, sorai származnak a 30-as és a 40-es évekből, és hatnak a 80-as években. Milyen Magyarországon kellene élnünk, mi a magyarság XX. vagy XXI. századi küldetése? Ennek a kérdésnek a megválaszolását remélték a hagyaték ápolásától, a nemes eszmék politikai készpénzre váltásától. Abban a reményben hozták létre a Németh László Társaságot a tudomány, a kultúra, a művészet vagy az ország sorsáról gondolkodók köréből, hogy mindaz, amit Németh László megálmodott és elképzelt, amit felvázolt – megvalósítható legyen. Az Önök, a húsz évre emlékezők fantáziájára, élettapasztalatára bízom, hogy mi valósult meg mindabból a nemes idearendszerekből, amit egy új világról álmodott Németh László, oly sokszor és oly sokféleképpen.

Nagyon érdekes a mai konferenciának az a része, amely felidézi majd a változásokban reménykedő, a változásokat akaró 80-as évek Magyarországot. Felidézi nemcsak a közgondolkodásban és a politikában, hanem az irodalomtörténetben is Németh László helyét és Grezsa Ferenc szerepét. Húsz évvel az események után, a XXI. század elején, nehéz megérteni, hogy mit is jelentett Németh László 1956 után azoknak, akik nem hagyták el Magyarországot, akik nem emigráltak, hanem a hétköznapiakban akartak boldogulni. A morális megtisztulás reményében és a gerincmegtartás felelősségével. Olyan vonalmérce volt, amit húsz év távlatában ma már nehéz értelmezni. Talán el sem tudjuk képzelni, hogy a 70-es, 80-as évek Magyarországn az általa megalkotott szellemi horizontot hány és hány ember, hány és hány nemzedék számára biztosított tartást. Egy olyan diktatúrában, amelyről elég, ha csak annyit mondok, amit a hódmezővásárhelyi Emlékpont kiállítás idéz Kádár Jánostól 1956. november 21-éről: a sajtó többet ér minden puskánál. A szellem befolyásolása, a szellem használata többet ér minden fegyvernél.

Ilyen környezetben nő meg igazán Németh László értéke. Ilyen kontextusban értelmezhető igazán minden sor, minden levél, minden visszaemlékezés jelentősége. Sokan csodálkoznak: mi végre is a Németh László Társaság ünneplése. Mi végre is a 75 évvel ezelőtt született Grezsa Ferencre emlékezni? Húsz év távlatából sokak számára értelmezhetetlen, mi volt a hősiesség, mi volt a dicsőség a Németh László Társaság létrehozásában. Miért fontos Grezsa Ferenc irodalomtörténeti küldetése, amellyel Németh László életművét az 1968-as első, személyes találkozásuktól kezdve életének utolsó pillanatáig munkásságának középpontjába helyezte, és ezzel a magyar közgondolkodás és irodalomtörténet fő vonalába, méltó helyére állította?

Szeretném arra is felhívni a figyelmet, hogy Hódmezővásárhely és Németh László találkozása sorsszerű. Talán nem túl nagy szavak, hogy ez az életről gondolkodó tanár, orvos, író, apa szerepének és Hódmezővásárhely mentalitásának, gondolkodásmódjának a találkozása, egymásra találása is egyben. Nem tudok olyan embert mondani a vásárhelyi kőfalon belül és kívül, aki jobban megértette volna itt tartózkodásának néhány évében azt a világot, ami Hódmezővásárhelyt jelentette. Nem tudok ilyet mondani a XX században. Ez a találkozás azért volt sorsszerű, mert 1945 őszén, az akkori választások után, amikor Németh László Hódmezővásárhelyre jön, belső menedéket, önkéntes, belső emigrációt vállal. Ismeri és érzékeli az egyszerre felemelő és fenyegető történelmi, politikai körülményeket, amelyek az országra várnak. Ez a város legalább olyan reményekkel van, mint nagyon sok közgondolkodó, közíró, illetve a magyar társadalmi élet, a magyar értelmiség legfontosabb szereplői. A magyar alföldi polgárok, Hódmezővásárhely polgárai 1945 őszén azt remélik, hogy egy szabad ország, egy demokratikus ország, egy szociális igazságtalanságokat felszámoló ország lesz itt a háború után. És Magyarország az elkövetkezendő évtizedekben a szabad, demokratikus választások után olyan parlamentális demokráciával rendelkezik majd, ami nyugaton az emberi jogok tiszteletben tartását, a törvények előtti egyenlőséget, vagy éppenséggel a szociális távolságok és igazságtalanságok felszámolását hozza. És mekkorát kell csalódnium!

Hódmezővásárhelyen Németh László megértette ennek a világnak az egyediségét. A város az 1848-as szabadságharc után a magyar nemzet önálló gondolkodásában éli át azt a katarzist, ami – helyi szinten, a hétköznapok szintjén a mai napig ható – mítoszt is teremt. Ez az 1848-as forradalmi szabadságélmény, a nemzeti öntudat, a nemzeti lelkesedés, a hazaszeretet megélése olyan társadalmi következményekhez vezet, amiről Németh László ismeri föl kristálytiszta és világosan, hogy – 1848 és 1948 között ennek a városnak a száz esztendeje – a magyar polgárosodás egyedi és teljesen világos, modellszerű útja. Vásárhelyen egyébként jó a feltételrendszer is: nincs nagybirtok, nincsenek igazán szociális távolságok és nagy egyenlőtlenségek. Ezt a magyar polgárosodási modellt, amiben a magyar és a polgárosodási szó egyformán hangsúlyos, állítja élhető lehetőség mintájául műveiben. Legyen szó akár tudományos írásokról, akár irodalmi alkotásokról, vagy azokról az évekről, amikor tanárként igyekszik a rábízott diákokat egy másik irányba terelni, próbálja oktatni és nevelni.

Ez az értékrendszer, a százéves hódmezővásárhelyi magyar polgárosodás az, amely a XX. században, ha megvalósulhatott volna, ha Magyarország energiái felszabadulhattak volna, akkor bizonyára másképpen alakul a magyar történelem. Már egészen máshol tartathatnánk... Németh Lászlónak Vásárhely azért tartozik nagyon sokkal, mert amit ő a II. vi-

lágháború után meglátott, az egészen más volt, mint más magyar települések belső szerkezete. Ez a sajátosság, ez a zártság, ez a zárványszerűség mind a mai napig fennáll. Nem a túlzott lokálpatriotizmus, nem a túlzott városszeretet mondatja ezt velem, hanem a tények. A hódmezővásárhelyi modell, a vásárhelyi példa, amelyre ebben a terebben az elmúlt 150-160 esztendőben olyan sokan és oly sokféleképpen hivatkoztak. Németh László ismerte fel ezt a legmélyebben, és modellezte műveiben. A szellemi többletet is meglátta benne, amely az ő munkájának is vonalmércéje. Az emberiség, az igényesség, a szeretet, a minőség az, ami hódmezővásárhelyi éveiben, hétköznapijaiban visszaadta számára a reményt.

Nagyon érdekes a Hódmezővásárhely utáni élet. Megrendítő olvasni – akár Lakatos István tollából, akár személyes visszaemlékezésekben –, hogy folyamatosan menekült, hogy folyamatosan félt. Hogy méregkapszulával járt Hódmezővásárhely utcáin, vagy az 50-es és a 60-as években Budapesten. Folyamatos félelmei voltak abban a rendszerben, amelyből mégsem emigrált, mert a hazáját nem hagyta el. Az Önök értékítéletére bízom – nem megkérdőjelezve mások szellemi alkotásainak értékét –, hogy melyik volt a könnyebb. Az volt-e a könnyebb, aki 1948-ban elhagyta Magyarországot, és életműve ma valóban világklasszisként, és irodalmi sztárként járja be nemcsak Magyarországot, hanem a világ és Európa számos országának – a kiadók által menedzselt – könyvpiacát. Ez volt-e a nehezebb? Vagy az 50-es évek belső emigrációja volt a nehezebb? És 1956? Az a néhány hónap rendkívül embert próbáló időszak volt minden magyar író és minden magyar gondolkodó számára. Itthon maradni 1956 után, és megteremteni egy olyan belső világot – amely egyre inkább engem is arra a felismerésre készítet, mint ha Illyés Gyulát és Németh Lászlót ezekben az években – másokkal együtt –, az vezényelte volna, hogy a politikától, a párt hivatalos politikájától, a pártállam szervezetétől egy független világot, egy valódi Magyarországot, a hétköznapi Magyarországot hozzák létre, és abban tartásák a lelket. Azt mindenki tudta, hogy amit az újságban, a pártlapban, a Népszabadságban olvas az nem a valóság. Csak annak látszata. A külső és a belső cenzúra intézményesítette kettős beszédet, a kettős kultúrát, a kettős értékrendet. Az értékek mentése, amely egy évezreden keresztül Magyarországon felhalmozódott, sokkal inkább azoknak köszönhető, akik itthon maradtak, és vállalták a lehetetlent. Vállalták, hogy a kompromittálás bélyegét, a megalkuvás bélyegét, az együttműködés bélyegét nyomják majd rájuk. De 1957 márciusában még nem látszott 1987 ősze. 1957 tavaszán, és 1958. június 16-a, Nagy Imre kivégzése után még nem látszott, hogy ötven év múlva, 2008-ban Magyarországon állítólag demokratikus, törvény előtti egyenlőség és szabadság lesz. Németh László és a körülötte gyülekezők – az ő és mások szellemi vezetésével – azt tűzték ki célul, hogy a párt és az állam hivatalos Magyarországa helyett egy másik Magyarországot, egy másik nyilvánosságot, egy másik kultúrát, egy másik értékrendet hozzanak létre. Úgy hiszem, ebben nagyon is sikeresek voltak. Nem véletlenül született meg a Németh László Társaság húsz esztendővel ezelőtt. Amire oly sokat és oly sokféleképpen hivatkoznak: a mennyiség és a minőség forradalma csak együtt képzelhető el. Ma csak a mennyiség forradalma maradt, és sajnos, elmaradt a minőség forradalma.

A mai napnak az aktualitását az a különlegesség is megadja, hogy mind Hódmezővásárhelynek – ami ritka szerencse, hogy a csillagok így álltak –, mind Németh Lászlónak még életében megvolt az a szerencséje, hogy találkozott egy olyan fiatal kutatóval, aki al-

földi parasztgyerekként, talán nem sértő ez a megfogalmazás a család számára, azonnal megértette Németh László lényegét. Meglátta benne nemcsak a tudományos, nemcsak az irodalomtörténeti lehetőséget, hanem a minőséget is. Meglátta a nemzetnevelés lehetőségét Németh László irodalmi, kulturális munkásságának történeti alaposságú értékelésében, irodalomtudományos kutatásában. Meglátta, hogyan lehet más a világ Németh László megismerésével.

Greza Ferenc érdemei nem csak a Németh László Társaság megszervezésében nyilvánulnak meg. Nem csak egyetemi tanári munkássága, nem csak kutatásai, nem csak a publikációk, a Németh László monográfiák és a könyvek teszik különlegesen megbecsült helyére Hódmezővásárhely szellemi életében. Hanem az a nagyon szerencsés találkozás is, hogy Hódmezővásárhelyre kerülve, bekapcsolódott az oktatási életbe. Greza Ferenc és a Bethlen Gábor Gimnázium egymásra talált. Nagy formátumú és rendkívüli hatású tanárként, és iskolateremtő, iskolafejlesztő, kiváló tantestületet építő igazgatóként. A képviselt, kutatott és megértett Németh László-i értékeket iskolaigazgatóként a hétköznapiokba, tanártársainak és tanítványainak tudatába vitte át.

Ez lehet a titka, amiért ma is, amikor a teremben körbenézek, egykori Greza Ferenc tanítványok, az általa vezetett Bethlen Gábor Gimnázium tanulói, egykori tanártársak, tisztelők, barátok vannak jelen. Németh László személyes jelenlétének hiányában rajta keresztül érvényesül ez az értékrend. Ami megnemesedett és meghonosodott, és egy életre bevésődött Hódmezővásárhely oktatási életébe. Greza Ferencnek köszönhető, hogy Hódmezővásárhely és Németh László immár nem elválasztható fogalmak. Nem nevezhetjük Hódmezővásárhelyen intelligens embernek azt, aki Németh László műveit, akár Greza Ferenc vagy mások földolgozásában, tolmácsolásában ne ismerné. Aki nem tud Németh Lászlóra hivatkozni, nem tudja citálni, nem tud róla személyes, vagy mások által megismert emléket ismertetni, az nem tartozhat a város intelligenciájához. És ezt Greza Ferencnek köszönhetjük. Korai halála pótolhatatlan veszteséget jelentett és jelent a város, a Dél-alföld, az ország szellemi és tudományos életében. Mert a mennyiség forradalma a magyar valóságtól való eltávolodást is hozta. Németh László mai követőinek egyik legfontosabb szerepe a minőség forradalmának folyamatos követelése és kikényszerítése. Ez lehet az írói vagy irodalomtörténeti program, amit megfogalmazhatunk a mai nap aktualitásaként. Akik kutatják, azoknak nemcsak a személyes ambíció, a karrier lehet a cél, hanem a diákok, az emberek, a nemzet tanítása. Az értékrend megjelenítése, képviselése, továbbadása és újraalkotása. Ez a szellem emberének küldetése és feladata.

Ezért megtiszteltetés nekem és városom számára, hogy Németh Lászlóra és a 75 évvel ezelőtt született Greza Ferencre együtt emlékezünk. Remélem, Hódmezővásárhely irodalomtörténeti jelentőségét az értékteremtésben ez az emlékezés pontosan visszaadja. Németh László és Greza Ferenc számunkra együtt jelenti a XX század valóságát, és a minőség forradalmának szükségességét.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

Dr. Lázár János

polgármester, országgyűlési képviselő

OLASZ SÁNDOR

Magány és társaság között

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A NÉMETH LÁSZLÓ TÁRSASÁG

Ha a „társaság” szót kimondjuk, a szó mélyén bizonyára mindenki valamilyen kisebb-nagyobb kört lát – legyen szó baráti gyülekezetről vagy éppen valamilyen cél érdekében szerveződő, alapszabályok szerint működő társaságról. A szó amulettjében most a szerepüket, feladatukat fölismerőket és betöltőket keresem. Ebben az értelemben volt társaságunk névadója „társasági” ember. Noha a legteljesebb mértékben „exodusos”, kivonulós alkat, s ez nemcsak korai korszakának életérzése. Igaz, a háború után a szigettel, görög eszményvilággal és az (olykor könnyörtelen) igazságkultusszal szemben (vagy inkább mellett?) hangsúlyosabb a közösség felé fordulás, megjelenik a mítosz ellentétéként a racionalitás, s nagyobb a beleérzés, belátás, megértés. A homály azonban ekkor is az életmű központi metaforája. „Azt akartam mondani vele, hogy életem, mint művem is, Európa ismeretlen zugában, honfitársaimtól csak számontartva, de méltatlan folyt, keletkezett, s hogy ez a homály nem sérelmem volt, inkább elemem; amelyet amennyire vállalkozásom engedte, kerestem is; legfontosabb lépéseimet a szemektől távol, sokszor véglegesnek hitt elhallgatásban tettem meg.” Legjobb művei „mellőztetés-félhomályban” teremnek. Sátor-kópusztán a *Tanú* első számai, Vásárhelyt az *Iszony* és az *Égető Eszter*, Sajkodon az *Irgalom* és a kései tanulmánykötetek. A kényszerű vagy önként vállalt magányból nagy dolgokra indulni, az idillben az öntörvényű lét, a jól menő munka lehetőségeit megtalálni – jellegzetes Németh László-i elszánás, melynek léttani jelentését Grezsa Ferenc világította meg: „a homály – a közegellenállás, visszahúzó gravitáció, melyet csakis a minőség fénye küzdhet le, a semmi, a halál ellenében is jussát védő és kikövetelő életakarát, agónia.” Az életrajzi írások címe (*Homályból homályba*) azt is érzékelteti, hogy két homály között mindig ott van a valamilyen nyilvánosság elé lépés kényszere. Exodus és társkeresés: élet és mű közös tanulsága. A mű teremtett világában az élet ismerős alakjai és kérdései lépnek föl. A regények és drámák nagy, tiszta figurái számára a személyes kapcsolatok elakadnak, majd újra szövődnék, belőlük ugyanúgy hiányzik az emberi lét materiális oldala, „örültsége” iránti affinitás, mint szerzőjükből. Meglehet, nem is hiányzik valójában. Csak a szelleminek, az ideának van alárendelve. Bohuniczky Szefi pontos megfigyelése a 28 éves Németh Lászlóról: „félfüllel volt köztünk, amint beszélt, saját benső gubóját nyitotta föl, ötletek, hasonlatok, váratlan felismerés és a hangos gondolkodás mindig érdekes meg- lepetéseit szórta... Hányszor voltunk tanúi, amint színes ötletei agyoncsapták egymást... de mi, barátai, úgy néztük, hogy tanúi vagyunk, amint mohó szelleme akadályokat állít, ezeken elbukik, aztán egy váratlan ugrással minden feladatra képessé teszi magát”. Keresztury Dezső pontos megfigyelése a Dunán, Románia felé hajókázó Németh Lászlóról:

a rekkenő melegben Németh László sötét öltönyben román nyelvet tanul. Csoda-e, ha ebben a makacs élet- és műteremtésben kudarcok érik? Hogy aztán fájdalmas panaszait adja elő a környezet, a körülmények ellen.

Amikor 2006-ban Németh naplója megjelent, a kiváló irodalmár, az életmű jó ismerője helytelenítette a kiadást, mondván, az író előnytelen oldaláról mutatja be. De zárójelbe tehető-e, kiiktatható-e ez az oldal? Kizárható-e az idillből a pánik? „Aki az utolsó tizenöt–húsz évről képet akar kapni: olvassa el az *Égető Esztert*; legalább ötvenszer voltam olyan állapotban, mint Méhes Zoltán abban a regényben.” Mind tudjuk, Méhes Zoltán sorsválasztása az eredeti verzió szerint az öngyilkosság. „Szerencsés gondolat volt ide bukni le, úgyszólván minden nélkül, a társadalom aljára” – mondja a naplóíró a „boldogság szigetéről”. Folyamatos elvágódás, miközben a Bercsényi utcai Kristó házban élte „legnyugodtabb részébe” ér – „az élet tehát megint laboratóriummá vált, s én ilyenkor voltam mindig a legboldogabb”. A vásárhelyi boldogságot minden bizonnal az is táplálja, hogy itt mindenki csigaházat hord a hátán, megmutatja magát, s gyorsan eltűnik. Németh mintha vonzódna azokhoz a terekhez, melyeken a szerzetes, a remete, a kitagadott, a száműzött, a stigmatizált szerepe valósítható meg. Irodalmi hagyomány, kultúrtörténeti háttér is belejátszik ebbe: az aszófői öböl mintha Ovidius Tomiját idézné. Hiszen a kedves menhely felől a Balaton csak nyáron képzelhető Tirrén-tengernek, „téli azonban a vörös nádasokon túl az ólmos felhők alatt... a nemléte viszi ki, akiért eljön a normann orrú hajó”. Vásárhely ezt is kínálja, miközben későbbi Certosáknak (Kékgolyó utca, Sajkod) is előképe. Csak a magasságnak élni – a vágyakhoz fűződő horgonyokat elszakítva. Innen a mélység is riasztóbbnak tűnik. (Miként az 1947-es személyes feljegyzések is tanúsítják.) Mély, az élet törvényeihez húzó élet, az édenteremtés igénye egyfelől, lemondás, a harc föladása és reménytelenség másfelől. Hányszor jelenti ki Németh az írói pálya lezárulását? Hányszor érez maga után „rommezőt”? Indulat és sebzettség, megbékélés és harmónia, állítás és tagadás, tervehalmazás és depresszió, melynek lassuló-gyorsuló ingamozgása olykor az életből is kidobná.

Az alkat és személyiség magyaráz ugyan, de nem értet meg mindent. Egy országban, ahol folyamatosan és fájdalmasan érezhető a szélsőségek uralma és a centrum hiánya, szinte törvényszerűen „bukik”, aki a közepet keresi. Idézzük csak a *Kert, magyarság és minőségyszocializmus* (1935) sorait: „Amerika megszállásának nemcsak spanyoljai voltak, hanem inkái is. Félő, hogy a magyarból is az lesz... Társakat kerestem, akik az ellenforradalmi és liberális bizantinizmus között egy új oldalt teremtenek...” Mindezt a 33–35-ös „mozgalmi” évek csalódásai után írja. A reform nem reform, s a társkereső „sznobok és parasztok” között egyedül marad. „Vissza a belső körre!” – írja az 1935/I-es Tanú élére. Ám pár év múlva már az „öreg ügynök”, Móricz oldalán járja az országot. Vásárhelyre is ekkor jut először. A „kútmérgező” „a tanügy rendezésén” töpreng. 1956 lőporfüstös őszén a megátalkodott ellenség (Horváth Márton aposztrofálja így) amiatt aggódik, hogy a gyerekekkel esetleg a fürdővizet is kiöntik. De a forradalom után is az egyértelműen soha nem támogatott, gyakrabban túrt, néha tiltott Németh László hányszor mondja el jobbító javaslatait – olykor minden visszhang nélkül. (A *Ha én miniszter lennék* csak 24 év múlva kerül az olvasók elé, s bizony nem piacgazdasági Németh Lászlót mutatva csöppen bele a nagy átalakulást előkészítő évek világába.) Amitől *A huszadik század vezérelenségeit* író Németh László 1933-ban fél (az életképes irányok széttagoltsága: „aminek találkoznia

kellene, külön utakon jár”), az a következő évtizedekben lassan bekövetkezik. „A tizen-nyolcadik század társasága kicsiny volt, de jó. Az író, ha egyszer befogadták, megharagudhatott rá, perpatvarkodhatott vele, de benne volt és benne maradt. A legjobb példa rá Rousseau, aki remeteségében is hercegek látogatását fogadta, azt lehet mondani, a társaság számára vonult remeteségbe. A tizenkilencedik század derekán azonban egyszerre csak arra ébrednek a legkiválóbb emberek, hogy nincsen társaság, a torzult emberek gyarapodnak, s rohamosan fogynak, akikkel érdemes érintkezni.” Németh a folyamat elejét látta, mi – legnagyobb szerencsétlenségünkre – a végét. Ám a nevezett törés előtt, de még után is mennyi jóra való együttműködés! Németh László is ír ezekről. Egy régi magyar folyóirat és a Kassai Magyar Társaság ürügyén írja: „Szegezd azonban rájuk e folyóirat (a Magyar Museumról van szó – O. S.) kronoszkópját, nézd meg őket, hogy állnak egymás mellé a társaságkötés pillanatában, s akiket előbb emberi csupaszágukban a végtelenbe meredten láttál, egymás felé fordulnak, s felöltik a szerepet, amelyet e társaság s ez a rájuk váró 1788-as Magyarország szánt nekik.” A Pesti Magyar Társasághoz episztolát író Berzsenyi méltatása is ebbe a képletbe illik.

Az életrajz tanúsága szerint a magányos és magányra vágó Németh László folyamatosan mozgalmak, jó ügyek mellé áll. „Amikor az ember egy nagy társaság közös szokás-jogába beáll, mindig felad valamit önmagából, amit, ha remete lesz, lassacskán megint visszalop.” (*Róma utódai*) Íme egyetlen mondatban a belső és külső körök dinamikája. Magány és társaság libikókájában különös szerepük van Németh életében a két háború közötti társaságoknak. A debreceni Ady Társaságnak, melynek nemzedékük indulásában katalitikus szerepe volt, vagy a Várkonyi Nándor körül csoportosuló Janus Pannonius Társaságnak. 1970 októberében például Németh László a kecskeméti Katona József Társaság ülésén vesz részt. Az *Égető Eszter* a fikció terébe emeli a Kotormán (Tornyai) Társaság alapítása körüli bonyodalmakat. (A Tornyai Társaságnak maga is tagja volt.) Viszonylag hosszú szöveghelyek számolnak be Gyenes (Galyasi Miklós) vesszőparipájáról. Németh ironiáját, humorát általában ritkán szokás emlegetni. De amikor a regény külön tárgyalgató csoportjaiban buzogni kezd a „csomorkányi vér”, lehetetlen nem érzékelnünk a helyzet ellenállhatatlan komikumát. Ahogy a fiatalok lázonganak az „impotens öregek” ellen, akik két év alatt még az alapelveket sem tudták elfogadni. „A társaságok a szellemi közlekedés megkönnyítésére alakulnak – írja 1932-ben –, s a szellemi közlekedés akadályaiá válnak. Természetrájzukhoz tartozik, hogy a beljükké fektetett tőkéből minden nemzedék gyököt von, úgy, hogyha én miniszter lennék, minden új társaság alapszabályai közé felvetném, hogy harminc év múlva tartozik feloszlani.” Kedves tagtársak, tisztelt hallgatóság, még tíz évünk van az alapszabály módosítását kérni.

1934-ben Németh László egy Hungarológiai Társaság tervezetével áll elő. Miután precízen leírja a célokat, a társaság lehetséges alosztályait, írását így fejezi be: „A társaság kell, megalakítása lehetséges, kilátásai jók. Meglesz-e? Működik-e majd? Attól függ, hogy e magyar társaság megszervezésében mennyire nem leszünk »magyarok«.” Mert az „örültség” minden külső veszedelemnél nagyobb. Apáczai kérdezi a drámában Bethlen Jánostól: „A tatártól tart kancellár uram? – Nem – én mindig csak a magyartól tartok.” Örömmel állapítom meg, hogy ez a magyar betegség nem érte el társaságunk tagjait. Az alkotóműhely csendjéből itt mindig jó érzés volt kilépni a közszerelés színpadára. Hangsúlybeli különbségek ugyan mindig is voltak: a kultusz fontosabb, a tudományos munkál-

kodás avagy a századvég legfontosabb szellemi kérdéseinek áttekintése. Lakatos István Németh László emlékhelyekről írt, dokumentált és kiadásra váró gyűjteménye 76 tételt tartalmaz – emléktáblák, szobrok, emlékházak, az író nevét viselő intézmények (iskolák, könyvtárak, művelődési házak) körül bábáskodott a Németh László Társaság. A tudományos feldolgozás legnagyobb érdeme, hogy az életművet – kiszabadítva az ideológia béklyóiból – szakmai kérdéssé tudta tenni. A hatás megítélésében ugyan gyökeres ellentétek vannak, ám csupán a centenáriumi év tanácskozásai, kiadványai is bizonyítják: nincs igaza szellemi életünk (egyik) negatív Kassandrájának, amikor – kedves születésnap-i köszöntésként – a mű teljes hatástalanságáról értekezik. A fontos irodalomtörténeti szerep mellett folyamatosan élt a szellemi élet, az irodalom értékeit védő, független társaság igénye. Teljes összhangban Németh szellemiségével, a század minden fontos kérdésében való tájékozódás és eligazodás kíváncsiságával.

Húsz év társasági munkája (most szándékosan nem bocsátkozom részletekbe, olvasható lesz ez a fantasztikus tényanyag Árva László történeti kronológiájában) a kornak is lenyomata. Hiszen az indulás évei még jellegzetesen az úgynevezett rendszerváltás előtti világot idézik. Király István akadémikus – a társaság első elnökeként – talán önmaga korábbi nézeteivel is vitatkozik. Az alapítás történelmi miliője is elgondolkodtató. Korábban évtizedes csatározás a Bethlen Gábor Alapítványért, a Hitelért. Jönnek a Mozgó Világ-, a Forrás-, az Új Forrás- és a Tiszatáj-ügyek. (Ezek a folyóiratok aztán a két évtizedes munka fontos bázisai.) Jellemző, hogy a társasági, alapítványi forma mint klasszikus civil szerveződés hosszú ideig rendszeridegen gondolat volt. Hiszen jól érzékelték, a legkisebb autonóm szféra is repedéseket, sőt, összeomlást idéz elő. Aztán ez az összeomlás is bekövetkezett, miközben majdnem teljesen maga alá temette az összeomlás előkészítőit. Nagy Gáspár találó metaforájával „békebeli kannibálok” lettünk. A kilencvenes évek régi konfliktusokat idéző csatározásai azonban a társaságot nem rendítették meg, mentes maradt a szélsőségektől. Maradt az együttműködés, a kinyújtott kéz fóruma. Legföljebb ezt a kezét egyre kevesebben fogadják el. A szerep azonban napjaink sivár viszonyai között még inkább fölértékelődik. Látjuk, hogyan szorulnak vissza a kultúra hagyományos értékei, hogyan porlad, amit irodalmunk, kultúránk aranyalapjának hiszünk. „A műveltség természetessége és hiányának azonnali kritikus fölismerése”. Igényesség, tudás, „a tudni akarás magától értődősége” – „Hát ennek vége van.” (Idézet Esterházy Péter Szabó Magdalaudációjából.) Mintha folyamatosan két Gallup Intézet közölné homlokegyenest eltérő fölméréseit. Most tényleg nem tudjuk, van-e part és vannak-e csillagok. Most lenne igazán nagy szükség egy Németh Lászlóhoz hasonló szellemre.

LAMI PÁL

A Németh László Társaság tanulmányi versenye

A Németh László Társaság több mint másfél évtizede ír ki a középiskolai korosztály számára tanulmányi versenyt, egészen pontosan „országos középiskolai tanulmány pályázatot”, ahogy Grezsa Ferenc az első meghirdetéskor elnevezte a kezdeményezést. Ugyancsak ő fogalmazta meg a pályázat azóta is érvényes küldetését:

„A pályázat célja, hogy elősegítse a modern magyar irodalomban (és különösen Németh László életművében) rejlő szellemi értékek beépítését az ifjúság erkölcsi tudatába, hozzájáruljon a középiskolai tanulók irodalmi műveltségének bővítéséhez, s lehetővé tegye a korosztály legjobbjai számára a tapasztalatgyűjtést a kutató- és elemző munka folyamatában és módszereiben, értekező prózai művek készítésében.” A mondott célt megvalósító vagy megközelítő más verseny a korosztály számára nincs.

Hamar kialakult, majd értékes hagyománnyá vált, hogy a pályázók három pályatétel közül választhatnak: egy tétel mindig Németh László életművére, egy a vele rokon szellemiségű alkotók valamelyikére, egy pedig az élő vagy esetleg a regionális irodalomra vonatkozik úgy, hogy a résztvevőknek az egyes tételeken belül is rendszerint van választási lehetőségük. Az eltelt időben Németh László valamennyi regénye és jelentős drámája eljutott a versenyzőkhöz, de egy-egy esszéje, tanulmánya is bekerült a tételek közé. (A társaságnak sikerült azt is elérnie, hogy a centenáriumi évben, 2001-ben az alsóbb évfolyamú középiskolások rangos Arany János Irodalmi Versenyén kítűzött mű legyen a Kocsik szeptemberben c. regény.) A pályázaton önálló tételként szereplő alkotók vázlatos felsorolása nagyszerű névsort láttat Kodolányi János, Sinka István, Illyés Gyula, Tamási Áron, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Sütő András, Pilinszky János, Babits Mihály, Csoóri Sándor, Gion Nándor és Szilágyi István nevével, többük kétszeri előfordulásával is.

Németh László leányai 1989-ben az Életmű szilánkokban c. kötet jogdíjából hozták létre a tanulmány pályázat anyagi alapját jelentő Németh László Alapítványt. Ennek révén az első meghirdetés 1990 ősztől, majd az első eredményhirdetés 1991 tavaszán megtörtént. (A társaság az eredményhirdetést Németh László születésnapjához, április 18-hoz köti.) Azóta összesen tíz pályázati év volt, mindig a páratlan években, de kivételesen 1996-ban is, sőt 2001-ben a társaság prózamondó versenyt is hirdetett. Az első évben negyvenöt pályamunka érkezett, de 1995-ben kétszáznyolcvanöt, s még két évben közelítette meg a résztvevők száma a kétszázat (1996-ban és 1999-ben), aztán csökkent, de az első kiírás iránti érdeklődést egy kivétellel mindig felülmúlta.

Örvendetes, hogy az a két gimnázium, ahol Németh László dolgozott (a Medve utcai ma Csík Ferenc Gimnázium és a vásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium), va-

lamint az a kettő, amely névválasztásával is hangsúlyozottan vállalja Németh László szellemi örökségének ápolását, a hódmezővásárhelyi és a budapesti Németh László Gimnázium, rendre sok és sikeres pályamunkát küld be. Debrecen nagy gimnáziumai, a Kossuth, a Tóth Árpád, a Csokonai, a Református Kollégium Gimnáziuma mindig eredményesen szerepelnek, de nem egyetemi városok, mint Pusztaszabolcs, Mohács, Dunaújváros, Eger vagy Vác egyenrangú vetélytársai az előbbieknél vagy olyan nagy tekintélyű gimnáziumoknak, mint a budapesti Eötvös, Jedlik és Baár-Madas, továbbá a veszprémi Lovassy László Gimnáziumnak. Kisvárosok sokszor vegyes, tehát szakközépiskolai képzést is adó iskolái, a történelmi egyházak intézményei, erdélyi és felvidéki gimnáziumok ösztönzik diákjaikat tanulmányíráásra, versenyzésre. S bár város- és iskolanevek sorakoztak az előbbi mondatokban, mégis elszánt, minőségi munkát végző, maguk körül szigeteket teremtő tanárokat, tanári munkaközösségeket kell látnunk az örvendős diáksikerek mögött.

A társaság a lehetőségeihez képest igyekszik ünnepélyes díjátadást szervezni. Díjátadás volt Hódmezővásárhelyen, Szegeden, aztán Budapesten, a Várszínházban és a Duna Palotában egy-egy Németh László-dráma, a Villámfénynél és a Galilei megtekintésével, az utóbbi években pedig a budapesti Németh László Gimnáziumban. Minden egyes pályázó emléklapot kap, a díjazottak sokáig pénzjutalmat, ma már inkább könyvjutalmat kapnak, legutóbb Püski- és Tiszatáj-köteteket.

Érdeemes a társaság pályázatát a közoktatás viszonyrendszerében látni, s ehhez tanulásos a kötelező érettségi vizsga és a legjobbak számára kiírt Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny erővonalai között elhelyezni. 2007 májusában a középszinten érettségizők először egy, a bécsi borozókról szóló idegenforgalmi szemléletű szöveg megértését ellenőrző feladatot kaptak, majd – ha a második feladatban, a szövegalkotásban a „Kiszoríthatják-e az elektronikus adathordozók a hagyományos könyveket?” c. véleményalkotó esszét választották – esetleg úgy állhattak fel négy teljes órai munka után, hogy a tanult és olvasott, megszeretett vagy elutasított művekről egyáltalán nem ejtettek szót. (A második feladatban természetesen szerepelt irodalmi mű, egy Sánta-novella, ill. egy Csokonai- és Ady-vers vizsgálata is; az emelt szintű írásbeli vizsgán, amelyet egyébként a szakma a legnehezebbnek tart az összes tantárgy közül, ilyen, az irodalmat elkerülő menekülési út nem létezik.) A véleményalkotó esszében a vizsgázó érvelését, annak egységét kell értékelnünk, nem pedig a vélemény elmélyültségét, megalapozottságát.

Az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen, amely ma a korábbinál mérsékeltebb kedvezményeket, mentességeket nyújt, a jelen tanévben a versenyzők Csokonai lírájából, Jókai Mór írói világképéből, Sütő András prózai munkáiból és az Élektra-téma magyar irodalmi és világirodalmi feldolgozásaiból készülhetnek, feltéve, ha a tananyagból összeállított feladatlapot sikeresen megoldják. Ez a követelmény túlságosan távol áll az érettségi követelményeitől, főleg, ha azt számítjuk, hogy a kétségtelenül sok ismeretet számonkérő feladatlapot az 1945-ig terjedő tananyagból állítják össze, holott a tizenegyedik század első fordulójának idején a legjobb esetben is csak a XIX. század végén, de esetleg csak Madáchnál tartanak.

A Németh László Társaság tanulmányi versenye a két szint között helyezkedik el. Többet kíván meg a középszintű érettséginél, a jobbaknak kínál lehetőséget, valóban lehetővé teszi „a korosztály legjobbjai számára a tapasztalatgyűjtést a kutató és elemző munka folyamatában és módszereiben, értekező prózai művek készítésében”, de nem szab irreális

feltételeket, mint olykor a minisztériumi verseny. Azt kívánja meg, hogy a pályázók elmélyüljenek egy mű világában, egy probléma irodalmi feldolgozásában, ismerjék meg a szakirodalmat, írjanak értekező műfajú pályamunkát, végső soron gondolkozzanak és beszéljenek az irodalomról.

Sajnálatos, de érthető, hogy az utóbbi évek felszínes gondolkozása és sokszor hanyag nyelvisége, továbbá az olvasási kedv drámai visszaesése és a vizuális kultúra mindent elsöpítő térnyerése nehéz helyzetbe hozza az elkötelezett tanár és az ambiciózus diák ma is érvényes szövetségét. A közelmúltban Adamik Tamás beszélt arról, hogy „terjed a szélsőségesen játékos tanítási módszer”, amelyben nincs helye a leülésnek és a gondolkodásnak, mert az „munka, amire nincs türelem, pedig valamiben elmélyülni, valamit enélkül megtanulni nem lehet. ... A fogyasztói társadalom ... arra ösztönöz, hogy az ember munka nélkül bontakoztassa ki magát.” A klasszika-filológus professzor itt nemcsak a külső világ, de a pedagógia felelősségét is felveti.

De van egy másik elhallgathatatlan felelősség, az írástudók felelőssége is. Vajon hibáztatható-e az értékeket kereső ifjú korosztály azért, mert elfordul az irodalomtól, nem veszi azt komolyan, amikor az irodalom sem veszi komolyan önmagát, „tét nélküli” lett, ahogy Domokos Mátyás mondta?

„És mégis – mégis fáradozni kell” – tanítjuk azért és valljuk Vörösmartyval.

A Németh László Társaság pályázatain mintegy ezerkétszáz pályázó vett részt, s a megosztott díjakat és a dicséretek is számítva közel százötven díjazott lehetett jelen valamelyik díjátadó ünnepélyen. Az ünnepély emelkedettsége és meghittsége, Németh Lászlónak az ünnepélyen mindig megjelenő és a díjakat átadó leányai, Móricz Virág és ifj. Szabó Lőrinc egy-egy jelenléte vagy a társaság irodalomtudós elnökeinek kézfogása biztosan elindított és odakötött fiatalokat az irodalomhoz, az irodalomtudományhoz, esetleg a tanári pályához. Ennek az odakötöttségnek, ennek a reliquának a reményében folytatjuk a munkát.

GYÁNI GÁBOR

Miről vallanak Németh László önéletírásai?

Miért ír valaki, még ha szépíró is, 33 éves korában memoárt? Sőt. Miért ír öt-hat évente, olykor ennél is sűrűbben újra és újra önéletrajzt? Ez a kérdés izgat különösképpen Németh László írói életművének egyetlen rétege kapcsán, amely az életműsorozat 1977-es *Homályból homályba* című kötetében egybegyűjtve több mint 1200 oldalt tesz ki.¹ Önéletírások-e egyáltalán a szóban forgó írásművek vagy a fikció sajátos változatát képviselik inkább? Kérdések, melyek ritkán merülnek fel. Az író születésének századik évfordulóján Kulcsár Szabó Ernő élesen exponálta a problémát az *Ember és szerep*-et elemezve. Álláspontja így hangzott: a mű éppúgy olvasható referenciális, mint retorikai célból. Kulcsár Szabó némileg túlbonyolított megfogalmazásban előadott koncepciója sejtetni enged, hogy Németh önéletírása olyan memoár, amely inkább fikció, mint tényirodalom, hiszen irodalmi elbeszélési technikát alkalmaz benne a szerző. Ezért beszél Kulcsár Szabó is arról, hogy „a retorikát elfojtó olvasás illúziója” lengi körül Németh említett írását.²

Ez azonban, önmagában véve, nem elég az *Ember és szerep*, valamint a többi önéletírás fikcionális átkategorizálásához. Hayden White óta számosan úgy tartjuk, hogy a történész is lépten-nyomon „irodalmi elbeszélési technikát” alkalmaz, amikor a valóban megtörtént események ténybelileg igaz ábrázolását tűzi célul maga elé.³ Kulcsár Szabó provokatív felvetése azonban arra ösztönöz bennünket, hogy a szokásostól eltérő módon közelítsünk Németh terjedelmes, tartalmi szempontból fontos önéletírói szövegtörzshöz. S Németh más műfajban írt művei esetében sem árt az óvatosság a referencialitást illetően, aminek az esszéíró Németh kapcsán – egyetlen apró téma vonatkozásában – korábban már magam is hangot adtam.⁴

Németh viszonya vallomásos önmagához

Nézzük elsőként, minek tekinti az író ezeket az írásműveket. A paratextusokban tájékozódhatunk minderről. Az *Ember és szerep* végén olvasható *Jegyzet*-ben hasznos kalauzként szól írásáról, ami eligazíthat fiatalkori munkáiban. S emellett kultúrtörténeti beszá-

¹ Németh László: *Homályból homályba*. Életrajzi írások. 1–2. köt. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977.

² Kulcsár Szabó Ernő: Arc és kánon. Az önértelmezés (nyelvi) eseményei az *Ember és szerep*ben. In: Uő: *Szöveg–medialitás–filológia*. Költészettörténet és kulturalitás a modernségben. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004. 229.

³ Vö. Gyáni Gábor: A megtapasztalt és elbeszélte múlt. In: Uő: *Relatív történelem*. Typotex, Bp., 2007. 198–201.

⁴ Gyáni Gábor: Történeti ecsetvonások a vásárhelyi identitáshoz. *Tiszatáj*, 2006/10. 54–55.

moló is egyúttal, teszi hozzá: „A huszas évek szellemi életéről sem készült munka, amely a *kutatónak* kisebb helyen jobb tájékozódást nyújthatna.”⁵ (Kiemelés tőlem). Később hozzáteszi: „Személyi adatot csak annyit vettem fel, amennyire az én szerepem megértéséhez szükség volt”, amennyit a húszas évek szellemi mozgalmaiban játszott saját szerepének a bemutatása feltétlenül megkívánt.⁶ A főszövegben ennél is egyértelműbben fogalmaz: „Az én könyvem nem lesz önéletrajzi regény.”⁷ Nem magáról vall az író, hiszen „egyetlen műben sohasem mutathatom fel magam: – a természetet”; arról a szerepről szól inkább, amit a nyilvános (az irodalmi) életben betöltött korábban. Tíz évvel később „pályatörténet”-ként tesz róla említést, „melyet sosem tekintettem igazi életrajznak”.⁸

Az *Ember és szerep* olyan történeti krónika tehát, melynek elbeszélője a történet főszereplője; egyúttal önéletírás, hiszen egyes szám első személyben szól benne a narrátor; végül nem regény, mivel az igazságnak megfelelő módon adja elő saját történetét. „De amit írtam benn, – igaz”.⁹ Márpedig az igazság keresése és ily módon való tálalása a historikus, nem pedig a memoárszerző sajátja. Persze, ahogyan Philippe Lejeune is tartja, a tudományt és az önéletírást az igazság kritériuma *együtt* különbözteti meg a fikciótól, mely utóbbinak nem az igazság (a ténybeli hitelesség), hanem a valószerűség kölcsönzi a hihetőséget. „A fikciós formákkal ellentétben az életrajz és az önéletírás *referenciális* szövegek: éppúgy, mint a tudományos vagy történelmi diskurzusok, arra törekszenek, hogy a szövegen kívüli »valóságról« nyújtsanak tudást, tehát *igazságpróbának* vessék alá magukat.”¹⁰ A „referenciális paktum” az adott esetben az „önéletírói paktummal”, annak megvallásával fonódik tehát össze, hogy önéletrajzot és nem fikciót nyújtok életem történetét elmondva. Az önéletrajz igazsága azonban némileg eltér a történésztől elvárni szokott igazságtól: „Az önéletírásban nélkülözhetetlen, hogy *megkössék és betartsák* a referenciális paktumot: nem szükséges azonban, hogy az eredmény a szigorú hasonlóság alapjain jöjjön létre. Lehet, hogy a referenciális paktumot az olvasó kritériumai szerint nem tartják be pontosan, ennek ellenére mégsem tűnik el a szöveg referenciális értéke (épp ellenkezőleg); mindez nem igaz a történelmi és újságírói szövegekre.”¹¹

Németh következő önéletírásában, a *Tanú-évek*-ben az író egyenesen Goethe-hez hasonlítja önnön sokműfajúságát; no nem a minőségét, csak az alkatát illetően méri magát a német írófejedelemhez. Olyan alkotóként tekint önmagára, aki szintén „művekkel küzd meg az életével”. Amikor például az esszéet választja önkifejezési célból, *Tanulmány és vallomás* alcímmel látja el az írást, mint a Sophoklész napló esetében. „Amikor sorsomra válaszolni akartam, semmiféle tanulmány-tárgy sem adhatott a vallomásra akkora alkal-

⁵ Németh László: *Ember és szerep*. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt., Kecskemét, 1934. 161.

⁶ Uo. 162.

⁷ Uo. 5.

⁸ Németh László: *Homályból homályba*, 1. köt. 629.

⁹ Uó: *Ember és szerep*, 162.

¹⁰ Philippe Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp., 2003. 37.

¹¹ Uo. 38.

mat, mint az ő [Sophoklész] hatásának a története”¹² Ebből a gesztusából is kitűnik, hogy a tanulmány nála éppannyira vallomás vagyis önéletírás is egyúttal.

Sejtésünket tovább erősíti az 1943-ban írt *Magam helyett*, melynek eredeti (és nem a *Homályból homályba* című gyűjteményes kötetben közreadott, már némileg módosított) változatban *Tanulmány az életemről* volt az alcíme.¹³ A paratextusból idézek: „Ez a könyv, mint címe is mondja: tanulmány az életemről s nem életrajzi regény.” Később, orvosi metaforát használva, „szokatlan élveboncoláshoz” invitálja Németh a könyv olvasóját. Kifejti, a mű a szerzőről szól olyanformán, mintha már nem lenne az élők sorában. A narrátor belebújik a historikus szerepébe, a szöveg tehát történeti tanulmány. Az élveboncolásban „egy ember, aki voltaképpen már meghalt, odaáll a maga letett élete mellé, hogy ezt a kadavert, az emberi gondolkodás számára fölbontsa”. Két műfaj keveredik – Németh szerint – írásában, a tudományos analízis (a boncoló orvos diagnózisát öltve magára), valamint az önvallomás, amely irodalmias („így sem kerülhettem el, hogy itt-ott regényeimet ne ismételjem” meg ezúttal is).¹⁴ S jóllehet a történet ténybeli alapjával az emlékezés szolgál csupán, mégsem fikció, hanem igaz történet kerekedik ki végül belőle: „Én megpróbálom: nem megkölneni, hanem biztos emlékekből rekonstruálni” az elbeszélteket.¹⁵

Megint más jelentést tulajdonít az idős Németh saját írásainak, amikor egybegyűjtve újjólag közzéteszi őket. Először látszólag másokra hárítja jellegük meghatározásának a nyűgét. „Én fiatal koromban álltam életrajzíró hírben, beszámolókat készít (mondták) egy utazásról, amelynek az elején áll.” Nem árulja el, hogy miért írta őket, és csak kérdéseket fogalmaz meg velük kapcsolatban. Majd így folytatja: „De akármi az oka: írásaim közt vannak életrajzi jellegűek, s ezeknek az összműben meg kell keresni a helyük.” S noha továbbra is kitart amellett, hogy nem szabályos életrajzok (az *Ember és szerep*-et külön is említi a sorban), a gondolatmenet ennek ellenére így zárul: „De életrajznak bármennyire nem életrajz-ihletésűek ezek a töredékek, s mindaz, ami függelékül utánuk kívánczik: egy életrajz mégiscsak összeállítható belőlük, s az is a legtermészetesebb, hogy ebben a kiadásban valami ilyenné álljanak össze.”¹⁶

Folyamatos és egybefüggő memoárként kívánja Németh kanonizáltatni a különböző időben írt és utólag egybeszerkesztett szöveg-halmazt.¹⁷ Ezt az írói szándékot bizonyítja továbbá, hogy szorosan vett dokumentumokkal (naplókkel, valódi önéletrajzzal) egészül ki a két kötet anyaga; az utóbbiak a tisztán önéletrajziként átinterpretált írások homogén világában találnak saját természetes közegükre.

¹² Németh László: *Homályból homályba*, 1. köt. 477. Az írást ugyanakkor a „fiktív napló” műfajába utalja.

¹³ Itt is érvényes az író monográfiájának találó megállapítása: „az életműsorozat kötetei... a szövegeket rosszul, eltorzítva, önkényes csonkításokkal és betoldásokkal tartalmazzák, egymástól elszakítva, egészen új, nagyjából mesterségesen megteremtett csoportosításban”. Füzi László: *Alkat és mű. Németh László 1901–1975*. Kalligram, Pozsony, 2001. 29. Ezért is használom az elemzett művek első, eredeti kiadásait.

¹⁴ Németh László. *Magam helyett (Tanulmány az életemről)* I. Turul kiadás, Bp., 1943. 5.

¹⁵ Uo. 191.

¹⁶ Uő: *Homályból homályba*, 1. köt. 5.

¹⁷ Az életmű sorozat terve azt a páratlan lehetőséget kínálta fel Némethnek, hogy textuálisan megkonstruálja írói oeuvrjét. Bővebben Füzi László: i. m. 611–612.

A referencialitás kánonjának hatalma

A *Homályból homályba* című kötet mögött megbújó szerkesztői (írói) szándék új és tartós kánont teremtett az érintett szövegek vonatkozásában; úgy kezdték őket olvasni 1977-et követően, mint referenciális értékű önvallomásokat, melyek minden további nélkül kulcsként szolgálnak Németh írásműveinek és az író közéleti-irodalomszervezői életének a ténybeli megismeréséhez, sőt értelmének a megfejtéséhez is. Így támaszkodott rá az eszmétörténész Lackó Miklós, midőn Németh világnézeti arcélét rekonstruálta. „Németh László írásaiban [s itt az önéletírásokra gondol elsősorban] mindig a viviszekcióig őszinte volt.”¹⁸ Jól rekonstruálható tehát belőlük az író szellemi útkeresése.

Greza Ferenc, irodalomtörténész szintén így közelített hozzájuk. Módszere a következő: irányadónak fogadja el az irodalomtörténeti interpretáció számára is az író önmagára vonatkozó egyes megállapításait. Bizonyításképpen nézzünk egy szemléletes példát.

„A szerep vázlatosabb, mint a benne aktivizálódó személyiség, és sémaszerűbb, mint a társadalmi közeg, amelyben kibontakozik. Ez az oka, hogy az önéletírás a Németh életműben »sommásabb, sarkítottabb« műfajnak tűnik, mint az »árnyaltabb, körültekintőbb« tanulmány vagy regény.”¹⁹ A tágabb szövegösszefüggésből kitetszik, hogy Németh önéletírásainak grezsaai jellemzése közvetve magától Némethről származik. Ő írja ugyanis az *Ember és szerep*-ben, hogy: „az ember nemcsak természet, hanem vállalkozás is. A hajszálcsövek, melyekben élete kering kikutathatatlanok, de a kútfő, melyen át ez az élet kitor, látható, hallható. Van az ember és van a szerep, melyet vállalni tud. Az egyik csupa takart mélység, a másik csupa világ felé fordított felület és mindkettő mi vagyunk.”²⁰ Ha a szerep, amiről Németh beszél írásában, felszínibb, a róla való beszéd sem lehet igazán mély; „a takart mélység”, az ember ellenben, amiről a regény (és Greza szerint a tanulmány is) szól, *eo ipso* sokkal árnyaltabb. Greza azonban nem kizárólag ekkor, de más alkalommal is Némethrel igazolja az írókhoz való megállapítását, mint a következő esetben is. „Beigazolódik a *Homályból homályba* diagnózisa: »Egy kis nép legjobb fiai egymást veszejtik el.«”²¹

Utolsó szemléltető példánkban a szociálpszichológus tulajdonít referenciális jelentést Németh László *Magam helyett* című önéletírásának. Csepeli György szerint a könyv egyik-másik passzusa az előítéletes attitűd korabeli szocializációját dokumentálja. „Az antiszemita tudás rögzülésének és világképformáló erejének” vallomásszerű nyomát véli Csepeli fellelni az író középiskolai élményeit elbeszélő őszinte és reflektálatlan emlékezésben.²² Hozzáteszem: Németh szövegének ilyenén olvasata, ezzel a referenciális jelentéssel való felruházása nem hat túl meggyőzően Csepeli előadásában.²³

Úgy gondolom, az eddigi domináns megközelítés nem az egyedül járható út ahhoz, hogy Németh szóban forgó szövegeit értelmezzük. Nem vitatom el mások ahhoz fűződő

¹⁸ Lackó Miklós: Egy szerep története. In: Uő: Szerep és mű. Gondolat, Bp., 1981. 199.

¹⁹ Greza Ferenc: Németh László Tanú-korszaka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1990. 211.

²⁰ Németh László: Ember és szerep, 4.

²¹ Greza Ferenc: i. m. 165.

²² Csepeli György: Bűvészinások. A népi gondolkodás paradox antiszemizmusa. Kritika, 1993/10. 13.

²³ Hadd idézzek legalább egy jellemző retorikai fordulatot a szerző argumentációjából: „Az életrajz szövegében nincs egyenes utalás rá, de a sorok mögül kikövetkeztethető...” Uo.

jogát, hogy így kezeljék az önéletírásokat. Az azonban, hogy Németh maga sem tekintette őket egyszerűen memoárnak vagy egyértelműen referenciális megnyilatkozásoknak, el kell hogy gondolkodtasson bennünket a kérdést illetően.

Retorikus tudományosság a narratív identitást szolgálva

Amellett érvelek a következőkben, hogy Németh önéletírásai helyel-közel a tanulmány, a tudományos dolgozat kategóriájába tartoznak, mégha irodalmiasabb is megfogalmazásuk a tudományos diskurzust szemléltető előadásmódhoz képest. Ami érthető, hiszen író alkotta őket, természetes tehát, hogy jó adag fikcionalitás, retorikusság akad bennük, és nem hiányzik belőlük ugyanakkor az önéletrajziság sem. Ez utóbbit az önéletrajzi paktum, annak kinyilvánítása bizonyítja, hogy az emlékező narrátor, aki a történet főhőse is egyúttal, belefűz történetébe olyan, a saját életéből származó eseményeket is, melyeket egyedül ő ismerhet és mesélhet el egyes szám első személyben. Az utóbbinak azért van különösen nagy jelentősége, mert az egyes szám első személyű elbeszélői stílus idegen a tudományos diskurzustól. A történetíró – a számára „kötelező” beszédmód konvencióinak megfelelően – mindig egyes szám harmadik személyben beszél narrátorként. Ez felel meg ugyanis a realista ábrázolásmód kívánalmainak, amit a történésznek mindig ki kell elégítenie a valóságról szóló igaz – racionális, tehát tudományos – beszéd útján.²⁴

Egy percig sem állítom, hogy Németh *par excellence* tanulmányokat írt, amikor önéletírásait papírra vetette. Jóllehet nem állt tőle nagyon távol a tudósi ambíció sem. Ne feledjük, időnként egyetemi professzor szeretett volna lenni (s nem rajta múlt, hogy 1945-ben nem lett végül azzá). Amint azt Illyés Gyulának 1945. szeptember 23-án egy levélben meg is írta. „Az egyetemi tanárság? Hát persze: ez volt az a világi csábítás, amelyért egyetlen-egyszer én is kérésre emeltem a két ujjamat. Az ejtett meg, hogy mindig ezt az állást tartottam a leggyönyörűbbnek; az én szememben ez a foglalkozás volt a foglalkozások királynéja.”²⁵ Emellett nem hiányzott belőle a tanulmányírói ambíció sem. S bár önéletírásai nem szabályszerű értekezések (nincsenek benne például lapalji jegyzetek), de mindez talán mellékes is ez alkalommal. Hiszen Németh munkamódszere időnként kifejezetten tudósi. Egyszer például azzal dicsekszik, hogy milyen alaposan és gondosan jegyzetelt az Eötvös-kollégiumban egy Berzsenyiről készítendő tanulmányához. „Valóságos filológusnak éreztem magam, annyi cédulám volt.”²⁶

Tézisemet bizonyítandó Pierre Bourdieu egyik megállapításából indulok ki, mely szerint az önéletrajzi elbeszélés szerzőjét részben mindig az motiválja, hogy életének értelmét az okok és összefüggések megtalálásával és bemutatásával igyekezzék igazolni. A saját élete ideológusaként fellépő elbeszélő kiválaszt bizonyos szignifikáns eseményeket és olyan összefüggéseket teremt közöttük, melyek révén *kronológiailag tagolt*, egyben *kauzális történések* sorát adhatja elő általuk.²⁷ Innen tekintve nincs érdemi különbség az ön-

²⁴ Robert Eaglestone: *Postmodernism and Holocaust Denial*. Icon Books Ltd., Cambridge, 2001. 49.

²⁵ Németh László levelei Illyés Gyulához (bevezeti és közli Grezsa Ferenc). Tiszatáj, 1985/8. 24.

²⁶ Németh László: *Homályból homályba*, 1. köt. 555.

²⁷ Pierre Bourdieu: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Napvilág Kiadó, Bp., 2002. 69.

életrajzi elbeszélés és a történész beszámolója között, jóllehet más szempontból alapvetően különböznek egymástól.

Midőn Németh – egyes-egyedül az emlékeire hagyatkozva – elbeszéli pályakezdésének rendszerezett történetét, azon „elhatározásához”²⁸ keres és talál indoklást, hogy kivonult az irodalmi élet mainstreamjéből, majd elkezdte írni és szerkeszteni a *Tanú* című egyszemélyes folyóiratot. Ezért sorolja Grezsa is Németh írását „a számvetés és írói feladattisztázás műfajába”. Az eredetileg tervezett életrajz olyképpen változik át Grezsa szerint időközben pályatörténeté, hogy Németh végül „az írók világát”, pontosabban „az utolsó nyolc-tíz év magyar irodalomtörténetét” mutatja be a saját küzdelmeivel egyetemben. A cél érdekében szereppé tárgyasítja magát, majd beilleszti egy „kultúrhistoriai foglatba”.²⁹ Ebben egyet érthetünk Grezsával, bár nyugodtan tovább is haladhatunk az általa épp csak megkezdett gondolati úton, hozzátéve: az *Ember és szerep* a *narratív identitás* megteremtésének szándékából fakadt. Narratív identitáson, Ricoeur fogalomhasználatát követve, önmagunk elbeszélés által megoldott újjáalakítását, azt értjük tehát, hogy miután egy (narratív) konstrukcióban tárgyasítjuk magunkat, azzá válunk, amik vagyunk.³⁰

Ha az *Ember és szerep* életrajzisége abból és nem többől áll, hogy a valamikori szerep érzékeltetéséhez elengedhetetlen „személyi adatokat” is szerepelteti a szerző művében az ok-okozatiság, az összefüggések megteremtése végett, akkor egy (vállaltan személyes) nézőpontból előadott irodalomtörténettel van dolgunk. Mégsem tisztán irodalomtörténet az *Ember és szerep*; azért sem az, mert az adott körülmények közt nincs mód irodalomtörténetet írni a tárgyról, mivel az még nem történeti entitás (nem befejezett múlt, mégha Németh számára annak számít is már). Olyan irodalomszociológiai analízis inkább, amely nem fogalmi síkon, hanem az önéletrajzi elbeszélés narratív eszközeire hagyatkozva mutatja be a „kollektív én fejlődéstörténetét”, az irodalmi élet jelenségét.

Pontosabban szólva az *Ember és szerep* az irodalmi mező szociológiájáról szól abban a sajátos értelemben használva ezúttal a kifejezést, ahogyan Pierre Bourdieu bevezette a művészet- és tudásszociológiai diskurzusba. Az alkotók (művészek és tudósok) társadalmi terét a relációkban megragadva olyan társadalmi mikrokozmoszt rekonstruál Bourdieu, melyben a kulturális értékek éppen így és éppen akkor születnek. Ezzel az eljárással önmagán túli magyarázatot ad a műfajok, a stílusok, a témák, sőt az ízlés és a befogadói és kritikusi attitűdök állapotára és folytonos változásaira nézve.

Az irodalmi mező főbb attribútumai, (1) „hogy a szerzők, az iskolák, a folyóiratok csak az őket elválasztó különbségekben és azok által léteznek”³¹; (2) mindezen különbségek egy összefüggő hatalmi szerkezetben foglalnak helyet és rendeződnek el; (3) attól dinamikus a mező, hogy állandó harc dúl benne, mivel az alkotók és az intézmények (írói tömörülések, folyóiratok) „stratégiái, azaz állásfoglalásai ... a mező struktúrájában elfoglalt, vagyis egy bizonyos típusú szimbolikus tőke intézményesen elismert vagy el nem ismert... megosztása által meghatározott pozíciójuktól függnék.” Küzdelmük igazi tétje pedig nem más,

²⁸ Németh László: Homályból homályba, 1. köt. 584.

²⁹ Grezsa Ferenc: i. m. 207.

³⁰ Paul Ricoeur: A narratív azonosság. In: László János és Thomka Beáta, szerk.: Narratívák 5. Narratív pszichológia. Kijárat Kiadó, Bp., 2001. 24.

³¹ Pierre Bourdieu: i. m. 57.

mint hogy: „Ez a pozíció... az elosztás adott struktúrájának megőrzésére vagy megváltoztatására... ösztönzi őket”.³²

Az *Ember és szerep* épp ezt a sajátos hatalmi mezőt jeleníti meg érzékletes leírás formájában. De hihetünk-e vajon egy olyan történetnek, amely vállaltan szubjektív (tehát önéletrajzi) jellegű beszámoló, ahol a tényeket a narrátor tapasztalatának az emlékezetén kívül semmilyen más írott forrás (például más ágenseknek a tárgyát illető emléke) nem igazolja. A hitelesség itt felvetődő kérdése nem az őszinteségen, hanem a valószerűségen (ha fikciónak fogadjuk el az elbeszélést), vagy a történeti igazság kritériumának való megfelelésen áll vagy bukik. Nehéz ugyanis megítélni az elbeszélő őszinteségét, ha a ténybeli evidenciákat nem ellenőrizhetjük más források alapján. A legjobb esetben arra támaszkodhatunk csupán, hogy természetes vagy mesterséges narrációnak tekintjük az írói megnyilatkozást. Németh kapcsán azonban, a paratextus útmutatása szerint, még ez a kérdés sem dönthető el könnyen, és a szerző többi önéletrírásával is ez a helyzet.

Javasolom, vegyük komolyan, amit a *Jegyzetben* olvashatunk műfaji meghatározásként; e szerint a húszas évek szellemi életéről, kutatói igényességgel készült munkával van dolgunk, melyben a történetek igaz elbeszélését kapja kézhez az olvasó. S mi a beszámoló referenciális alapja az esetben, ha hiányoznak a tudományos rekonstrukció külső feltételei? Nem más, mint Németh különleges helye és szerepe saját elbeszélte történetében, aminek amellet, hogy éles szemű megfigyelője, aktív közreműködője, sőt az egyik legfontosabb szereplője is volt egyúttal. A saját emlékeire hagyatkozva beszél el mindazt, amit megfigyelőként és ágensként szerzett tapasztalatai birtokában a dologról el lehet egyáltalán mondani. „Aki írta, nemcsak látta, amiről írt, hanem csinálta is.”³³

Adott tehát Németh valamikori nézőpontja, ahonnan biztos tudomást szerezhetünk egy bizonyos fajta irodalmi mező létéről, majd a mező működésével is megismerkedünk. Nem minden résztvevői pozíció jár együtt a mező észlelésének ezzel a képességével és ennél is ritkábban adatik meg, hogy releváns betekintése legyen valakinek a mező működésébe; egyúttal minden pozícióból valami mást lehet ugyanabból érzékelni. Annak a látószöge ellenben, aki a mezőn belüli *status quo* felforgatására készül, különösen mély és alapos bepillantás engedtetik a mező hatalmi szerkezetébe, az ott zajló harcok mechanizmusába. Éppen ez felel meg Németh látószögének, ami arra bátorítja őt, hogy igaznak tüntesse fel a történetében előadottakat. Nem azért igaz a sztori, mert független forrásokból ellenőrizhetők a tényei, hanem azért, mert a referált valóságról cselekvőként nyert (írói) tapasztalatok egy jó adag történeti dokumentációval érnek fel. Úgy és abban a mélységben nyújtanak bepillantást ezen emlékek a múlt valóságába, ahogyan egyebek közt a bírósági perek aktái szolgálnak hasonlóval, midőn a normaszegést követő igazságszolgáltatási procedúra írásos dokumentumaiként olyasmit örökítenek meg, amiről ritkán marad fenn bármilyen történeti nyom.

Természetesen nem tudományos, nem fogalmi vagy teoretikus leírással szolgál Németh a szóban forgó tárgyról, nem úgy jár el tehát, mint Bourdieu, aki szociológusként elemzi a 19. század végi irodalmi mezőt.³⁴ Németh módszere a *narratív leírás*, hiszen egy kvázi-önéletrajzi elbeszélésbe csomagolva beszél el az irodalomtörténeti eseményeket,

³² Uo. 58.

³³ Németh László: *Ember és szerep*, 161.

³⁴ Pierre Bourdieu: i. m. 60–62.

amelyek kronológiai és egyúttal oksági sorba rendeződve nyerik el végül a nekik tulajdonított jelentést. Németh története közvetlenül arról szól, hogy miként szegült szembe a domináns irodalmi kánonnal – a *Nyugat*-tal,³⁵ személyesen Osvát Ernővel és Babits Mihállyal – egy, a küzdelemben végül elbukó, az író által megszemélyesített új irodalmi törekvés. Az önéletírás témája az író „abroncsként” szorongató irodalmi mező, egy olyan jelenség „történeti rekonstrukciója”, melyet Bourdieu „a mezőn belüli, vagy a mezőn kívüli elfogadottság, tehát az elismertség avagy a közismertség, vagy [...] az elismertség sajátos tőkénének elosztási struktúrájában elfoglalt pozíció” megszerzésének és védelmezésének a tereként definiál.

Németh elől sem marad (nem maradhat) rejtve többé az irodalmi mező valósága, amikor a Baumgarten díjat visszautasítva keserűen szembesül a rázúduló bírálatok özönével. „Most ismertem meg, milyen undorító, ingoványos talaj az irodalom. Akárhogy hibáztam más kérdésekben, *ebben* a kérdésben nemcsak szándékom, de viselkedésem is kifogástalan volt: nem hazudtam le azt az ordító valóságot, de a megbecsülést és megegyezést kerestem a valóság fölött. Csakhogy milyen reménytelen volt ez a nyitott humanizmus az ellenségek és barátok rosszhiszemű, valódiságot mímelő humanizmus mellett! Ellenfelek vonultak fel, akik csak azt nézték, hol üthetnek be, – üzleti és hatalmi bosszúból, – a jóakarat fedetlen oldalába s barátok vettek körül (régi gazdák ellen idült zúgolódók), akik nem mertek tiszta bort önteni a pohárba s kényelmetlenül húzódtak el póruljárt naivitásom mellől.” Így összegzi később a döntéséből ráháruló „irodalomszociológiai” következményeket. „Tulajdonképp ekkor estem én ki az írók világából; itt vették észre, hogy valami »nincs rendben nálam«; az élet nagy alapingereire másképp reagálok, mint ők. »Éretlennek« bizonyultam s félős, hogy éretlenségemet sosem növöm ki.”³⁶ Aminek hosszabb távon intézményes kirekesztettség lett a szükségszerű következménye. „Hivatalos tudomány, írócéh, ami csak számított akkortájt, mind végzett velem egy év alatt.”³⁷

A Németh és a *Nyugat* közt esett afférről általa előadott történet annak ellenére igaz (és nem csak valószínű) elbeszélése a valóságnak, hogy ténybeli forrásként a narrátor emlékezetére, mint egyedüli történeti tanúságtételre épül a sztori. A történet hihetőségeért az emlékező narrátornak a történetben játszott szerepe kezeskedik, mert olyan diszpozíciót jelöl ki számára, amely garantálja, hogy elsőkézből nyert tapasztalatokat ad tovább a nem utolsósorban épp általa mozgásba hozott gépezet működéséről. Autentikus tanú vall tehát arról, amiről e tapasztalatok közreadása nélkül még csak tudomást sem szerezhetnénk.

Olyasfajta elemzés tehát az *Ember és szerep*, amely Németh írói pályája első évtizedének sikertelenségét az események szociológiai kontextusának a felvillantásával világítja

³⁵ Nehéz mit kezdeni az olyan hangzatos kijelentésekkel, mely szerint: „Nem volt kánonja a Nyugatnak, elég volt az eredetiség ahhoz, hogy valaki otthont találjon a folyóiratnál.” Alföldy Jenő: Kanonizáltak és klasszikusok. Könyvhét, XI, 13–14, 2007. július, 310. Ha más nem, Németh „esete” a Nyugattal, melynek történetét az *Ember és szerep* beszéli el, beszédesen cáfolja az idézett álláspontot.

³⁶ Németh László: *Ember és szerep*, 113., 114.

³⁷ Uó: Homályból homályba, 488.

meg számunkra.³⁸ Úgy elemzi Németh első önéletírásában „ideái” visszhangtalanságának eseménysorát, hogy elbeszéli mindama, utóbb kudarcba fulladt törekvéseinek a történetét, melyek az irodalmi mező átalakítására irányultak (volna). Nem egészen méltányos tehát azért bírálni őt, mert úgymond szubjektív beállításban találja a történeteket. Az *Ember és szerep*, jegyzi meg Lackó, „pontosan írja le kapcsolatuk [Babits és Németh kapcsolatának a] külső történetét, óvatosabban bánik a belsővel, túlságosan kettejükre összpontosítja figyelmét, s az 1928–1931-es szakaszban elhanyagolja az egész szellemi körképet”. Ez okból, teszi hozzá, Németh írása „nem helyettesítheti a Babits–Németh viszony tárgyilagos rekonstruálását”.³⁹

Tegyük világossá, nem holmi irodalomtörténészként próbált Németh számot adni a Babitscsal kialakult konfliktusáról, nem az volt tehát a célja, hogy kapcsolatuk forgandó sorsát a tárgyilagos rekonstrukció számára tegye ily módon láthatóvá. Az irodalomtörténeti mező egyik ágensének partikuláris nézőpontjából rögzíti az *Ember és szerep* a történetet, amely a művészi önmeghatározás irodalomszociológiai kondicionáltságát és a belőle szükségképpen fakadó esztétikai (írói) konzekvenciákat tárja fel szokatlan mélységben. A történet egyedül hiteles (hitelt érdemlő) kontextusa Németh Babitscsal folytatott küzdelme kapcsolatuk végső stádiumában. Semmilyen különös indok nem szól tehát a kontextus kitágítása mellett, amire a történész nézőpontjából előadható másféle történet elbeszélése miatt van csupán szükség.

Az, amit Németh a Babitshoz fűződő, időben változó viszonyáról az *Ember és szerep* ben elmond – a szó tudományos értelmében – tényszerűen és analitikusan egyaránt hiteles és igaz. Az irodalmi mező létét és működési elveit önéletrajzi sztoriba ágyazva beszéli el Németh azért, hogy a maga számára is tisztázza: íróként és gondolkodóként ki ő valójában. Indokoltan írja Grezsa az *Ember és szerep* kapcsán, hogy „az eleven írói pálya fordulóin... korszakváltások idején” elvégzendő „számvetésre és írói feladattisztázásra” szánt írásról van szó, melyben „a hátranézés... előrevetett tekintet is” egyúttal.⁴⁰

Akkor „tudatosodik” egyszer és mindenkorra Némethben szembekerülésük mélyebb értelme, midőn Babits, a *Nyugat* főszerkesztője megjelenteti lapja hasábjain a *Tanúró*l írt kritikáját. Így és ennek nyomán döbben rá Németh, hogy hatalmi harc, irodalomszociológiai erők mozgása rejlik személyes természetű konfliktusuk hátterében. „Végzetessé a *Nyugat*-beli [Babits] kritika azért vált: mert szellemi mezben anyagi erőket vonultatott fel. Magukban is félelmes anyagi erőket, amelyeket nyomor és romlottság még megsokszorozott.”⁴¹

Így és ezért helyezi górcső alá kapcsolatuk történetét és természetét kutatva, kijelentvén: soha sem fűzte őket mély és bensőséges kapcsolat egymáshoz. „Babits és az én viszonyom nap nap után érintkezésünk idején sem volt igazi barátság, csak szövetség. Nekem szükségem volt Olümposzomhoz egy Zeuszra, neki magányához egy Hermészre.” Ráadásul: „Természetünknek [...] nem volt egymásra szüksége, felfogásunk az íróról pedig csak

³⁸ Ellentmondok tehát mindazoknak, akik szerint: „Az elemzést nem végzi el” Németh. Vö. Sándor Iván: Németh László üdvtana tanulmányainak, drámáinak, önvallomásainak tükrében. Gondolat, Bp., 1981. 59.

³⁹ Lackó Miklós: i. m. 200.

⁴⁰ Grezsa Ferenc: i. m. 207.

⁴¹ Németh László: Homályból homályba, 465.

nem kizárta egymást.”⁴² Főként azért, fejtegeti, mert Babits kizárólag a költői beszédet tisztelte rangjának megfelelően („Az igazi irodalom az ő szemében a költészet volt”), Németh viszont, „irodalmunk első rétorával [Babitsal] szemben” a sokszólamú, sokműfajú író eszményét melengette magában. „A rétorral szemben, aki mindig a nyelvből merít sugallatot a gondolathoz, felfrissített kifejezésmódokból az emberséghez, az én íróm: elsődleges kifejező.” Ez azt jelenti, hogy: „Van egy legrövidebb út az emberség és szó közt. Az én szememben az írónak akármilyen műfajba lép: ezt kell megtalálnia. (Ezt találtam én meg esszében, drámában, még a regényekben is, s ezt nem tudtam soha a lírában).”⁴³

Az *Ember és szerep* „első része” – írja Németh máshol – arról számol be tárgyszerűen, bár tagadhatatlanul szubjektív előadásban, hogy miként kelt birokra egymással két műfaji kánon az irodalmi mező hatalmi primátusáért folyó latens, idővel nyíltabbá váló küzdelemben. Ha így olvassuk Németh reflektív önéletírását, amely nem nélkülözi persze a vizszoletítést sem, szövege tanulmányként, tudományos elemzésként is kitűnően megállja a helyét.

GREZSA FERENCNÉ, NÉMETH JUDIT, NÉMETH MAGDA, NÉMETH ÁGNES,
DR. LAKATOS ISTVÁN, VEKERDI LÁSZLÓ

⁴² Uo. 469.

⁴³ Uo. 470.

FÜZI LÁSZLÓ

Centenárium után

A NÉMETH LÁSZLÓ ÉLETMŰ KUTATÁSÁNAK ÚJABB EREDMÉNYEI

Aki 2001-ben végigkövette a Németh László születésének századik évfordulója alkalmából rendezett ünnepeket, konferenciákat, emléküléseket, előadásokat, s elolvasta az akkor megjelent tematikus folyóirat-számokat és könyveket, közöttük monográfiát, emlékkönyvet, breviáriumot, szakirodalmi összefoglalót, forráskiadványt, közben pedig pillantást vetett a CD-kre is, ezeknek a segítségével bármelyik Németh László-szöveg pillanatok alatt a képernyőre hívható – szóval, akinek mindegy volt ereje és figyelme, azt hihette – közénk tartoztam magam is –, hogy a Németh László-életmű kutatásának nagy összefoglaló időszakát éli meg. Az évforduló óta eltelt hat esztendő azonban inkább sűrűsödési pontnak mutatja a 2001-es esztendőt, mert hiszen az azóta megjelent újabb munkák azt jelzik, hogy akkor semmi nem zárult le, s semmit nem kellett új alapokról elindulva újakezdeni, sokkal inkább folytatódott mindaz, aminek korábban is megvoltak az alapjai. Változás, ha egyáltalán történt változás, a jelenségek megmutatkozásának intenzitásában történt...

Ebből a nézőpontból szemlélve a jelenségeket, természetesen a *mi folytatódott?* kérdésére kell válaszolnunk. Legelsősorban folytatódott Németh László munkáinak kiadása. A tanulmányokat, esszéket tartalmazó három nagy kötet után a Püski Kiadónál jelent meg Németh Ágnes gondozásában a *Magam helyett* (Tanulmány az életéről) című, életrajzi írásokat a tartalmazó kötet 2002-ben. Ennek a kötetnek a jelentőségét az adja, hogy Németh Ágnes az általa elérhető szövegekkel, töredékekkel kiegészítette a korábban megjelent szövegeket, így azok most az elérhető módon teljeseek. Mintegy ennek a kötetnek a párkötete a Tiszatájnál 2006-ban megjelent *Napló* című kötet. Kis túlzással azt is mondhatnám, hogy Németh László naplójának megjelentetésével új Németh László-mű született, s ha ezt mondanám, akkor azt is hozzátenném ehhez, hogy az egyik legmélyebb és leg súlyosabb Németh László-mű született meg a naplók megjelentetésével. A kijelentés tartalma azt jelzi, hogy a naplók Németh életének és életművének középpontjában álltak. Németh László világát egyszerre uralta a gondolatiság, a gondolatiság iránti igény s a világba (magyarságba, huszadik századba) vetettségéből származó feszültség. Terjedelmét, gondolati súlyát és a feltárt mélységeket tekintve is hatalmas életműve az elmondottakból következően vált alapvetően vallomások jellegűvé. Írásai kapcsán Németh is beszélt arról, hogy művei tulajdonképpen vallomások, s ha a művek geneziséét tekintjük, akkor mindegyik mű születésénél megtaláljuk a személyes érintettséget, sőt az egész életművet, tehát nemcsak a műveket, hanem az egységes életművet is ez a személyes érintettség formálta. Ebben a vallomások jellegben rejlik a magyarázata annak, hogy a naplók rendkívül nagy jelentőséggel bírnak Németh László világában. Nagyon fontos könyv született ezzel

az összeállítással – egyrészt azért, mert felhívja a figyelmet Németh László naplóira, ezzel együtt pedig az életmű vallomások vonulatára, másrészt azért, mert elsőként egy gyűjteményben szerepelteti Németh naplóit, harmadrészt pedig azért, mert Németh Ágnes az eddig ismert naplókat újabb részekkel egészítette ki, csupán azt sajnáljuk, hogy még mindig találunk az elhagyásokra utaló szögletes zárójeleket.

Az életrajzi írások és a naplók újbóli és részben új, a korábbiaknál teljesebb megjelenítése mellett a Kráter Kiadó megkezdte Németh László szépírói munkáinak a kiadását. Nagyobb szakmai – mondhatnám úgy: filológiai – visszhangot ez a kiadás nem váltott ki, feltehetően azért, mert a korábbi életműkiadás sok esetben rontott szövegeit veszi alapul. A szövegkiadás terén viszont újat hozott Ekler Andrea vállalkozása a Magyar Napló kiadásában. Ekler Andrea Németh László világirodalmi tanulmányait közli, a vállalkozásnak eddig két kötete jelent meg, egy kötet, *A mítosz emlőin* címmel 2006-ban, egy pedig *A kísértelmező ember* címmel 2007-ben, s várjuk még a sorozat harmadik kötetét. Ekler Andrea Németh László szövegeit az írások tárgyához kötődő időrendben közli. Ez a vállalkozása keretei között az egyetlen lehetséges megoldás, ráadásul az író életműsorozata több vonatkozásban is előképként szolgált ehhez a megoldáshoz, s Ekler Andrea azt a szövegrészletet is megtalálta, amelyikre vállalkozását alapozhatta. A Szophoklész-napló kezdetén olvassuk: „Nem én vagyok az első magyar kritikus, akit a görög irodalom annyira megbabonázott, hogy elkövette érte a legnagyobb tanulmányírói botlást: – irodalomtörténetet készült írni. Péterfy görög irodalomtörténetét a pisztolygolyó lőtte szét, az enyémet az állhatatlanság. Az állhatatlanság-e vagy a pártosság, nem tudom. Még megvan a nagy könyv, amelybe olvasmányaimat, mint 'anyagot' próbáltam behordani”. A terv helyére más terv lépett, Németh módszeres irodalomtörténete nem készült el, feltehetően azért, mert nem is készülhetett el, Némethet ugyanis jobban magához rántotta a kor, mint jeles kortársait, Babits Mihályt és Szerb Antalt. Egy világirodalom-történet vázlata azonban ott rejtett az írásaiban, s hogy mennyire ott rejtett, azt most Ekler Andrea mutatta meg, aki kibontotta ezt a vázlatot, azzal, hogy összegyűjtötte az írásokat, s térben és időben egymás mellé állította őket. A mostani vállalkozás nélkül nem vettük volna észre, hogy az a Németh László, aki a saját korában mindig az új jelenségeket, s az új feladatokat kereste, ennek a kötetnek az egyik írásában is felteszi a kérdést, hogy melyek a huszadik század jellemző műfajai, szóval az a Németh László, aki saját korának irodalmát lehatárolhatatlannak látta, az elmúlt korokban-korszakokban a nagy összefoglaló korszakokat és a nagy összefoglaló jelenségeket-alkotókat kereste. Okát is adta ennek: „Az irodalomtörténet nagy nevei bizonyos fokig gyűjtőnevek is. A kor elpusztul, az író megmarad, s mint a kimarodás útján keletkező hegyek, annál magasabb lesz, minél többet hord el körülé az idő; a személynév annál több homályba veszett más nevet szippant fel, minél nagyobb volt körülötte a rombolás. Az irodalomtörténeti nagyság még oly közeleső korban is, melyből legalább könyvtárilag minden mű fennmaradt: az absztrakció egy neme.” Németh tehát az összefoglaló korszakokat és az összefoglaló alkotókat kereste az irodalomban, s ha ezt a törekvését felismerjük, akkor észrevehetjük azt is, hogy írásai ennek a törekvésnek a jegyében fogantak. A görögség nagy pillanataival foglalkozó esszéket a Szophoklészszel és Arisztophanésszal foglalkozó írások követik, aztán a Róma-csomópont következik Vergiliusszal és Horatiusszal, aztán a tizenegyedik század csomópontja, majd a reneszánsz és az angol kiteljesedése Shakespeare-rel, majd a tizennyolcadik század elemzése, vele együtt

pedig a Goethe- és a Schiller-írás következnek. A legszebb – Némethet ismerve: természetesen – a görögökhöz kapcsolódó vallomás-sorozat a sokat idézett sorokkal: „Szophoklész után csak hét dráma maradt. Hét százhat közül; – milyen szép, hogy a hétnek Antigoné és Élektra közte van. Ez a két dráma más-más mondakörből merít, mégis összetartozik. Antigoné és Élektra: ellentétek és ikercsillagok. Élektra után Antigonét olvasni: ugyanazt az indulatot elébb a pokolban, aztán a mennyben élni meg. A kötelesség hősnői. De az egyik kötelességgel a szív egész pokla vele zeng; a másik az indulat vizén lábujjhegyen jár.”

Mindezzel együtt a mostani szerkesztési mód csak a mostani – vagy később más kijelölendő – kereteken belül alkalmazható, ha sor kerül egyszer Németh írásainak teljes kiadására, akkor a tematika tárgya által kínált időrend helyett az írások keletkezésének időrendjét kell követni. Nagy haszonnal forgathatják a filológusok is az Ekler Andrea által összeállított köteteket, ugyanis filológiailag hiteles szövegeket találnak a kötetekben. A kötetek szerkesztője visszanyúlt az írások különböző megjelenéseihez, s nem szükségszerűen az utolsó kéz-elvét követve helyreállította a szövegeket. Az általa követett gyakorlattal, merthogy a szövegek olvasásába azoktól idegen szempontokat hoz be akkor, amikor az életmű-kiadásban elhagyott részeket szögletes zárójelben közli, vitatkozhatunk, azzal az elvvel viszont, amelynek alapján a szövegeket újra teljessé és hitelessé formálja, csak egyetértésünket fejezhetjük ki.

Ha a művek után a művet körülvevő közegre figyelünk, akkor azt kell mondanunk, hogy mindenképpen 2001-ben, Németh László születésének századik évfordulóján kellett volna megjelennie Monostori Imre nagy szöveggyűjteményének. A könyv az „*Én sosem kívántam más emlékművet...*” címet, s a *Vonulatok a Németh László recepció történetéből* alcímet viseli, az *Argumentum Kiadó* jelentette meg 2003-ban. Az ezer nagyalakú oldalas, ahogy Vekerdi László írta, „másfél kilós” kötet a Németh-életmű kísérőjelenségeinek, a vitáknak, a támadásoknak és a Németh melletti kiállításoknak a dokumentumait közli a kezdetektől, tehát 1925-től szinte egészen a kötet megjelenésének pillanatáig, így a már többször említett centenárium „néhány szellemi jelensége” is helyet kapott benne. A könyvhöz Monostori Imre írt terjedelmét tekintve „kismonográfia-méretű” utószót, ugyanakkor kár – s erről igazán nem az összeállító tehet –, hogy nem a teljes anyag jelenhetett meg. Hasonló, csupán jellegében más Monostori Imre másik szövegközlése és válogatása, ez az „*Európai látóköri magyar*” – *Emlékezések Németh Lászlóra* címet viseli, a Tiszatáj adta ki 2006-ban. Németh életműve alapvetően az életről szólt, még hozzá a maga személyes életéről, s miután a sokszor és sokak által megfogalmazott *hogyan élünk?* kérdésekre kereste a választ, az élet megélésének módja különösen fontos volt számára. Ha mindezt átgondoljuk, akkor azonnal látjuk a Németh Lászlóra való emlékezések több szempontból való fontosságát is. Az egyik szempont az, hogy a kötetben közölt szövegek számos filológiai jellegű kérdés megválaszolását segíthetik, a másik pedig az – s ezt érzem fontosabbnak, annak ellenére, hogy a filológiát is fontosnak tartom –, hogy annak az írónak az életéről beszélnek, aki magát az életet akarta művé formálni, így pedig szükségszerűen megmutatják, hogy Némethnek az élet formálására való törekvésekből a külső világ, szűkebb és tágabb környezete (családja, íróbarátai, tanártársai, egyes olvasói, akik személyesen is találkoztak vele, tanítványai a szó valódi és átvitt értelmében) mit vett észre és mit tudatosított magában. A könyv kapcsán számomra a legfontosabb annak a kérdésnek a megválaszolása volt, s arra a kérdésre választ keresve olvastam a könyvet, hogy Né-

methnek „az élet megnyerésére” irányuló törekvése, a mintaélet kialakításának vágya, ami nemcsak regény- és drámahőseit jellemezte, hanem őt magát is, tudatosodott-e egyáltalán, s ha igen, miképpen a már jelzett környezetben.

Az emlékezéseket Monostori Imre állította össze, válogatta-szerkesztette, a jelentős terjedelmű gyűjtemény egy ennél jóval nagyobb anyagból válogatódott ki, s noha elfogadjuk és méltányoljuk a szerkesztő azon törekvését, hogy „fontos, új szempontot felvető írás ne maradjon ki” a kötetből, azért meg kell jegyeznünk, valószínűleg éppen Monostori Imre örült volna a legjobban annak, ha az általa összegyűjtött teljes anyagot meg tudja jelentetni. A teljesség ugyanis lezárást is jelent, s hát azt is jelenti-jelentené, hogy a kutatónak – feltehetően kutatók fogják olvasni ezt a könyvet, a köz figyelmé érezhetően szinte minden filosz-érdeklődésre számot tartó munkától elfordult már – nem kellene egyes, számára fontos írásokat a mostani kötet fellapozásán túl még külön is felkutatnia. A külső feltételek azonban minden kiadói-szerkesztői szándék ellenére mindig szigorúak maradnak. Ha a tényanyagot nézem, azt a tényanyagot, amelyik az írásokban megmutatja magát, azt kell mondanom, hogy egy monográfiára való adattal találkozunk, ha a névsort nézem, akkor azt kell mondanom, hogy Németh gondolkodása, vagy ami ennél több, emberi lényé számos íróban, alkotóban, társban, barátban keltett visszhangot, s a legtöbben az emlékezésekben, ezt külön hangsúlyoznom kell, hogy emlékezésekről, visszatekintésekről van szó, tehát nem „elsődleges forrásokról”, szóval az emlékezéseikben a Németh László-jelenség megértésére és értelmezésére tettek kísérletet. Az a tény egyébként, hogy Németh Lászlóval kapcsolatosan nagy terjedelmű és magas minőségű emlékező irodalom íródott, önmagában is jelzi, hogy élete – hangsúlyozom, az élete, az a mód, ahogyan az életét megélte, és nem egyszerűen a gondolkodása – akár a vele kortárs írók legnagyobbjaikban is komoly visszhangot váltott ki, önálló értékkel bírt. Az élet és a mű összekapcsolódását nagyon pontosan látta és érzékeltette a gondolkodóként is megkerülhetetlen Pilinszky János. „Nagyon szeretett. Nagyon szerettem” – írta Némethről az emlékező írásában, az Ella nénihez írott levélfogalmazványában pedig megjegyezte, hogy Németh életműve „valóban tolsztoji, ágostoni”. „Gyónás, világirodalom. S amennyiben provinciális, hát úgy, mint az evangélium” – írta.

Ugyancsak Monostori Imre nevéhez kötődik a tárgyalt időszak legjelentősebb monografikus vállalkozása. A munka, amelyet egyfajta kézikönyvnek tekintek a gondolkodó Németh László megismeréséhez, a *Németh László esszéírásának gondolati alaprégei* címet viseli (*Kortárs Kiadó, 2005*). Messzire vezetne, ha Monostori Imre könyvének akár csak legfontosabb megállapításaival érdemük szerint szeretnénk foglalkozni. Monostori az egyik legismertebb Németh László-kutató, ha jól számolom, ezzel a mostani kötettel éppen tucatnyi könyve jelent meg, s ebből a tucatnyi könyvből – megint csak a mostanival együtt – ötöt szentelt Németh László alakjának és munkásságának. Monostori Imre egyik legfőbb törekvése korábbi munkáiban is az volt, s ebben a mostani könyvben is az, hogy a korhoz kösse Németh László alakját, mintegy „visszakapcsolja” a saját korához Németh Lászlót. Mi tagadás, erre a „visszakapcsolásra” szükség is van, hiszen Németh alakját, gondolatait ezernyi nézőpontból értelmezték, s ezzel idealizálták vagy éppenséggel fantomizálták is, ám akárhogyan is tettek, kiszakították saját korából. De sokszor még saját szövegeitől is eltávolították, nem beszélve arról, hogy az elmúlt évtizedek egészen sajátos kiadási gyakorlata következtében lassan már azt sem tudjuk, hogy pontosan milyen for-

mában is léteztek Németh László szövegei. Ráadásul Németh gondolatai rendszert alkottak, az időben létező és az idővel együttmozgó rendszert, ez pedig külön is arra készítette a kutatóit, hogy Németh gondolatainak rendszerszerűségével foglalkozzanak, ezzel együtt pedig kilépjenek abból az időből, amelyben ezek a gondolatok megteremtődtek. Monostori Imre könyvében hatalmas folyamatrajzot találunk, merthogy az esszéíró „motívumai” is az időben alakultak ki, a folyamatrajzon belül pedig számos apró folyamatrajzot, merthogy a motívumok az időben önálló éltet is éltek, külön alakultak ki, s önálló utat jártak be. Így megjelenik előttünk az üdvösség-gondolat, a magyarság-fogalomkör, a „magyar műhely”, a „bartóki modell”, a „faj”, az „alkat” motívum-története, önálló nagy fejezetekben pedig Némethnek a zsidókérdéssel kapcsolatos állásfoglalásainak elemzéseit, a kisebbségben-fogalomkör elemzését, Németh és Szekfű Gyula vitájának elemzését, a szárszói beszéd elemzését, az értelmiségi társadalommal kapcsolatos tételek elemzését, s az „emelkedő nemzet” elképzeléséhez kapcsolódó tételek elemzését találjuk meg. Egészében: szinte kézikönyvvel találkozunk, kézikönyvvel, amelyik bevezeti az olvasóját Németh László világába, s eligazítást is ad neki ahhoz, hogy ebben a világban bolyongani tudjon, ám ez a kézikönyv nem csupán a kezdő tájékozódni akarót segíti, hanem a kutatókat is, hiszen ilyen méretű és jelentőségű „motívum-tár”, amelyben a legfontosabb motívumok első feltűnésüktől formálódásukon keresztül nyomon követhetők, mindeddig nem született meg. Méltánytalan lenne, ha most felsorolnám, melyek azok a pontok, amelyeknek az értelmezésében nem értek egyet Monostori Imrével, én főképpen a húszas-harmincas-negyvenes évek valóban ideológiai súlyú kérdéseiben jobban érzem Németh korhoz való kötődését, mint ő, ám azt is érzem, hogy a Németh – Pap Károly – Szekfű – Bibó négyszögben felmerült kérdések az eddigi számtalan megközelítés után is elemzőjűkre várnak.

Hasonlóképpen el kell gondolkodnunk azon a Németh László-képen is, amelyet Monostori Imre könyve zárásaként felrajzolt: „A 'minőség' fogalma minden emberi tevékenység tekintetében, relációjában központi kategória Németh László gondolatvilágában. Szerinte a minőségnek az életet – annak valamennyi megnyilvánulását – szabályozó legfőbb elvnek kell lennie. Termelésben a bér munka helyett a szabad vállalkozás; társadalomban: az egyén és a közösség harmonikus kapcsolata; államszerveződésben: a szabad polgárok önkéntes szövetkezése; politikában a mellérendelés elve az alárendeléssel szemben; kultúrában: a régi görögök példája; nemzetben: a példanép (melyet nagyhatalom és a határon túli kisebbség egyaránt respektál); emberben pedig: az 'új nemes', aki 'magatartás és akarat új lovagrendjébe akar tartozni, s nem ismer privilégiumot, mely a történelmi feladat és a személyes példa alól felmentené'. Ennek az esszéírói világképnek – éppen ebből következően – fontos és jellegzetes sajátossága az is, hogy benne az életünket, társadalmi környezetünket stb. meghatározó (és kifejező) páros – látszólag ellentétes – alapfogalmak, filozófiai, társadalomtudományi, politikai stb. alapkategóriák nem válnak ketté, nem polarizálódnak. Minőség és mennyiség, anyag és szellem, individuum és kollektívum, személyiségközpontúság és szociális elkötelezettség, népiség és urbánusság, konzervativizmus és liberalizmus, magyarság és európaiság egymást feltételező kettősségei (végső soron tehát a történelmi gyökéretű 'haza és haladás'-eszmé társadalmi és szellemi alapvariánsai) az ő gondolkodásában nem ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak. A Németh-életmű belső feszültsége és erőteljes sugárzása, Németh László gondolkodásának drámaisága éppen abból a rendkívüli erőfeszítésből, sok évtizedes szellemi küzdelemből fakad, amellyel ő a

XX. századi magyarság és európaiság általa felismert leglényegesebb sorskérdéseit a megoldhatóság igényével, hitével és hitelével összekötni, összeolvasztani, szintézisbe hozni igyekezett.” Az, amit ilyen hosszan idéztem, egyike a legjobb és legpontosabb Németh László-jellemzéseknek. Pontosan megmutatja, hogy Németh László nem csak író volt, jelzi, hogy gondolkodásának egyaránt léteztek gazdasági, társadalmi, politikai, nemzeti és általános emberi vonatkozásai, s jelzi ennek a gondolkodásnak a létezési módját is, azt, hogy az életében, alkat és sors huszadik századi küzdelmeiben megjelenő feszültségek feltételezték egymást, s azt is, hogy a jellemzésül felhasznált fogalmak is feltételezik egymást, azokkal, amit jelölnek, együtt kell élnünk. Ez a jellemzés jelzi azt is, hogy Németh ezzel a gondolkodással élte meg a manapság már annyiszor múlt időként emlegetett huszadik századot. Csodálkozunk-e, csodálkozhatunk-e, ha számos sérülést is összegyűjtött, amíg a maga útját járta?

A Németh László-kutatás, hosszú évtizedek tapasztalata ez, egyéni műhelyekben zajlik. Ezért fontos, hogy időnként egy-egy téma kapcsán többen is megszólalnak, s a lehetőség szintjén egy-egy témakört többen is körüljárják. Az elmúlt időszak egyik ilyen témája Németh regényíró művészete volt, az MTA Debreceni Bizottsága székházában 2004 novemberében került sor arra a konferenciára, amelyik *A prózáiró Németh László* címet viselte, a konferencia anyaga a Csokonai Universitas Könyvtár köteteként jelent meg 2005-ben, a könyvet Görömbei András szerkesztette. A tanácskozáson tizenöt előadás hangzott el, különösen fontosnak tartom, hogy az ismert Németh László-kutatók és elemzők mellett fiatalok, főképpen a debreceni egyetemi világhoz tartozó fiatal kutatók is tartottak előadásokat. A debreceni konferencián hangzott el Bertha Zoltán *Világképteremtő enciklopédizmus* című, Németh Lászlóval foglalkozó tanulmánykötetének kulcstanulmánya (Kairosz Kiadó, 2005.). A *Gyász* című Németh László-regénnyel foglalkozó, *A létszerű ambiguitás regénye* című tanulmány a Németh László-i tudatregény értelmezéséhez ad fogódzókat, rámutatva, hogy a Németh más regényhőseit jellemző ambivalencia Kurátor Zsófi és általában a tudatregények hőseinek világában is jelen van. Bertha Zoltán Kurátor Zsófiról írja: „... kettős arculata nem egyes tulajdonságok úgymond egyrészt pozitív és másrészt negatív csoportjainak, pólusainak különválaszthatóságán, vagy különmemű tulajdonságok egyedi-esetleges összevegyülésén alapszik, hanem egy és ugyanazon jellemnek és pszichikumnak a kétféle aspektusán, kétféle értelmezhetőségén. A kettős dimenzió egységében ami az egyik irányba mutat, az szükségszerűen a másikkal függ össze. A magasabb, neme-sebb minőség és a beteges elidegenedés, a különb lelkület és a deviancia egymásból következik, egymást feltételezi. A finomabb lélek másság-érzete és öntörvényűsége csak az önkiszigetelés véghezvitelében nyilvánulhat meg, az önépítés és a roncsolódás elkerülhetetlenül együtt jár. Ez a lélek ambiguitása.” Németh Lászlót több város és település mondja magáénak. Ezek közül az egyik, az előbbieket is jelezhetnék ezt, Debrecen. Bakó Endre *Debrecen, lelkem székvárosa* című könyve (Hajdú-Bihari Múzeumok Igazgatósága és Debreceni Irodalmi Múzeum, 2006) példamutató filológiai alaposággal dolgozza fel Németh László és Debrecen széleskörű kapcsolatát. A filológiai sort folytatva kell szólnom a Kőszegfalvi Ferenc munkájaként létrejött *„A megőrző megőrzése” Németh László-bibliográfia 1987–2003* című könyvről (Németh László Városi Könyvtár, 2005). Ezzel a bibliográfiával különböző előzményeken és áttételeken keresztül gyakorlatilag 2003-ig kezelhető módon áttekinthetjük a teljes Németh László-szakirodalmat.

Utaltam már arra, hogy a Németh-kutatás egyéni műhelyekben zajlik, s a műhelyekből való egyik kilépést is említettem. A másik kilépés az a tanácskozás volt, amelyet a Németh László Társaság rendezett Németh László műveinek kiadásáról 2004-ben, a tanácskozás anyaga a Tiszatáj 2005. februári számában jelent meg. „Németh László életművének akadémiai igényű, definitív szövegkiadáson alapuló összkiadásáról beszélni 2004-ben, valljuk meg, utópiának tűnik, hiszen a kor, amelyben élünk, egyre gyorsuló sebességgel távolodik el mindattól, amit a magyar irodalom aranyalapjának tartunk. Mégis beszélnünk kell róla, mert talán most van az utolsó történelmi pillanat, amikor még emlékezhetünk azoknak a problémáknak a mibenlétére, amelyek miatt a minőség forradalmárának a publikált szövegei a kezdetektől napjainkig sok tekintetben a legegységesebb minőségi kívánalmaknak sem feleltek meg. Az életmű jó néhány darabja szedett-vedett szövegkönyvben forog kéz-kézben, illetőleg szunnyad a könyvtárak könyvespolcain” – kezdte a tanácskozáson előadását Domokos Mátyás, aki akkor sajnós szinte utoljára beszélhetett a Németh-kiadásokról szerzett tapasztalatairól. Magam a művek korszakoké, s a korszakokon belül a természetes kapcsolódásokat megőrző kiadásáról beszéltem, az egyes szövegek kapcsán pedig én is eltekintem az utolsó kéz-elvét az alkalmazásától, úgy, ahogy azt Domokos Mátyás az előadásában említette és Ekler Andrea a maga szöveggondozó gyakorlatában megvalósította. Sajnos, az elmúlt pár évben semmivel sem jutottunk közelebb az „akadémiai igényű, definitív szövegkiadáson alapuló összkiadáshoz”, annál, mint amilyen közel ahhoz 2004-ben voltunk, erről a „közelségről” pedig hallhattuk Domokos Mátyás véleményét.

*

A vázlatos és sok tanulmányt, újságcikket, híradást mellőző áttekintés azt mutatja, hogy az elmúlt öt-hat évben Németh László életművének kiadása és kutatása szinte folyamatosan zajlott, s legalább olyan eredményekkel járt, mint korábban. Mégis, amikor ezt a vázlatos áttekintést papírra vettem, állandó hiányérzetet éreztem. Ezt a hiányérzetet természetesen nem azok hívták elő, akiknek a munkáiról beszéltem, ők éppenséggel a hiányérzet kiváltó jelenségeivel fordultak szembe és tették azt, amit a maguk módján tehettek, egyébként a többször említett és igazán gazdag termést hozó 2001-es esztendőben is éreztem azt a hiányt, amelyikkel most újra szemben találtuk magunkat. De haladjunk itt is sorban, jelenségről jelenségre, már csak azért is, mert szélesebb és átfogóbb jelenség-együttesről van szó annál, hogy egyetlen mondattal el lehetne mondani azt, amit ennek kapcsán szeretnék elmondani.

Miről is van szó? Egy többrétegű jelenségről, a jelenség megnevezése helyett annak pár rétegét említem meg. Az első réteg az, hogy sajnálatos módon megfogytakozott a Németh László-i életmű kutatóinak tábora. Grezsa Ferenc korai halála megakadályozta, hogy a három nagy korszak-monográfia után elkészüljön az öt nagy tömbből álló, Németh egész életművét áttekintő nagymonográfia. A vázlatunkban tárgyalt időhatárok között távozott közülünk Domokos Mátyás, Németh életművének egyik legértőbb olvasója, a személyes és a személyesen túlmutató veszteséget talán még nem is tudatosítottuk magunkban. Sajnos, nehéz az adott időhatáron belül maradnunk, azon belül és kívül halt meg Fodor András, Rákos Péter és Veress Dániel, haláluk a jelképes „tanítványai-értelmezői” kört érintette.

A személyes, emberi veszteségek mellett ugyanakkor szólnom kell arról is, hogy mintha a korábbinál nagyobb társadalmi csönd fogadná mindazt, ami a Németh-életmű kutatásában, ezen túlmenően pedig, mert hát sohasem egyedi jelenségeket tapasztalunk

meg, az irodalom és egyáltalán a szellem világában történik. Németh az irodalmat, szélesebb értelemben pedig a kultúrát a nemzet legfontosabb megnyilvánulásának és céljának tartotta – korunk ezt a felfogást önmagán kívülre helyezte, ugyanúgy mint más gondolkodók nemzettel és kultúrával kapcsolatos elképzeléseit, meghatározásait, ezért érzi ma mindenki, aki irodalommal és kultúrával foglalkozik, hogy mindazt, amit mond, önmagának mondja. Magam 1982-ben és 1995-ben is írtam Németh László életművének korszerűségéről, vagyis azokról a vonásokról, amelyeket ott és akkor, az adott társadalmi helyzetben különösen fontosnak tartottam. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy egy-egy írói életmű vagy írói gondolat nem fordítható le „egy az egyben” a különféle társadalmi szituációkra, s hogy a műveknek-írói világoknak a lehető legteljesebben kell megőrizniük magukat a feljük fordulónak, ám úgy érzem, ma is el tudnám sorolni azt, ami Németh világából mai életünkben különösen fontosnak tűnik, de ha sorolnám, ezt is érzem, akkor magamnak sorolnám, a társadalmat más szellemi jelenségekhez hasonlóan a felsorolásom meg sem érintené. Ha tehát valami hiányzik az elmúlt időszak Németh-életmű körüli történéseiből, akkor az maga a társadalom, amelynek mozgása, érdeklődése, kíváncsisága előhívhatna új kiadásokat, csoportosításokat, elemzéseket. Azt a hiányérzetet érzem magam is, amelyet Domokos Mátyás érzett, amikor a Forrás *Hiány-lexikonába* a *társadalom* címszót megfogalmazta: „...nekem maga a társadalom hiányzik; a jól működő s különféle funkcióit normálisan ellátó társadalmi organizmus”. Itt is megteszem a szükséges megszorításokat: természetesen nem a társadalom egészéről beszélek, azzal ugyanis nem lehet kapcsolatba kerülni, tudom azt is, hogy az írói életművek értelmezése nem a társadalmon múlik, s azt is, hogy az irodalomtörténeti összefoglalásokat nem a mi számunkra csak elvontan létező társadalmi „megrendelések” szokták életre hívni – a visszhang teljes hiányába azonban mindezeket tudva sem lehet belenyugodni, mert a kutatónak, elemzőnek, de akár a lezárult írói műnek is a létéhez, természetes létezéséhez vitára: egyetértésre és szembefordulásra is szüksége van. Ha tehát hiányérzetről beszélek a Németh László-életmű kutatása kapcsán, akkor valójában arról a közönyről beszélek, amelyik mai szellemi világunkat és társadalmi létünket uralja.

IMRE LÁSZLÓ

Egy tanár emlékére és egy kor margójára

GREZSA FERENC 75. SZÜLETÉSNAPJÁRA

*„Nem merni, amit merni kell, gyalázat,
de többet merni annál, mint amennyit
szabad, nemkülönben.” (Ki tudja, hány-
szor és mikor foglalták szavakba az év-
századok során az önkényuralmokat
túlélni rendelt magyarság számára.)*

Greza Ferencet megidézni, példájából tanulni, s egyáltalán pillantást vetni pályakezdésére azért fontos, mert a rendszerváltást követő évek nem mindig tudták hitelesen felidézni azt, ami az 1956-ot, 1957-et követő évek tanulsága és érdekessége volt. Magam azon a jupon vállalkozom szólásra, hogy – bár tanítványa nem voltam Greza Ferencnek, csak szakkörön találkoztunk – kivételes hatást tett rám gimnáziumi éveim alatt, tehát 1959 és 1963 között.

Ezen négy év alatt nagyot fordult a világ Magyarországon. Amikor 1959 nyarán a Bethlen Gábor Gimnázium tanulója lettem, alig egy évvel voltunk Nagy Imrék kivégzése után. De ekkor már 56-os felszólalásaik miatt állásukból kitett általános iskolai tanáraink egy része kezdett visszazivárogni a pedagógus pályára, persze más helyen. 1963-ban, érettségi évemben viszont már túl voltunk az amnesztiákon, az előbb halálra, majd életfogytiglanra ítélt Bibó már régen eredeti munkahelyén, a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott, a felvételi eljárásokban pedig megszüntették az ún. származási kategorizálást. (Eddig ugyanis olyan numerus clausus működött, hogy a felvételt nyerteknek csak bizonyos, mondjuk 20 százaléka lehetett nem munkás-paraszt származású, tehát nemcsak a felvételi teljesítmény döntött, hanem a szülők származása is.)

59-től 63-ig tehát a gátlástalan terror világából (tisztségben megöszült tanárokat vertek félholtra csak a megfélemlítés kedvéért) 63 nyarára eljutottunk odáig, hogy a Bethlen Gimnázium élére egy olyan harmincegynéhány éves fiatal tudós tanár került, aki nyíltan vállalta a kötelező politikai vonaltól való távolságtartást. És országszerte kerültek vezető pozícióba volt Karácsony Sándor tanítványok, volt NÉKOSz-osok, akiknek szóhasználat, viselkedése, személyi politikája egyértelművé tette, hogy több közülük van Németh Lászlóhoz, mint a marxizmus-leninizmushoz.

A mindenkori passzív ellenállások (például a Bach-korszaké) magatartása ismétlődött meg ezúttal is. A nyílt szembeszegülést, a fegyveres felkelésre való agitációt, természetesen, mellőzte Greza Ferenc is. (A leverte mozgalom után nem is nagyon volt kedve ehhez senkinek, a kilátások sem bíztattak sok jóval.) De nem volt egyetlen hamis szava, soha álérték dicséretét, hazugságot tőle nem hallott senki. Egyébként is: akadtak ugyan szolgál-

lelkű ócsárlói az ún. ellenforradalomnak, de az elvhű kommunisták is inkább kerülték a témát. A többségi álláspont visszazökkent a szokásos nivóra: én se hiszem, te se hiszed, de azért csak mondjuk. E mögött azonban, főleg 61 után, sok értékes törekvés vette kezdetét: helytörténeti vonalon például, de az iskolai irodalomoktatásban is. A baloldali értékek közül is a valóságosak kaptak hangsúlyt, József Attilától Gorkijig, a néhány évvel korábban még favorizált Illés Béla, Zalka Máté végleg eltűnt.

Greza Ferenc irodalomszakkörében csupa „tiltott” dolgról esett szó az avantgárdtól Szabó Lőrincig, s 1963-ra a kurzushoz tökéletesen igazodó magyartanárok is Németh Lászlót helyezték az akkori irodalom csúcsára, s nem Darvas Józsefet. (Akinék egyébként manapság – úgy látszik a politikai korlátoltság nem rendszerfüggő – két világháború közötti időtálló műveiről – például az *Elindult szeptemberben* című regényéről – is elfeledkeznek.) Folytatódott a szovjet kultúra kultusza, de egyszer csak azon vettük észre magunkat (talán 1961-ben), hogy a kötelezően megnézett szovjet film, a *Tiszta égbolt* bátrabban szólt a sztálinizmus bűneiről, mint nálunk akár Illyés Gyula. Az új szovjet költőkről, Jevtusenkóról, Voznyeszenszkijről pedig 62-ben már a Megyei Könyvtárban hallhattunk előadást. Nos ezek az orosz költők a sztálini terror borzalmairól szóltak, a nemzeti, történeti értékek védelméről, őszinte érzésekről, szerelmekről, újszerű módon. (Ezt hívták akkor Hruscsov-féle olvadásnak.)

Ennek a korszaknak volt szüksége Greza Ferenc-féle kritikusokra, tanárookra, szervezőkre, vezetőkre. Az akkori gimnazista (1951-ben kezdtem az első elemi hatalmas Sztálin és Rákosi képek alatt), aki a rettegés birodalmában nőtt fel, alig hitt a szemének. A tantestület jóindulatú jelenlétében hígult fel a KISZ is, melynek tagjaként egyetlen alkalomra sem emlékszem, amikor valamely iskolatársunk osztályidegen vagy klerikális bűneiről esett volna szó. (A KISZ-vezető tanár, a nagy műveltségű, nyitott szellemű Földesi Ferenc miért is erőltetett volna ilyesmit, amikor – a hírek szerint – vele is baj volt 56-ban.) Ehelyett sport, kultúra, társadalmi munka, koncert, kirándulás, szavaló verseny követte egymást. Akkor, tizenhat évesen még nem láhattuk át, hogy mindez okos megfontolás is lehetett a legfelső politikai vezetés részéről: talán már akkor arra törekedtek, hogy leszereljék a merev ellenállást, s a viszonylagos jólét mellett a politikai toleranciával békítették meg a lakosságot. (De hát a sokak által végig „aradi hóhér”-nak titulált Ferenc József is szerette mondani – s miért ne gondolta volna komolyan? –, hogy „csak boldog nép királya lehet boldog”.) Minket azonban nem a jóindulathoz társuló politikai manipuláció szándéka érdekelt, hanem az eredmény, a szabadabb légkör, a félelem megszűnése.

Nos ennek a korszaknak, s az ezt követő évtizedeknek voltak kulcsfigurái az olyan ki-kezdhetetlen moralitású és magas szakmai színvonalú értelmiségiek, akik a politika provokálása nélkül óriási változásokat, gazdagodást és kiigazítást hajtottak végre. Nyilvánvalóan nem volt a tér végtelenül szabad, nem lehetett például szóba hozni nyilvánosan a szovjet csapatok távozásának igényét, ennyiben némi megalkuvás elkerülhetetlen volt, de mi lett volna velünk (a szó tágabb és szűkebb értelmében), ha a Greza Ferencek, a Czine Mihályok, a Pozsgay Imrék közérdekből nem alkudnak meg. A szellemi és erkölcsi nivótlanul akadálytalanul diadalmaskodott volna, s temérdek induló tehetséget tettek volna tönkre. Így viszont ők rengeteg szellemi, erkölcsi értéket mentettek meg (lehetne sorolni a 80-as, 90-es évek vezető szellemeit), s az már a rendszerváltó évtized felelőssége (illetve

felelőtlensége), hogy a fentiek érdeméből jó kondíciók mellett elért 80-as évek után nem tudtak külön és egységesebb nemzeti átalakulást produkálni.

Adott volt tehát egy korszak, s ebben játszott szerepet Grezsa Ferenc. Akit kezdetben (helytelenül) egy kicsit elvont tudósnak néztünk, erős szemüvegével, rokonszenves, de tagadhatatlanul olykor elfogódottnak mutakozó gesztusaival. Akik aztán tanári tevékenységében is megismerték, hamar rájöttek, hogy nagyon is határozott, egyértelmű beszédű és fellépésű ifjú. Szigorúan és eredményesen lépett fel tanórai fegyelmezetlenség esetén, s ha valamely városi notabilitás gyermekével volt baj, közbenjárást, protekciót nem ismert. Páratlan műveltségére váratlan alkalmakkor derült fény. Egyszer nem szakszerű helyettesítésre küldték be az osztályunkba, de nem szabadfoglalkozást rendelt el, hanem mesélt a középkorról, a középkori egyetemekről, azok autonómiájáról, persze érdekesen, hogy a rendőrök nem teheték be oda a lábukat, akkor sem, ha a diákok ágyúval lőttek kifelé. (Majd évtizedek multán ötlött eszembe: ebben is üzenet volt a szellem önállóságáról, a politikai hatalom szükséges önkorlátozásáról?)

Szerény, visszahúzódo természete talán csak abban nyilatkozott meg, hogy kivételes tapintattal ügyelt a gátlásos, szereplési fóbiával küszködő kiválóságokra. Kérni tőle bármit lehetett, elutasításban sosem részesültünk. Így aztán utólag kissé szégyenkezve emlékszem arra, hogy tizenöt éves prózaírói ambícióm első gyümölcsét, egy hosszúelbeszélésemet egy nyári vakációban végigolvasott és végigbeszélt velem. (Arra már kevésbé szégyenkezve emlékszem vissza, hogy húsz év múlva, amikor ugyan tanulmányrovat-vezetője voltam az *Alföldnek*, de néha kezdő novellisták fordultak hozzám, a Grezsa Ferenc egykori szavai, vagy legalábbis szempontjai merültek fel bennem. S itt lenne egy mély sóhajtás helye: meddig ér, mennyit ér és meddig él egy mestertanár hatása?!)

Ismeretségünk a tanulószobán mélyült el. (A menzán étkező diákok együtt tanultak tanári felügyelet mellett délután.) Ugyanis érdeklődést mutatott olvasmányaim iránt, én meg az őáltala, s a tanári asztal mellett végzett munkája iránt. (A Juhász Gyula Kritikai kiadás kötetein dolgoztak Iliával, Vörös Lászlóval, Péter László irányítása mellett, de ekkor készült pályakezdő kismonográfiája Juhász Gyula egyetemi éveiről, ami egyetemi doktori értekezése volt.) Kivételes érzéke volt ahhoz, hogy a kamaszok csaknem elkerülhetetlen fontoskodását, nagyképűsködését (milyen alig takarható örömmel hoztuk szóba Schopenhauer vagy Szabó Dezső nevét, csakhogy mutathassuk, hogy mi már erről is hallottunk) elnézze, ha mögötte őszinte érdeklődést, egykor komolyabb teljesítmény igényét sejtette meg. (Ezt is el lehetett tanulni tőle, hogy majd én is türelmes és jóindulatú próbáljak lenni a mindenkori ifjú titánok éretlensége iránt.)

A *Tiszatájban* publikáló, a Juhász Gyula kutatásban rangot kivívó, alig 30 éves Grezsa Ferencnek növekvő ismertsége volt országosan is. Amikor negyedikes koromban Váci Mihály költészetéről írtam pályamunkát, a vásárhelyi Petőfi Kulturházban sorra kerülő *Kortárs* est szünetében odavitt Váci Mihályhoz (tartok tőle, én provokáltam ki), ami olyan élmény volt egy tizennyolc éves irodalmárnak, hogy több évtizedre adott lendületet. Amikor pedig érettségire jutottunk, már ő volt az országos tekintélyű Bethlen Gimnázium igazgatója. Debrecenbe kerültem egyetemre, de szüleimhez hazautazva gyakran belátogattam az igazgatói irodába. Pályakezdő dolgaimat dedikálva küldtem neki, s nehéz lenne annál nagyobb kitüntetést elképzelni, hogy 24–25 éves fejjel már egyenrangú szakmabéliként társalogtunk.

A barátság (nem tudom, szabad-e annak neveznem!?) nem szakadt meg. Ő lett kandidátus, főiskolai tanár, tudományok doktora, egyetemi tanár, főszerkesztő, s bár továbbra is rendszeresen találkoztunk, immár otthoni fehér asztal mellett is, a huzamosan mellette maradók, Imre Mihálytól Olasz Sándorig, alighanem többet tudnak későbbi éveiről. Az *Alföld* szerkesztőjeként is több írást kértem tőle lapunknak, s nem hiába. A Németh László-számunkhoz a családtól nagy nehezen megszerzett, tulajdonképpen tiltott kéziratot, a *Harc a jólét ellen* című drámát csak az ő magyarázó jegyzeteivel lehetett közölni. Ez azonban már egy más történet, egykor szintén megírható.

Külső rangok, tudományos fokozatok dolgában ha utóbb azután mellé is furakodtam, az igazi értékek dolgában, félek, már sosem érhetem utol. Nyilván rajtam kívül még sokaknak adott életre szóló indítást egy nem könnyű korszakban, esetemben 59 és 63 között. Műveltség, tisztesség, tudás, tanítás, tudomány – nagyszerű indítás volt, hogy lám ezzel is lehet sokra vinni, se lepaktálni, se elzúlni nem muszáj, feladni sem kell semmit. Az egykori gimnazista kamaszos tűzzel szeretett bele ebbe a nehéz, de boldogító életformába, s most, túljárva a hatvanon megnyugvással tapasztalja, hogy se különbet, se hasznosabbat, se boldogítóbbat nem talált azóta se. Mint a bibliai történetben Saul, aki egy számár keresésére indult, de egy királyságot talált. El akartuk végezni a gimnáziumot, s ehelyett egy életre szóló kincset találtunk, nemcsak Grezsa Ferenc, hanem más tanáraink jóvoltából is. Így hát őrizi és őrizze bár szobor is az ő alakját, halhatatlansága inkább azokban van, akikben példája életre kelt, s adódik (talán, higgyünk ebben) tovább, tovább. Ez a szellemi és erkölcsi kiválóság igazi jutalma, ez vigasztal és emel fel, ha olyasvalakire emlékezünk, akihez tisztelet és hála köt.

PÜSKI SÁNDOR, NÉMETH ÁGNES, GREZSA FERENC
(Hódmezővásárhely, 1988)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

A kisebbség nembelisége

GREZSA FERENC A HATÁRON TÚLI MAGYAR IRODALOMRÓL

1.

Greza Ferenc életművét elsősorban a Németh Lászlóról írt könyvei minősítik. Hatalmas szakmai és emberi iskola volt számára ezzel a különleges értékű és különleges formátumú életművel való bensőséges szakmai párbeszéd. Művei egyértelműen tanúsítják, hogy a kivételes szellemi és erkölcsi teljesítménnyel való foglalkozás magát a kutatót is fölnövesztette.

Trianon után a fiatal Németh László szinte kétségbeesetten kereste a magyarság megmaradásának és felegyenesedésének a lehetőségeit. A bajból is megtartó értéket akart teremteni.

„Trianonnak van egy fénysávnyi előnye is: a lelkiismeretes ember sokkal több hittel lehet ma magyar, mint előtte. A háború előtti magyarság hozzá volt láncolva tarka országa paradox válaszokat követelő problémáihoz. Most a széttört báb kiröpítette pillangóját. Az ötfelé hasadt országtest fölé győztesen csap ki az új eszmény: a magyar géniusz, a határokat nem ismerő vitális erő, mely addig tolja ki az ország határait, ameddig magyar láb lépni tud.

Magyarság a magyar állam helyett. Ez az a gondolat, melyen át a magyar író visszahajolhat elbocsátó közösségihez.”²³

A „fénysávnyi előny” emlegetése mindmáig sok vitát vált ki a magyarság sorskérdéseit Németh Lászlóhoz hasonlóan szívükön viselő gondolkodókban is.²⁴

A Németh László számot vetett azzal, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiának és Magyarországnak szét kellett esnie. Ebben a szétesés utáni helyzetben kereste a magyar jövő lehetőségeit a minőség eszméjében.

Greza Ferenc már Juhász Gyula kutatóként is szembesült Trianon lelki hatásával, hiszen Trianon Juhász Gyulát a nemzeti tragédia énekesévé avatta.

Németh László életműve pedig a kisebbségi magyarság sorsával és antinómiáival való folyamatos szembenézésre is ösztönözte Greza Ferencet.

²³ Németh László: Új reformkor felé. In N. L.: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1989. 40–41.

²⁴ Márkus Béla alapos tanulmányban mérte föl Németh László és a kisebbségi magyar irodalmak kapcsolatát. In M. B.: „Külön sorsnak külön irodalom kell...” In uő. Külön sors – külön irodalom. Nap Kiadó. Bp. 2002. 139–194.

Németh Lászlóról szóló könyvei mély lelki-szellemi átérzéssel követik a tragikus sorsra jutott magyarságot újabb és újabb eszmékkel fölemelni akaró író törekvéseit.

Megmutatják üdvösségügyeinek kibontakozását és ellenséges közegbe ütközését.

A mai olvasó számára is személyiségformáló erő Németh László életművének eleven megidézése és mérlegelése Grezsa Ferenc munkáiban.

Nyomon követhetjük bennük a minőség forradalmárának önmagát szüntelenül megújító, újabb és újabb szellemi magaslatokat meghódító, szinte a tézis-antitézis-szintézis modellje szerint folyamatos építkező alkotó világkép-gazdagító munkáját.

Látjuk küzdelmeit: egy-egy közösségragasztó, közösségerősítő nagy tervének kibontakozását, majd lehetetlenné válását, utána pedig azonnal az újabb program megjelenését, megvalósulási kísérletét majd ellenerőkbe ütközését.

Különösen izgalmas Grezsa Németh László-könyvei közül a Tanú-korszak monográfiája, mely a Németh László-i gondolatrendszer alakulásának folyamatát tárja föl. A legnagyobb magyar szellemi vállalkozások egyikébe avat be ezáltal.

Németh László minden jelenséget a szellem emberének az igényével mérlegelt: „A szellem: rendező nyugtalanság. A szellem nem tud beletörödni az elő szórt tények halmazába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég neki a valóság, értelmet követel; nem elég a világ, világkép kell. Faltól falig szakadatlan veti a szálakat, ő az a pók, aki minden jelenséget a megértés egyetlen hálójába fonna.”²⁵

Árnyaltan mutatja meg Grezsa Ferenc azt is, hogy a Tanú-ban újraformálódik Németh László írói helyzettudata és stratégiája. Irodalomszemléletében fölerősödik a közösségi érvényű cselekvés programja.²⁶

Világirodalmi tanulmányaiban a „bartóki modell” gondolati meglapozását végzi el. A „barbárság” és „civilizáció” határvidékén a „közös emberi” értékeket, a kultúra újraterepíthető „archetípusait” kutatja.²⁷

Tudományos cikkei pedig „újraépítik a hidat, amit a tudomány és a művészet, természet- és társadalomtudomány között a szellemtörténet fölégetett.”²⁸

Németh László programja a teljes magyarságnak szólt.

Európát túlságosan tág, a trianoni Magyarországot pedig túlságosan szűk perspektívának látta a magyarság számára. Megoldásként a közép-európai gondolatot ajánlotta.

Adyt tartotta a magyar nemzeti önismeret legmélyebb forrásának, de minden erejével arra törekedett, hogy az Ady megnevezte szétszóródás tényeivel pozitív programot állítson szembe. Így fogalmazta meg a „minőség forradalma” és a „tejtestvériség” eszméjét.²⁹

Programja centrumában a magyar nemzeti megmaradás létérdeke állt, de szétválaszthatatlannak tekintette a „nemzeti kiegyenesedés” és a „nemzetközi összeilleszkedés” eszméjét.

A reform „nemcsak a magyarság belső megújulásának esélye, hanem a „kisnépek zónája” számára is példa lehet, mely előmozdítja a „nemzeti államok” elhelyezkedését egy „nemzetfölötti birodalomban”.³⁰

²⁵ Németh László:

²⁶ Grezsa uo. 170.

²⁷ Grezsa uo. 181.

²⁸ Grezsa uo. 192.

²⁹ Grezsa uo. 202.

A *Válasz* célját is a nemzeti önismeret fejlesztésében, az európai tájékozódás tökéletesítésében, a fiatalok munkára sarkallásában és a kisebbségi magyarság „hídfoke” szervezésében jelölte meg.³¹

A magyar rádió küldetését a „cserepeire tört nép összedrótozásában” látta. A *magyar rádió feladatai* című programadó tanulmányának gondolatmenetét Grezsa Ferenc az ilylyési „ötágú síp” előképének tekinti.³² Németh László e tanulmányának első fejezete az *Elszakadt magyarságról* szól. Rámutat arra a nemzeti szempontból tragikus tényre, hogy az elszakított erdélyi, felvidéki, vajdasági magyarságot magára hagyta Magyarország, ezért alkalmazkodni kénytelen új helyzetéhez.

Szekfű Gyula *Három nemzedék* című könyvének új kiadásáról írva ő is sorra veszi a magyar élet öt antinómiáját, életünk öt halálos sebét, melyek közül „egy-egy magában is elég, hogy elvérezzünk rajta, s ha mai állapotunkból ki akarunk lábalni, mind az ötöt be kell hegeszteniünk.”³³Az öt antinómia egyike az elszakított magyarság sorsa.

Németh László szerint „a magyarságnak Trianon után nem volt nagyobb feladata, mint hogy idegen kézbe került testvéreit, ott, ahol voltak, életben tartsa”. Magyarország azonban ezt a legfontosabb feladatát elmulasztotta, a kisebbségi magyarsággal törődött legkevésbé.³⁴

A kisebbségi magyarság helyzetét alig ismerjük. Keveset tudunk azokról a környező államokról, amelyekben a kisebbségi magyarság él.³⁵

Kemény ítéletet mond Németh László arról a magyarországi magatartásról, mely hangskodással és frázisokkal helyettesíti a nemzeti felelősséget. A kisebbségi magyarok „végre magukra maradt árvái egy pusztuló népnek”³⁶- állapítja meg.

Németh László a látélet elkészítésével párhuzamosan készíti terveit a magyarság megmentésére, de azt is hangsúlyozza, hogy kelet-közép-európai sorsközösség tagjai vagyunk. „A magyarságnak vagy európai problémák megoldását kell magára venni – vagy a maga problémáiban is alulmarad.”³⁷

Ebben a nagy igényben még Németh Lászlónak az a hite szólalt meg, hogy Kelet-Közép-Európa népei összefognak, belátják, hogy ez a történelem parancsa.

Ettől a bizodalomtól fosztja meg 1935-ben erdélyi útja. Gömbös reformdemagógiája után a „tejtésvérek” vélt szolidaritása és a kisebbségi hídszerep utópiája lepleződik le előtte.”³⁸

Erről a csalódásáról ad számot a *Magyarok Romániában* című esszéje, mely – Grezsa Ferenc véleménye szerint – a *Puszták népéhez* „hasonló tett és fölfedezés”.³⁹

³⁰ Grezsa uo. 235.

³¹ Grezsa uo. 241.

³² Grezsa uo. 249.

³³ Németh László: A magyar élet antinómiái. In N. L.: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989. 104.

³⁴ Németh László uo. 117–118.

³⁵ Németh László uo. 118.

³⁶ Németh László uo. 118.

³⁷ Németh László uo. 120.

³⁸ Grezsa uo. 228.

³⁹ Grezsa uo. 296.

Németh László és Illyés Gyula életműve a bartóki modellben is összekapcsolódik Grezsa Ferenc munkáiban. Németh László teoretikusként világította meg a bartóki modell archaikumot és modernséget egybefogó jellegének nemzeti és egyetemes értékét, Illyés pedig *Bartók* című versében tette nyilvánvalóvá, hogy „Bartók zsenije a magyarság számára a történelem kataklizmái közepette is eligazító iránytű”.⁴⁰

Illyés Gyula életműve is fontos szemléleti forrása volt Grezsa Ferencnek. Okfejtése szerint „Illyés új drámái végső fokon egyetlen kérdésre keresnek feletet: miképp felehet meg az ember „nembeli lényegének”, a humánus, közösségtudat, a jobbító készség eszményének.”⁴¹

Illyés költészete arra is példa számára, hogy a nemzeti sorskérdések miként emelkedhetnek a nembeliség szintjére.

Cáfolja azt a vélekedést, mely szerint a nemzeti sorsot Illyés szemléletében tőlünk független erők határozzák meg. Grezsa épp azt hangsúlyozza, hogy Illyés szerint a nemzeti sors a közös akaratnak és cselekvésnek a függvénye.⁴² Ezt a meggyőződését Illyés versek mélyreható elemzésével hitelesíti. Azt a folyamatot mutatja be, amelyben „a nemzettudat lételméletté szélesedik”.⁴³

Illyésről szóló írásai a józanság, gondolkodói következetesség, a közösségi felelősség és életakarát nagy példáját állítják elének. Grezsa Ferenc a maga magyarságszemléletének és irodalomszemléletének a fő vonásairól is vall ezáltal. Az ő munkáiban is figyelmet kapnak a legkülönbözőbb ízlésirányok képviselői. Az egyes tárgyi kérdéskörökről, témákról mindig a „nembeli lényeg” megvilágításáig vezet.

Ez a nembeli távlat ad jelentőséget Grezsa Ferenc nemzeti kérdésekkel és a kisebbségi magyar alkotók műveivel foglalkozó írásainak.

Ezek az írások azt mutatják meg, hogy a közösségi lét sérülései az ember nembeli lényegének a sérülései.

A nemzeti, kisebbségi gondokat, jelenségeket Grezsa Ferenc mindig az egész emberi lét arányaiban szemléli. Ez a mérték a szemléleti alap írásaiiban.

2.

Csoóri Sándor 1973-as, *Párbeszéd, sötétben* című kötetét az akkori líra egyik legjelentősebb teljesítményének minősítve jellemezte. „Költészete épp azért szuggesztív erejű, mert a legnagyobb intenzitással én-központú, egyszersmind világra, hazára hangolódó.”⁴⁴ Költészetében nincs sorompó a magánélet és a közélet között. Gazdag esztétikai elemzéssel hívja fel a figyelmet Csoóri Sándor szemléleti újdonságára az *Utazás, félálomban* című kötetének esszéiről szólva. Nem részletezi az akkor forradalminak számító gondolatokat, de rámutat jelentőségükre, arra, hogy Csoóri Sándor újraértelmezi Európa-tudatunkat,

⁴⁰ Grezsa Ferenc: *Bartók alakja az újabb magyar lírában*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*. Tiszatáj Könyvek. Szeged, 1999. 20.

⁴¹ Grezsa Ferenc: *Dráma és példázat*. Illyés Gyula: *Embereljük meg magunkat*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*. 39.

⁴² Grezsa Ferenc: *Illyés Gyula: Közügy*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*. Tiszatáj Könyvek. Szeged. 1999. 44–45.

⁴³ uo.

⁴⁴ Grezsa Ferenc: *Csoóri Sándor: Párbeszéd, sötétben*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*, 172.

értelmezése egyszersmind feladatvállalást is jelent: „a „rendezni végre közös dolgainkat” József Attila-i parancsát”.⁴⁵

Greza Ferenc a Németh László és Illyés Gyula nemzeti felelősségtudatát az új időben továbbvivő Csoóri Sándor munkáinak állandó kritikuskává szegődött. *A hiány és a szükségesség fojtott párbeszéde* című tanulmányában a költő és esszéíró szétválaszthatatlan egységét bizonyítva állapítja meg, hogy „Csoóri a magyar irodalom alkotói szereptudat-válságának közepette a közéleti költő feladatértelmezését korszerűsíti: megőrzi a magatartás világra, népre-nemzetre hangolt éberségét, de megfosztja patetikus-romantikus sablonjaitól”.⁴⁶ Csoóri alkotói jelenlétét másnak és többnek tekinti annál, hogy leírható lenne pusztán esztétikai kategóriákkal. „Ható- és mozgásköre a jelen idejű kultúra egésze (folklor, film stb.), sőt ezenkívül is a távlatos (a nemzeti sorsproblémákkal foglalkozó) politika régiója. Analógiájaként Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter emberi-közösségi felelősségvállalása idézhető.”⁴⁷ Csoóri későbbi köteteiről szólva is azt hangsúlyozza, hogy bennük létfilozófia és személyesség, közéletiség és az önépítés organikus egységben van. „A költő világképében a világ dinamikus modell: adottság és lehetőség feszültsége.”⁴⁸

Az 1990-ben írt *A költő Erdély-képe* című Greza tanulmány Csoóri Sándor egyik Erdély-versének, *Az elmulasztott utaknak* az elemzése és tág horizontú értelmezése. Bevezetőjében a magyar irodalom Erdély-képét Zrínyi, Ady, Kosztolányi, Németh László gondolataival idézi fel, majd az 1945 utáni időből Illyés Gyula munkásságát emeli ki, aki a nemzeti kisebbségek elnyomását a kollektív kizsákmányolás egyik válfajának minősítette és következetes küzdelmet folytatott az elszakított magyarság emberi méltóságáért és a magyar nemzeti tudat megújításáért. Illyés „éles határt von az internacionalizmusnak álcázott nacionalizmus, illetve az etnikum identitástörekvéséből és jogos önvédelméből származó patriotizmus között”.⁴⁹

Greza Ferenc Csoóri Sándort ebbe a Zrínyitől Illyésig megnevezett szellemi vonulatban látja. „Csoóri nemcsak folytatója e gondolkodásbeli hagyománynak, de továbbfejlesztője is. A nemzeteszmét megtisztítja a hozzá tapadt romantikus illúzióktól, tudatosítja, hogy a politikai hatalommal szemben – a kisebbségek dolgában is – politikai erőt és logikát kell felvonultatni, élesen bírálja a pártállam megalkuvását, közömbösségét a határon túl élő magyarság sorsa iránt. Nem területi, hanem erkölcsi revíziót sürget: a múlt bevallását, a szellemi igazságtétel igényét, az emberi és közösségi autonómia megteremtését.”⁵⁰

Megállapítja, hogy a Csoóri versében a külső események belső létfolyamat függvényében, a képzettársítás technikájával és a gondolatmenetet alkalmi jelentésekkel bővítők vannak jelen. Előre jelzi ezeket a versben megjelenő motívumokat: a szárazajtai pogromot, Szilágyi Domokos öngyilkosságát, az elrománosodott magyar temetők látványát és *A halottak élén* című Ady-verset. Majd Babits *Messze, messze...* és Illyés *Gyalogút* című versével az elképzelt utazás hasonló lírai szituációja alapján veti össze Csoóri művét és

⁴⁵ Greza Ferenc: Csoóri Sándor: Utazás, félálomban. In G. F.: Vonzások és vallomások, 180.

⁴⁶ Greza Ferenc: *A hiány és szükséges fojtott párbeszéde*. In G. F.: Vonzások és vallomások, 189.

⁴⁷ uo. 190.

⁴⁸ Greza Ferenc: Élmény és antropológia szervülése. In G. F.: Vonzások és vallomások, 199–200.

⁴⁹ Greza Ferenc: *A költő Erdély-képe*. In G. F.: Vonzások és vallomások, 219.

⁵⁰ uo. 219.

lényeges különbségre mutat rá. A Csoóri-verset nem az egzotikus szépségek iránti vágy és nem a felfedező kedv vagy a népi bölcsesség motiválja, hanem „az igazságtétel elemi szenvedélye” teremti meg. Belső táját sem a szecesszió pompaszeretete vagy a leíró tárgyiaság jellemzi, hanem a végzetszerűség tragikumuma. A Csoóri-versben az elmulasztott utak látvány és látomás egységében „a némaságtól a szóig, a megdöbbenéstől a meditációig terjedő tudatfolyamatot” rajzolják ki. „Az indulat stációi: az „utazás félálomban” költői mámor, a szorongás és félelem közérzete, az igazságtevés szenvedélye, a katarzis utáni sóvárgás, majd a kegyetlenül őszinte helyzettudat – teljes személyiségtörténeté állnak össze. A kohézió másik feltétele és tényezője: a példázatszerű általánosíthatóság. Az Erdélyben „kizökkent” idő – mindenfajta kisebbségi lét jelképeként – egyetemes emberi sorslehetőség.”⁵¹

Greza Ferenc 1990-ben írta elemzését Csoóri Sándor Sütő Andrásnak ajánlott verséről. Jó érzékkel vette észre ennek a versnek különleges esztétikai karakterét és fontosságát a kisebbségi magyarság sorsproblémáinak megvilágításában. Sütő András másfél évtizeddel később vallotta erről a „személyes emlékből Erdély fölé kibomló történelmi látomás”-ról, hogy „ennek a versnek minden igéje, képe, halotti sereglésben vonuló borzalma: Tény. Minden körbepillantása: véres krónikák tanúságával ellenőrizhető számbavétel. Ennek a versnek hangtani képlete: hármas kalapácsütés: MEG-TÖR-TÉNT.”⁵²

Greza Ferenc tanulmányai megmutatják azt is, hogy az 1945 utáni évtizedekben Magyarországon a századelő ábrázolásából hiányzik a trianoni nemzeti tragédia sötét színtöltje, a „felszabadulás” idealizált képéből kimaradt a háborús vereség és a megszállás katalizmája és kimaradt 1956 forradalmának az ábrázolása is. A „visszamenőleges hiánypótlás” is csak „fájdalmas ütemkülönbséggel” történt.

E „sorstisztító vonulat”-ban értékelte Greza Ferenc Jókai Anna *Szegény Sudár Anna* című regényét: „Hőse több önmagánál, egy darab Erdély, akiben a kisebbségi magyarság karaktere és létállapota testesül meg, egy darab emberiség, akit a hatalom megaláz, egzisztenciájától megfoszt és virtuális börtönbe zár.”⁵³ Greza nagy empátiával elemzi az erdélyi magyar asszony sorsát, akitől a román diktatúra megtagadja „az emberség és a nemzetiségi identitás megőrzésének esélyét”.⁵⁴ Az *Iszony* Kárász Nellijének altruista ellenképét látja Sudár Annában, akinek története „a székely népballada és az erdélyi emlékirat-irodalom műfaji hagyományát követi”.⁵⁵ Jókai Anna regényét értékes írói teljesítménynek és megszívlelendő állásfoglalásnak minősíti abban a vitában, mely „a kisebbségi kérdésben – parciális egyoldalúsággal – egyfelől a személyiség, másfelől pedig a közösség jogvédelmét emeli ki”.⁵⁶ A regény legfőbb sugallataként az egyén és a közösség, a társadalmi igazság és az emberi erkölcs összehangolását nevezi meg.

⁵¹ uo. 224.

⁵² Sütő András: *Fehér holló feketében. Csoóri Sándor 75. születésnapjára*. In S. A.: *Létvégi hajrában*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2006. 108.

⁵³ Greza Ferenc: Jókai Anna: *Szegény Sudár Anna*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*, 237.

⁵⁴ uo. 238.

⁵⁵ uo. 239–241.

⁵⁶ uo. 241–242.

3.

Németh László, Illyés Gyula és mások példája mellett a Tiszatáj című folyóiratban való otthonossága is ösztönözhetette Grezsa arra, hogy elsősorban Németh László életművére irányuló irodalomtörténeti munkássága mellett kritikus figyelmét a határon túli magyar irodalmakra is kiterjessze.

Szakszerű tárgyilagossággal és a tárgyára ráhangolódó érzékenységgel szolt a kisebbségi magyar irodalmak néhány jelentős alkotójának munkásságáról. Tervezett tanulmánykötetében *A kisebbség nembelisége* címet adta annak a ciklusnak, amelyik a kisebbségi magyar irodalmakról szóló írásait foglalta magába. Ehhez az elképzeléshez maradt hű Olasz Sándor, amikor Tiszatáj Könyvek sorozatában két kötetben megjelentette Grezsa Ferenc tanulmányait. 1998-ban *A mintaélet forradalma* címmel a Németh Lászlóról szóló, könyvben még kiadatlan írásait publikálta, 1999-ben pedig a *Vonzások és vallomások* kötetben adta ki Grezsa Ferenc egyéb hátrahagyott írásait – köztük *A kisebbség nembelisége* ciklust. Ez a cikluscím Grezsa kisebbség szemléletének legfontosabb vonását emeli ki.

Grezsa Ferenc rendkívül lelkiismeretes kritikus volt. Mindig tág szellemi horizontot rajzolt az általa vizsgált mű fölé, mielőtt elmélyült annak bemutatásában és értékelésében.

Szemléletének ez a távlatossága kölcsönösen összefügg azzal, hogy a kisebbségi magyar irodalmak kiemelkedő alkotóinak műveit vizsgálja. Ezek a művek teret nyitottak neki ahhoz, hogy egyetemes összefüggésekben tárgyalja a kisebbségi magyar irodalmakat, hogy a kisebbség nembeliségét elemezze.

Tózsér Árpád irodalomtörténeti és költői munkáiról szólva az életmű egységére hívja fel a figyelmet. Annak ellenére teszi ezt, hogy maga is rámutat a költő pályájának arra a jellegzetességére, hogy abban a szüntelen változás, a másság akarása jellegadó. „Az összegezésből kiderül, hogy Tózsér pályája – éles, öntagadó, előjelváltó fordulatok helyett – az önmegőrző folytonosság és korábbi, lappangó hajlamait érvényre juttató megújulás dialektikájával jellemezhető.”⁵⁷ Középről követi a költői pálya szemléleti módosulásait és az azokban megjelenő „kisebbségtörténelmet”. A költői önszemléletben a lírai hős a történelemnek háttal álló gyermeki kényszerhelyzetből sokféle kísérlet után a mindennel szembenéző gondolkodóig érkezik. „Élmény, jelentés konkrétsága, ha néha a költemény perifériájára szorítottan is, de Tózsér legelvontabb konstrukciójában is jelen van.”⁵⁸ Grezsa Ferenc 1996-os elemzése Tózsér Árpád életművét a magyar irodalom legszerveesebben fejlődő alakulatainak egyikeként minősíti, s ez alapján biztos abban, hogy a költő a jövőjét is az eddigi teljesítményéhez méltón választja meg: „sorskérdésekre válaszoló felelősséggel, az esztétikum magas szintjén”.⁵⁹ Grezsa elemzése nemcsak jellemez, hanem ösztönöz is.

Dobos László *Sodrásban* című regényét értékelő kritikája szerint Dobos e műve nem az író szabálytalan trilógiáját folytatja, hanem „a nemzetiségi tudat azon áramlatait képviseli, amelyek a hangsúlyt a pusztán sérelmi politikáról, a lét parciális érdekű ábrázolásá-

⁵⁷ Grezsa Ferenc: Az életmű egysége. Tózsér Árpád: Régi költők - mai tanulságok; Körök. In G. F.: *Vonzások és vallomások*, 297.

⁵⁸ uo. 301.

⁵⁹ uo. 302.

ról – a kisebbség nembeliségét és kultúrájának nagykorúságát bizonyítandó – az általános emberi problematikára helyezik át”.⁶⁰

Németh László-i elvet szembeesít itt Grezsa Ferenc a kisebbségi magyar irodalmakkal. A kisebbség nembelisége az jelenti, hogy a kisebbség is jogosult minden emberi érték birtoklására és a kisebbség is képes egyetemes emberi értékű alkotásokat létrehozni úgy, hogy közben önmaga sajátos problémáinak is hangot ad.

„Felfogásában a szociális igazság emberi igazsággá tágul, a nemzeti önérték humánus joggá, a provinciális perspektíva kelet-közép-európai gondolkodássá.”⁶¹

Grezsa Ferenc elemzése feltárja ennek az egyetemességnek az esztétikai jegyeit: „A regény ideje (síkváltásokra kényszerülön) felgyorsul, tere absztraktabbá válik, az ábrázolás kibővül a fogalmi esszé asszociatív érzékenységgel és az emlékidéző líra dúsabb képiséggel.”⁶²

Ez az esztétikai jellemzés nem tolja háttérbe a kisebbség létproblémáit, hanem éppen az összetett esztétikai ábrázolás révén emeli ki azokat. A regényvilág irányítja rá a figyelmet a kisebbségi lét abszurditásaira. „Mi az oka, hogy az egydimenziós szemlélet: a szektás türelmetlenség és a mindenkibe Krisztus-szöveget verő éberség-mánia a kelet-közép-európai térségben hatékonyabban befolyásolja a kisebbség belső életét, mint az államalkotó nemzetét?”⁶³ – kérdezi.

A kisebbségi lét alapkérdéseit megvilágító Grezsa Ferenc emellett pontosan jelzi a regény alkotói dilemmáját is. Azt, hogy „a sematizmus korának és tudatállapotának élethű ábrázolásával nem válik-e maga a regény is sematikussá? A tárgy nem hat-e vissza a megformáltságra, a gondolkodásbeli panelek leírása nem lesz-e egy kicsit maga is panelszerű?”⁶⁴ Az elemzés ezen a ponton is a regény esztétikai értékére mutat rá, jelzi, hogy az önmagukban sematikus elemek „az eszme iróniája”-ként jelennek meg „a mindennapok hűs-
vér valóságában”.⁶⁵

Gion Nándor novellafüzér kötetről, *Az angyali vigasságról* szólva pontosan helyezi el az írók azok között, akik „a *másság* szüntelen drámája helyett a *változatok* megszokott világát élik” műveikben. Világirodalmi távlatot is ad ennek a típusnak midőn azt írja, hogy „az ő faulkneri Yoknapatwja-ja a bácskai Szenttamás”, minden művével ennek „valóságos és mítoszi közegébe ereszkedik vissza”.⁶⁶ Közelebbi analógiaként pedig Mándy Iván külvárosi elbeszéléseire utal. A novellafüzér Gion két alapvető témáját, „a szülőfalura való visszaemlékezés líráját és a kisebbségi létezés társadalmi-emberi folyamatainak racionális tanulmányozását egyetlen mű medrébe tereli”.

Ezt a megállapítást Grezsa Ferenc ismét a kisebbség nembeliségének a hangsúlyozásával vezeti be: „Az itt és most konkrétsága sohasem az elkülönülő sajátosságra, hanem

⁶⁰ Grezsa Ferenc: A kisebbség nembeliség. Dobos László: Sodrásban. In G. F.: Vonzások és vallomások, 303.

⁶¹ uo. 303.

⁶² uo. 303.

⁶³ uo. 304.

⁶⁴ uo. 305.

⁶⁵ uo. 306.

⁶⁶ Grezsa Ferenc: Regényen innen és túl. Gion Nándor: Az angyali vigasság. In G. F.: Vonzások és vallomások, 309.

a közös emberire nyit ablakot, a lételevő gondolkodáshoz és az antropológiai ábrázoláshoz szolgáltat anyagot és ürügyet.”⁶⁷ A novellafüzérben „nem a személyiségkép, hanem az emberlét minőségéről való meditáció áll az ábrázolás fókuszában”.⁶⁸

Erkölcsei beszédre való tanítás a címe a Bretter György esszéit nagy empátiával bemutató recenzióknak. Az erkölcs a gondolkodásnak is fokmérője. Mert igaz, hogy a Bretter-esszé a metamorfózis terepe, de a felelősség és gondolkodásbeli következetesség, kérelhetetlenség műfaja is. Bretter szerint „a gondolat megszünteti magát, ha megalkuvó módon megáll a félúton”.

Németh László és Grezsa Ferenc kisebbség-szemléletére egyaránt érvényes a brettei elv, az „itt és most” helyett a cselekvő történelmi jelenlétre, történelemalakításra szólító „itt és más”. Bretter gondolkodásában a nyelv erkölcsi tényező is a kifejezés ösztönző ereje révén. Életművét az etikai szigor fogja egységbe. „Eszmények égboltját rajzolja az ember fölé, még sincs utópia a távlataiban. Az eleven kisebbségi kultúra öntudata, megmaradás- és egyetemességigénye ihleti.”⁶⁹

Kányádi Sándor lírájának drámai hangvételét elemezve is a közösségi felelősség megnyilatkozására mutat rá Grezsa Ferenc: „Sohasem öncélú: egy élő, eleven közösség tükör- és vágyképe. Egy pillanatra se egyéni kiút- vagy menedékkeresés, hanem sorssal, történelemmel való szüntelen szembenézés. Ezer kacccsal fonódik, kapcsolódik a kollektívumba: kultúrába, népeletbe, hagyományba.”⁷⁰ A kisebbségi közösség lételményeiben gyökerező költészet a lét határainak a tágításával, az emberhez méltó, teljesebb élet gyakorlóterepe.

A kisebbségi magyar irodalmakból Grezsa Ferenc Sütő András munkásságát és sorsát követte legtöbb figyelemmel. *Évek, hazajáró lelkek* című, 1981-ben megjelent könyvéről *Sziszüfosz mai szerepben* címmel írt az Új Írásban.⁷¹ Kitérő érzékkel elemezte ezt a különleges könyvet. Hangsúlyozta, hogy Sütő András nem szokvány szerinti kritikus, őt a kisebbségi magyar kultúra adottságai és lehetőségei közötti különbség ösztönözte irodalom-szerző cikkek írására már az ötvenes és hatvanas években. Könyvében ezekkel a korai írásaival szembeállítja Sütő András. „A bő kommentár, múlt és jelen idősíkjának, szöveg és értelmezés nézőpontjának drámai egymásra vetítése nemcsak az önértékelés hitelét növeli, helyreállítja szándékok és realitás egyensúlyát is”⁷²- állapítja meg Grezsa Ferenc.

Az „önfeltárási szenvedély és objektivitásigény” szerencsés ötvözetének minősíti Sütő könyvét, mely „bonyolult folyamatok kezdőpontját kutatja, hogy korát teljesebben megérthesse”. A múlttal való szembeállítás önmegettisztító, önmegerősítő munkáját végezte el ebben a könyvében Sütő András. A provincializmus veszélyével való számvetés is ez a könyv. Sütő András a provincializmust nem térbeli, hanem világnézeti beszűkülésnek tartja, s a helyi gondok egyetemes érvényű kifejezésében jelöli meg saját küldetését.

Grezsa Ferenc árnyaltan mutatja be azt az alkotói küzdelmet, amelynek eredményeként Sütő András kiszabadította magát a sematizmus és a politikai függőség hosszán tartó

⁶⁷ uo. 310.

⁶⁸ uo. 312.

⁶⁹ uo. 317.

⁷⁰ Kányádi Sándor: Szürkület. In G. F.: Vonzások és vallomások, 320.

⁷¹ Grezsa Ferenc: Sziszüfosz mai szerepben. Sütő András: Évek - hazajáró lelkek. Cikkek, naplójegyzetek, 1953–1978. Új Írás, 1982. 4. 106–108.

⁷² uo. 107.

rabságából. Sütő András életműve „megújulásának az egyik katalizátora a népi irodalom jelentőségének a fölismérése”⁷³ volt. Nagy példák ösztönözték önmaga vállalására, másrészt pedig arra, hogy az esztétikai értéket és az irodalom közéleti felelősségét ne állítsa szembe egymással, hanem a kettő egységét teremtsen meg.

Az is kitűnő megfigyelése Grezsa Ferencnek, hogy „a metafora Sütő képi gondolkodásának nemcsak „abroncsa”, egységbe szervező ereje, hanem summája, „mikrokozmosza” is egyszerre. A portré energiakonzentrációja. Ennek megfelelően jellemzi Németh Lászlót mint „a szellem Odüsszeuszát”, Kormost „halálmotozta Orpheuszként”, Nagy Imrét „az árral mindétig szembeüszó pisztrángtermészetnek”, a Kós Károly-i prózát pedig mint „kovácsoltvaskapu-rengeteget”. A jellem szinte archetipikus magatartásmintává súlyosodik. Tablónak a kép a közösségi szituáció révén bővül.”⁷⁴

Sütő Andrást 1986-ban, az első róla szóló monográfia ismertetésekor is a legnagyobbak között helyezte el: „Sütő „közösségi realizmusa” méltó folytatója Tamási Áron „otthonkereső és otthonteremtő” kísérletének, alkotói teljesítménye elválaszthatatlan a korszerű nemzettudat – személyiség, magyarság és emberiség ügyét összekötő – illyési modelljétől.”⁷⁵

1991-ben a Sütő életműsorozatának második darabjáról, az *Omló egék alatt* címmel megjelent esszégyűjteményről írt tanulmányában a Sütő Andrást ért gyilkos szándékú támadás miatti megrendülésének és felháborodásának is hangot ad. Majd érzékletesen bemutatja Sütő András szemléleti fejlődését a fiatalkori mesélő anekdotizmusától az egyetemes magyar kultúra élvonalába emelkedő művészi kiteljesülésig.

Sütő András esszéire is érvényesnek tartja a Németh László-i meghatározást, mely szerint az esszé célja túl van anyagán. „Portréi, műelemzései mögött mindig feldereng az erdélyi valóság komorsága, a nemzetiség megmaradásának sors- és vágyképe, a szétszóródásban és jellegvesztésben a sajátosság méltóságát őrző igény.”⁷⁶

Sütő András esszéinek hősei az erdélyi magyarság atlaszai, égtartó emberei. Az esszéket motívumszerűen behálózó mitikus képek, mitikus párhuzamok egyetemes távlatot rajzolnak Sütő András küzdő szellemi emberei mögé. A mitikus párhuzamok a kisebbségi létküzdelem erőforrásai is, hiszen az egyetemes horizontba emelik a kisebbségi sorssal szembeszegülő embert.

Grezsa Ferenc írásai azzal adnak rangot a határon túli magyar irodalom kiemelkedő alkotásainak, hogy esztétikai jellegük elemzése az ő munkában elválaszthatatlan a kisebbség nembeliségének, egyetemesség igényének a megmutatásától.

⁷³ uo. 107–108.

⁷⁴ uo. 108.

⁷⁵ Grezsa Ferenc: „A megmaradás esztétikája”. Görömbei András Sütő-monográfiája. In G. F.: Vonzások és vallomások, 396.

⁷⁶ uo. 324–325.

MONOSTORI IMRE

Naplórészletek Vekerdi Lászlóval

NÉMETH LÁSZLÓ „HOMLOKA ÉGÖVE ALATT”

1970. december 20. *Tatabánya, Álmos vezér utca 9. II. e. 8. sz.* A *Népszabadság* vasárnapi mellékletét olvasom a főbérlet néni konyhájában. Egy Vekerdi nevű irodalomtörténész könyvet írt Németh Lászlóról. A cikk írója (őt se ismerem) nagyon levágja Vekerdi könyvét. Nem is annyira szakmailag, hanem úgy – és ez az igazán veszélyes –, hogy ideológiai-politikai tévelygőnek mutatja be a szerzőt. El fogom olvasni a könyvet, és – úgy látom – érdemes lesz megjegyezni a Vekerdi nevet is.

*

1985. december 16. *Székesfehérvár, Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár.* Németh László-emlékülés. Sok ember kíváncsi a szereplőkre. Először találkozom Németh Magdával. Kedves és rokonszenves. Vekerdi László előadásának címe: *A Debreceni Kátétól a Ha most lennék fiatalig.* Megint elámulok: sehol egy séma, sehol egy ismert patent, minden, az egész eredeti, új, friss. És bírálni merésze a nagy tekintélyű eszmetörténészt, Lackó Miklóst. Eléggé zavarba ejt. Előadásommal nem vallok szégyent, V. L. jelzi, hogy tetszett neki, amit mondtam.

1986. május 30. *Tatabánya, Népház.* Az ünnepi könyvhét megyei megnyitójaként bemutatjuk a szerkesztésben megjelent Németh László-válogatást, a *Művelődéspolitikai írások*at. Vekerdi L. a főreferens. Itt van Németh Ella néni is. V. L. most is leköti a hallgatóság figyelmét, és most is utal egyet nem értésére Lackó Miklóssal. Van itt tehát valami, aminek utána kell néznem. Annyi persze világos, hogy két teljesen különböző gyökéretű szellemi világrépről van szó. De melyik közelít jobban a tényszerűen valóságos Németh-felfogáshoz?

1987. november 25. *Budapest, ELTE BTK.* Király István tanszékvezető professzor szobájában zajlik a kandidátusi értekezésem házi vitája, amelyen részt vesz V. L. is. Erősen dicséri a Németh László *Tanú*-korszakáról szóló kéziratot. Király alig győzi „helyrebillenteni” az egyensúlyt. Vekerdi – már az utcán – vállamat ütögetve biztat: „Ne félj, úgy megkandidálunk, hogy abban nem lesz hiba.” (A jegyzőkönyv szerint „hivatalosan” Király is teljes tekintélyével állt ki mellettem, illetve a disszertáció mellett.)

1988. április 8. *Hódmezővásárhely, a városháza díszterme.* Németh László-konferencia. Rangos előadók. Köztünk van Ella néni is. V. L. témája: „*A Négy könyv terve.*” Minta-szerű szakmai szereplés. Még Czine Mihály heves vitakozása sem hozza ki a sodrából. (Én a N. L. Magda lányához, Kanadába írt leveleiről beszélek. V. L. szeretettel gratulál.)

1988. november 26. *Csorna, a volt premontrei rendház kiállítóterme.* Egésznapos konferencia „Németh László pedagógiai öröksége” címmel. A derék iskolaigazgató, Hudy Ebdre és Cs. Varga István a fő szervezők. Ella néni is itt van. Az előadók közt Grezsa Ferenc, Sipka Sándorné, Cs. Varga István és mások. Jőmagam Vekerdi Laci előtt olvasom föl a szövegemet, ezután nyugodtan figyelhetek sz ő előadására. Három nagyszerű tanárról beszél: Németh László mellett Karácsony Sándorról és Szabó Árpádról. Jó, hogy ilyen fontosnak tartja a két utóbbit is: lesz mit pótolni.

1989. június 6. *Budapest, Markó utca. Az ELTE Főiskolai Kara díszterme.* Itt zajlik kandidátusi értekezésem védése. Rettenetes feszültség van bennem. Németh László lányai – mind a négyen – fekete gyászban. Meghalt Ella néni. A védési procedúra rendben lezajlott. Utána bankett –, sok jó ember gyűlt ma itt össze. Vekerdi Laci derűs és fürge. Örül a sikeremnek.

1990. február 5. *Hódmezővásárhely, Németh László Városi Könyvtár.* Kettős könyvbemutató. Németh Magda: *Levelek apámnak* és Lakatos István: *Németh László betegsége és halála* című könyveit V. L.-val együtt mutatjuk be. Próbálok önmagamhoz hozni, adni. Lacival úgysem vetekedhet senki mint szereplő, mint előadó.

1990. április 28. *Hódmezővásárhely. A városháza díszterme. A gondolkodó Németh László* címmel konferencia. A három éve alakult Németh László Társaság új elnöke – Király István halálát követően – Grezsa Ferenc. Vekerdi szereti őt és nagyra tartja. V. L. előadása: *A Magyarság és Európa – ma.* Igen kemény. Tiszta, világos helyzetértékelés.

1990. május 28. *Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár.* Rádiós felvétel Németh László levelezéséről. Gulyás Klára, Füzi László, Németh Magda, Németh Ágnes, Lakatos István mellett Vekerdi Laci is köztünk. Utána nagy beszélgetés a csak pár hónapja elfoglalt igazgatói szobámban.

1991. április 17. *Budapest, a Magyar Televízió székháza*

Egy el nem készült film helyett címmel ma este vetítette a tévé 1 a Németh László 90. születésnapja alkalmából fölvetett stúdióbeszélgetést. A műsorvezető Bányai Gábor, a résztvevők: Domokos Mátyás, Vekerdi László, Cs. Varga István és jőmagam. Megragadt bennem Laci egyik gondolata: „Az eszmék ölnek, a jó eszmék is. És Németh László mindig fölényesen és felségesen kibújt az eszmékből, és tudott egyszerű kisemberként sétálni a maga házacskája felé.”

1991. április 18. *Budapest, Kossuth Klub.* Németh László születésének 90. évfordulóján műsoros est, előadások. A nagybeteg Grezsa Ferenc helyett én vezetem a műsort. Azt hiszem, Németh László mellett a legtöbbet Feri jár az eszünkben. V. L. Borbándi Gyula után lép a színpadra. „A San Remo-i pillanat”-ról beszél, gyönyörű és dermesztő párhuzamokkal a mai magyar világgal.

1991. május 3. *Székesfehérvár. A városháza díszterme.* Újabb Németh László-konferencia. Fodor András, Kocsis Rózsa, Olasz Sanyi, Füzi Laci és Bakonyi Pista, a fő szervező, rendező. Megpróbálok egy kicsit „merész” lenni: a Németh László körüli szellemi hamisítókról és ferdítő rágalmazásokról beszélek. Vekerdi Laci előadása megrendít. Többek között a magyarországi újrestaurációról beszél, melynek a szellemiségétől idegen mindenféle

reformszellem. A Németh Lászlóé is. Magamban vitatkozni próbálok vele, de hamar föl-
adom.

1991. június 18. *Hódmezővásárhely, katolikus temető.* Grezsa Ferencet temetjük. Hő-
ség, rengeteg ember. A Németh László Társaság nevében Vekérdi László búcsúztatja. Nem
tudom kommentálni.

1992. március 9. *Budapest, ELTE BTK.* Olasz Sanyi kandidátusi védeése Németh László
regényeiről. A bizottság titkáráként igyekszem segíteni. Főlöské, mert Sanyi nagy fő-
lényen fut be. Eszembe jut Vekérdi Laci mondása, hát igen: Olasz Sándort is jól „meg-
kandidáltuk”. A banketten közös örvendezés.

1992. április 11. *Budapest, Írószövetség.* Itt emlékezünk – szép szombat délelőtt van –
a *Tanú* megjelenésének (majd csak szeptemberi) 60. évfordulójára. Izgulok persze mint
előadó: Vekérdivel egy műsorban, ugyanabban a műfajban föllépni nem éppen hálás sze-
rep. Mint szakmai rang viszont annál fontosabb. Németh László Ady-élményéről adok elő,
V. L. az új *Tanú*, a *Kisebbségben* utáni korszakról beszél. Egy ponton vitázik is velem. En-
nek örülök, mert úgy látom, komolyan vesz.

1992. április 24. *Kecskemét, Erdei Ferenc Művelődési Központ.* Konferencia *A szellem*
lehetőségei a 20. század végén címmel. Most csak közönség vagyok, így aztán Vekérdit
hallgatnom dupla élvezet. Azzal kezdi, hogy fogalma sincs róla, nem is érti, miről beszélt
előtte a neves irodalomtörténész, esszéíró. Remek pillanat, de teljesen szokatlan. Csak Ve-
kerdi Lacitól tűrnek el efféle igazmondást a baráti rendezők, szervezők. Szó, ami szó [...] elő-
adása tényleg „lila” volt (ezúttal is). Lehetséges, hogy mégsem annyira zseniális filozó-
fus? Vekérdi megint a fején találta a szöveget.

1992. június 9. *Székesfehérvár, Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár.* *Az író rejtet-
tebb birtokán* című, a 90. születésnap alkalmából íródott tanulmányokat tartalmazó kötet
bemutatója. Vendégek, szereplők: Németh Magda, Vekérdi László, Bakonyi István és én.

1994. március 4. *Budapest, Zuglói Művelődési Ház.* *A századvég szellemi körképe* cím-
mel kétnapos konferencia kezdődik. Csak közönség vagyok, szerencsére. Nagy a tömeg,
nagy a fölhajtás. (A köztársasági elnök is – mint előadó – szerepel.) Vekérdi Laci kivonja
magát a forgatagból. Félrevonul egy oldalsó szobába. Maga elé néz, nem beszél. Mellé lo-
pakodom. Talán nem érzi jól magát? Leülök. Nem küld el. Így azután együtt hallgatjuk az
előadásokat, oly módon, hogy nem látjuk az előadókat. Csak baj ne legyen V. L. előadása
közben. De nincs. Épp egyik kedvenc, nagy témáját a wallersteini „centrum és periféria”,
illetőleg a Szűcs Jenő-féle „Európa három régiója”-teóriát fejtegeti-elemzi, csodás intel-
lektuális ügyességgel, hajlékonysággal.

1995. március 8. *Budapest, Püski Könyvesbolt.* Itt mutatja be Vekérdi Laci a Sándor bá-
csinál megjelent *Minőség, magyarság, értelmiség* című Németh Lászlóról szóló tanulmány-
kötetemet. Mindkét helyiség zsúfolásig teli, Laci hirtelen nem is tudja, melyik szobában be-
széljen. Aztán megtalálja a megoldást: rááll a küszöbre, és jó hangosan belevág előadásába.
Máris megnyerte a hallgatóság rokonszenvét.

1995. május 29. *Hódmezővásárhely, Németh László Városi Könyvtár.* Hármaskönyv-
bemutató. Vekérdi László: *Tudás és tudomány*, Olasz Sándor: *Az író öntőformái* és Mo-

nostori Imre: *Minőség, magyarság, értelmiség*. Egy kicsit sokan vagyunk a bemutató barátainkkal együtt: Vekerdiből kevés jut. Mi többiek elveszük tőle az időt.

1995. október 19. *Szeged, a városháza díszterme*. Németh László-konferencia. Délelőtt négy, délután úgyszintén négy előadás. Közben pazar ebéd, a polgármester adja. Pohárköszöntők. Vekardi Laci méltatlankodik: minek ekkora pazarlás! Mint mindig, most is remek a társaság. Komoly a színvonal is. Laci az utolsó szereplő. Odakint már erősen sötétedik. Elhagyja az előadói pulpitust, és a hallgatóság sorai előtt kezd lassú sétát. Egyik legnagyobb témájáról, a Galilei-ügyről beszél. Mindenki ámulattal hallgatja.

1996. október 25. *Budapest, Németh László Gimnázium*. Szakmai konferencia: *Iffjúság, iskola, nevelés Németh László életművében*. V. L. a vásárhelyi korszak történelemszemléletéről ad elő –, a nagy táblánál krétafeliratokkal operál. Feszeng az előadói idő rövidsége miatt (én elnökölök, jól érzékelem).

1996. november 20. *Budapest, Magyar Írószövetség*. Fodor András – nemrég operálták a szívét – *A hetvenes évek* című naplója újabb kötetének a bemutatója. Ennyi embert még nem láttam ebben a teremben. F. A. ragaszkodik ahhoz, hogy én üljek balról mellette, s mondom el benyomásaimat a kötetéről. Így is történik. A bemutató végeztével leülünk egy kis asztalhoz Vekardi Lacival. Magammal hoztam a szerződést az „Új Forrás Könyvek” sorozatban kiadandó Németh László-tanulmánykötetére. Nagy hümmögés után – *sokallja* a mégoly szerény honoráriumot – aláírja. (Pár nap múlva visszavonja, és hogy nyugodt legyen a lelkiismerete, csak a felkínált pénz felét hajlandó elfogadni. Ilyen jelenséggel húszéves szerkesztői pályafutásom során még nem találkoztam. Biztos vagyok benne, hogy nem is fogok.)

1997. május 23. *Hódmezővásárhely, A városháza díszterme*. Tízéves a Németh László Társaság. Mint újonnan választott elnök, én szerveztem az előadásokat. Vekardi Lacit arra kértem, próbálja megfejteni a Király Istvánt és Németh Lászlót összefűző kölcsönösen bonyolult szellemi kapcsolatot. V. L. – szokása szerint – úgy elmélyedt a témában, hogy most, szóban csak a „lábjegyzeteket” tudja elősorolni. Lukács György szerepét is taglalja. Nagy csend a hallgatóság köreiben.

Délután egy kisteremben gyűlünk össze. A fő téma Vekardi Laci új Németh László-tanulmánykötete. Mi adtuk ki az „Új Forrás Könyvek” sorozatban. Két példányt sikerült elhoznom a nyomdából. Beszél, mesél, mi meg többiek hallgatjuk. Többször említi Sántha Kálmánt, élete egy másik nagy szellemi és erkölcsi példaképét.

1997. június 5. *Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár*. Az „Új Forrás Könyvek” idei két kötetének bemutatója. Holló András posztumusz válogatott verseskötetéé és Vekardi Laci Németh László-tanulmánykötetéé. Nem merem fölkérni dedikációra, mert úgy hírlík, mostanában nem dedikál senkinek. Talán majd később.

1997. június 6. *Mezőszilas, Németh László Könyvtár*. Egy nappal később ugyancsak könyvbemutató. Itt már mindketten fölszabadultabbak vagyunk. Mezőszilason szinte tapintható a „hely szelleme”. És hát Varga István igazgató úrból is csak egy van. Szerencsére. Jóízűen falatozunk a terített asztalok körül csoszogva.

1997. július 9. *Budapest, Farkasréti temető*. Fodor Andrászt temetjük. Vekardi László a sír behantolása után csöndben megszólal: „Nagy baj ez, nagyon nagy baj.” Mindnyájan

érezzük, hogy nemcsak e kivételes ember halálának döbbenetes ténye miatt kesereg. Hanem Fodor András szellemi jelenlétének ez utáni örökös hiányára gondolva is. Ballagunk lefelé, a főbejárat irányába. Egyszercsak megindul balra: „Itt van a Laci bácsi sírja, menjünk, nézzük meg.” Németh László síremlékénél idéziünk pár percet. Vekerdi visszanez Fodor András frissen hantolt sírhalma felé: „Egészen közel vannak egymáshoz” – mondja. Erősen tűz a nap. Délután 5 óra.

1997. november 11. *Kecskemét, Forrás Szerkesztősége, majd Katona József Könyvtár.* A Németh László Társaság őszi rendezvénye, Füzi Laci házigazdászkodása mellett. Szép, verőfényes, nap. Gazdag program sétákkal, városismerkedéssel. Délután a megyei könyvtárban igazi szellemi csemege vár ránk. Németh Ágnes szép munkáját hallgatjuk meg a Németh László–Fodor András levelezésről, majd Vekerdi Laci következik. Készülő Galilei-könyvről beszél, azaz nem is egészen arról, inkább a Galilei-problémáról; arról, hogy mi izgatja őt – és a világ számos tudósát, történészét – ebben a 17. századi hatalmas történetben. V. L. a szokásosnál is jobban fölajzott, csak nehogy rosszul legyen... De nem, szépen megnyugszik. Így köszönök el tőle.

1999. január 29. *Hódmezővásárhely, Németh László Városi Könyvtár.* Kettős könyvbemutató. Grezsa Ferenc posztumusz tanulmánykötetét Vekerdi László méltatja. Főlkészültsége, gondossága, pontossága, szabatosága megint – újra és újra – elismerésre (és szakmai önvizsgálatra) készítet. Hiába, az utóbbi tízegynéhány évben alighanem tőle lestem el a legtöbbet. Lakatos István könyvéről (*Németh László életrajzi kronológiája*, II. kötet) én beszélek, majd ő maga. A Grezsa-család megköszöni a figyelmet, gondoskodást. (Mindez persze elsősorban Olasz Sanyi érdeme, ő jelentette meg Grezsa Feri könyvét.)

Vacsorára hívnak egy szép kis étterembe. Késő van már, mindenki éhes. Rendelünk mindenfélét. Elvégre vendégek vagyunk. Jó nagy adagokat hoznak. Vekerdi Laci egy – százharminc forint az ára – húslevest kér, cérnametélttel. Semmi más.

A város határában egy ménestelep kis kastélyában szállásolnak el bennünket. Reggeli után hazafelé indulunk. Én vezetek, Laci mellettem, feleségem hátul. Hamarosan kiderül: Laci megsejtette, hogy 75. születésnapja alkalmából köszönteni fogja az *Új Forrás*. Kérlel, tegyek le a tervről. Az a – rókafele – válaszom támad, hogy ha egy pár ember, aki őt szereti, becsüli, megkér mint szerkesztőt, hogy írni szeretne róla, nem csaphatom be előtűk a szerkesztőség ajtaját.

Budapesthez közeledvén elcsöndesedik. Úgy látom, földadta a kérlelést, a tiltást. A városszéli házak között meg kell állnunk, mert eldugultak az ablaktörő spriccelői. Laci is kiszáll. Tűt kér Esztertől, és – az olvadó hóban tocsogva – ügyes kapirgálással kitisztogatja a csövecskéket. A jól végzett és hasznos munka örömevel folytatjuk utunkat. A Kosztolányi Dezső téren perdül ki a kocsiból.

1999. április 24. *Budapest, BM Duna Palota.* A Németh László Társaság országos középiskolai tanulmányi versenyének díjkiosztó ünnepsége, majd *Galilei*-előadás. A kapuban összefutok Vekerdi Lacival. Felesége már jobban van, de még mindig sok a baj. Röpében szót váltunk újabb, nálunk megjelenő kötetének tervéről.

1999. szeptember 25. *Budapest, a Testnevelési Főiskola aulája*

A „Szárszó Budapesten” elnevezésű konferencia egésznapos programjában tizenhat előadás hangzik el Németh Lászlóról. Vekerdi Laci *A család* címmel taglalja Ella néni, a Né-

meth lányok s Lakatos István szerepét ennek a hatalmas életműnek a további feltárásában, éltetésében. Szép és igaz esszé, magával ragadó személyessége meggyőző. Az egészet valami fájdalmasan szép szeretet hatja át.

1999. december 9. *Budapest, a Magyar Írószövetség székháza.* A Németh László Társaság tisztújító közgyűlése. Megtartom az elnöki beszámolót az eltelt három év munkájáról, eredményeiről. Vekerdi Lacival az élen már korábban rávettek, hogy vállaljak újabb három évet. Nem nagyon kellett győzködniük, úgy érzem, hogy most a legjobb terápia a minél nagyobb megterhelés, a minél több munka. Újra én leszek a Társaság elnöke.

2000. március 1. *Budapest, Németh László Gimnázium.* A Németh László Társaság vezetőségi ülésén országos felhívást fogalmazunk meg arról, hogy állíttassék egész alakos szobor a nagy írónak Budapesten. Minden közösség, szervezet támogatására számítunk, de legfőképpen az egyéni adakozásokat várjuk és reméljük. Vekerdi Laci szkeptikus, meg „elvileg” sem ért egyet: Németh Lászlónak nincs szüksége szoborra, vagy másképpen: nem szoborra van szüksége.

2001. március 12. *Budapest, Szabadság téri, tévé székház.* A Németh László-centenárium jegyében telik a tavasz. Az ország sok pontján és a határon túl is – Nagybányán, N. L. szülővárosában – nagy a készülődés. Pesten a „Tudóra” műsor számára hosszú tévéfelvételen veszünk részt. Vekerdi Laci, Füzi Laci, Olasz Sanyi meg én. Az okos és kedves Gazda István a műsorvezető. Már otthonosabban mozgok ebben az álvilágban, mint tíz évvel ezelőtt (a 90. évfordulón), de ugyanúgy mosolygok magamban a stúdiókban uralkodó összevisszaság, rendetlenség, fegyelmezetlenség láttán. Meglehet persze, hogy itt ez a normális. Maga a beszélgetés jól sikerült, ki-ki azt erősítette, amiben a legjobb.

2001. március 29. *Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum.* Hosszas előkészületek (és biztonsági intézkedések) után sor kerül a centenáriumi év hivatalos megnyitójára. A Társaság elnökeként nekem kell várnom és kalauzolnom Mádl Ferenc köztársasági elnököt. Van idő egy rövid beszélgetésre is hármásban Ratzky Rita főigazgatói irodájában. Az elnök úr egyébként éppolyan, mint amilyenek a tévéből ismerjük. A díszteremben szép köszöntőt mond, majd Jókai Anna megnyitója után három szakaszból álló előadássorozat kezdődik. Vekerdi Laci a harmadik csoport előadója. Már délután (és ebéd után) van, mindenki fáradt egy kicsit, de senki sem távozott. (Sőt, talán még többen vagyunk, mint reggel.) Témája a *Válasz* születése. Nemcsak történeti-filológiai rekonstrukció ez, de lélektani, érzelmi elemzés, értelmezés is.

Már elkészült egy adag a Nap Kiadó „In memoriam” sorozatában megjelenő Németh László-kötetemből; szép könyv, jól el lehet adni ebben a környezetben.

Estefelé búcsúzkodunk, cihelődünk. A ruhatárnál Laci nagy jókedvvel megjegyzi, hogy szokjak le az idegeskedésről, mert különben kihegyesedik a hasam.

2001. december 10. *Budapest, Magyar Írószövetség.* A Németh László-centenárium záró eseményeként bemutatjuk az év tanulmányterméséből válogatott *Emlékkönyvet*. Az estet Németh Ágnes vezeti be: áttekinti az év legfontosabb eseményeit, kiadványait, és a család nevében köszönetet mond a szerkesztőknek, résztvevőknek. Az *Emlékkönyvet* Olasz Sándorral szerkesztettük, igazi rohammunkával, hiszen a jelent próbáltuk megragadni. A vaskos művet két kitűnőség: Domokos Mátyás és Vekerdi László mutatja be, értékeli. Rendkívül nehéz a dolguk, majdnem lehetetlen. Persze, ők épp azért is kitűnőségek, mivel

nem ismernek lehetetlent, legalábbis a szellem világában. Kedves jelenség a marosvásárhelyi Mentor Kiadó képviselője, Nagy Pál, aki az 1935-os Németh-útirajzot (*Magyarok Romániában*) és a körülötte kialakult hatalmas sajtópolémiaának a dokumentumait gyűjtötte kötetbe. A bemutatás után nagy fényképezkedés, jó beszélgetések.

2003. december 1. Budapest, Magyar Írószövetség. Hosszú-hosszú előkészületi idő s különböző munkafázisok után végre megjelent az Argumentum Kiadónál szerkesztői pályafutásom legtestesebb munkája, a Németh László-recepció történetét bemutató kötet („*Én sosem kívántam más emlékművet...*”). Ez a szöveggyűjtemény (az illetlenül hosszú kísérő tanulmánnyal) nem minden komplikációtól mentesen született meg, néhány szerző ugyanis hevesen tiltakozott: már nem vállalják egykori írásaikat. Ez mindenesetre különös. Egyike másika még meg is fenyegetett. Mindezek ellenére Láng József, a kiadó hidegvérű igazgatója keresztülvitte a megjelentetést. Az írószövetség klubjába sokan eljöttek. Nem csoda, hisz a két fölkért előadó most is Domokos Mátyás és Vekerdi László. Hosszasan elemzik a kötet által felölelt háromnegyed évszázad egyes korszakainak szellemi jelenségeit, olyasmiket is fölvetve, amikre én mint szerkesztő nem is gondoltam. Végül is szépen sikerült ez a karácsonyváró rendezvény, jó volt találkozni a régi barátokkal. Érezni lehetett – most is – az együvé tartozást. Eszter sokat fényképezett.

2004. november 5. Debrecen, Akadémiai Bizottság. A Debreceni Egyetem magyar irodalom intézete és a Németh László Társaság közös rendezvénye a prózaíró Németh Lászlóról. Úgy látom, Görömbei András szakmai elkötelezettsége és legendás szívóssága Debrecenben a Németh László Társaság egyik alközpontjává tette. A meghívón nem láttam Laci nevét, így még inkább örülök, hogy itt van. A szünet után az előadói pulpitusról melléje telepszem. Tetszik neki, amit a *Bűn* értelmezéséről előadtam. Végigbeszélünk az összes előadót, de ez mégsem illik. Így azután csak néha váltunk egy-egy mondatot. Sietnem kell a vonathoz, emiatt aztán előadás közben búcsúzom, s kicsörtetek a széksorok között. Vidáman villamosozom a pályaudvarra: nem hiába utaztam, utazom ennyit.

2006. április 28. Budapest, Pasaréti út. „És annyi balszerencse közt...” – de azért mégis elkészült, és ma – *hat esztendővel* az első felhívás után – fölavatjuk Csíkszentmihályi Róbert egész alakos Németh László-szobrát. A Németh család a Társaság és jómagam szervező és pénzgyűjtő munkája beérett. Bár délelőtt és délben is szakadt az eső, pár perccel a ceremónia előtt elállt. A védnök most is Mádl Ferenc, és szerepel Csoóri Sándor, Nagy Gáspár, Bánffy György is. A Társaság nevében Olasz Sándor és én szólunk. Szabó István református püspök mond áldást. Nem látom a tömegben Vekerdi Lacit, még az is megfordul a fejemben, hogy el sem jött. Annál nagyobb az örömöm, amikor a Bethlen Gábor Alapítvány koszorúját Bakos István és N. Pál József oldalán ő helyezi el. (Gondosan megigazítva a szalagot. Nagy pillanat, milyen kár, hogy nincs nálam a fényképezőgép.)

2006. június 19. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum. A „Tiszatáj Könyvek” sorozatban megjelent Németh László-naplókból szerkesztett kötet bemutatója. Zsúfolásig megtelt a díszterem, Szombathelyről különbusz érkezett középiskolás diákokkal. (A kedves ottani „rezidensünk”, Tóth Péter tanár úr vezetésével.) A tömegben észreveszem Vekerdi Lacit, de nem bírok behatolni a széksorok közé, integetek, ő is. Kapok egy naplópéldányt a kiadó, Olasz Sándor fekete bőr, csatos aktatáskájából, s leteszem én is a fekete bőr, csatos aktatáskámat. Térülök-fordulok – eltűnt a táskám. Rémes helyzet, meg aztán műsor köz-

ben a pódium szegletében pihenő fekete bőr, csatos aktatáskát bámulom az Olasz Sanyit hordozó szék lábai között. Hátha az enyém az a táska. Persze azért fülelek a jobbnál jobb előadásokra: Németh Ágnes szépen és pontosan fogalmaz, Füzi László az irodalomtudomány szempontjait alkalmazza, Olasz Sanyi közvetít, Havas Judit felolvas. A bemutató végén még nagyobb a tolongás. A szintén rémült Sanyival megkönnyebbülve cseréljük ki a táskákat. Vekerdi Laci embersűrűben, megint csak integetünk.

2006. december 8. *Budapest, Magyar Írószövetség.* Valami hanyagság miatt láncra van zárva az írószövetség klubhelyisége, ahol a „Tiszatáj Könyvek” sorozat legújabb darabját, az „Európai látókörű magyar”. *Emlékezések Németh Lászlóra* című gyűjteményes kötetet mutatnánk be. Némi tanakodás után a fütetlen étteremben telepszünk le, s rá is kezdünk a mondókákra. Értő, baráti közönség gyűlt össze, úgy ülünk az asztaloknál, mintha csak vacsorázni jöttünk volna. Olasz Sándor bevezetője után mint a kötet szerkesztőjének, nekem kell a könyvet bemutatni, ismertetni, még hozzá elég hosszú ideig. Csak meg ne unjanak. Vekerdi Laci, dzsekijébe bújva, közvetlenül szemben ül velem az asztalunknál, illetve ő ül, én állva mesélek, így aztán csak a lehajtott fejének tetejét látom. Szinte végig mozdulatlan, nem tudom, mi játszódik le benne. Sok részletet fölolvastok a könyvből (egyik jobb mint a másik). Végül Laci egy költőien szép írását az utolsó sajkódi látogatásáról, 1974 augusztusában. Hirtelen nagy csend, majd taps. Ágika sokat fényképez, jókat beszélgetünk, s vannak, akik már tényleg vacsoráznak.

2006. december 18. *Budapest–Tatabánya.* Laci egy kis cédulára írt levélkéje a kíséző a Németh László *Naplójáról* írt recenziójához. A kis cédulán azt írja, hogy az „Európai látókörű magyar” hallatlanul érdekes „Munka”. (Így, nagy M-mel.) A *Naplóról* írt tanulmánya különleges: regényfolyamként értelmezi a vallomásokat, s fölidézi néhány Németh Lászlóról szóló kritika tanulságait: hogyan élt, él valójában ez az életmű az utókor felfogásában, emlékezetében. (Írását az *Új Forrás* 2007. februári számában hozzuk.)

2007. október 6. *Hódmezővásárhely, a városháza díszterme.* Emlékezés a Németh László Társaság 20. évfordulóján, ami egybeesik Grezsa Ferenc születésének 75. évfordulójával. Szinte egyszerre érkezünk a városháza melletti kis utcába. Lacit Judit lánya kísérte el. Itt vannak már Olasz Sanyiék, Füzi Laciék s a Németh lányok: Magda, Ágnes és Judit. Érkezik Lami Pál, a budapesti Németh László Gimnázium igazgatója is. A debreceni „alközpontot” Görömbei András és Imre László képviselik. Vekerdi Laci rögtön előrántja aktatáskájából a Fülep Lajos levelezéskötetének utolsó darabjáról írt hatalmas „recenzióját”. A városházán fogadtatás ezúttal is parádés. Lázár János polgármester úr, két alpolgármestere s Dékány Magdolna (a mindentudó fő szervező) kitesznek magukért. Délután kerül sor a Németh László-díjak átadására: Grezsa Ferenc felesége és Vekerdi Laci a Németh családtól és Olasz Sándortól, a társaság elnökétől vehetik át az elismerést. Laci a nyílt színen némi ellenállást fejt ki: alkalmasabb személyt is találhattunk volna! A kedves Németh lányok pillanatok alatt leszerelik. Az előadók közül utolsónak én következem: ezeket a naplójegyzeteket olvasom föl. A közönség élvezi. Néha ki-kipillantok, Laci tekintetét keresem. Annyit érzékelek, hogy feszülten figyel. S övé az utolsó szó is: konferenciával kapcsolatban felidézi Ella néni emlékét, s arra figyelmeztet, hogy az ő ünnepe is ez a mai. Az elnöki pulpituson díszelgő pompás virágcsokorra mutatva kijelenti, hogy ezzel Ella néni emlékezik. Nagy, egyetértő tapsot kap.

FENYVESI FÉLIX LAJOS

In memoriam Grezsa Ferenc

I. Egy hétköznapi, kedves emlék

Szüülőföldem kedves, régi mondása: minden becsületes vásárhelyi a Bethlen Gábor Gimnáziumba járt. Én is e szerencsések közé sorolhatom magamat: szegénységben és tragédiákban bővelkedő ifjúságom menedéket talált a templomos-iskolában.

Apám korai halálakor fölismertem, égető fájdalmamat nem tudom megrajzolni, de szavakkal el tudom mondani. Az első prózaversek verdeső sorai, mintha megnyugvást hoztak volna, és egy jó szemű, nagy szívű ember figyelmét. GREZSA FERENC végtelen szeretettel lapozott a sokáig rejtegetett spirálfüzetemben, türelemmel olvasta és javította... Tizenhat évesen abban a kiváltságban volt részem, hogy vele együtt mehettem a könyvtári estekre: Illés Endrét, Nagy Lászlót, Sánta Ferencet, Jancsó Adrienne-t hallgattuk. Együtt. Ballagó tarisznyámba a pogácsa mellé Illyés Egy mondatát csúsztatta, búcsúzáskor kedves költőm, Ady első válogatásának ritka, kopott példányát nyomta kezembe.

Szemérmesen, keresve a szavakat, mintha ő lett volna az életbe induló diák.

Talán az is volt, az maradt. A könyvek közt kereső, kutakodó tudós férfiről most, születésnapján, a sok feltámadó emlék közül egy hétköznapi délután villan elő: 1964 tavasz-illatú márciusa. Az országos középiskolai elődöntő, kosárlabda-csata a szegedi Radnóti Gimnáziummal. A kis tornateremben egy gombostűt nem lehetett leejteni. Izzott a levegő, hol az egyik, hol a másik csapat vezetett. Öt perccel a befejezés előtt, váratlanul nagy csattanás hallatszott. Az ajtó mellett kis csoportosulás, riadalom támadt. Szeretett igazgatóm, Grezsa Ferenc feküdt a földön. Nem bírta az iszonyú feszültséget, annyira drukkolt fiainak, hogy pillanatra elvesztette eszméletét!

Egy kiragadott, kedves emlék a sok közül. De illik tudós portréjához. Fáradhatatlan tanár, magát szétesztő ember volt. Ahogyan hamar kilobbant életét szentelte merész vállalkozásának: NÉMETH LÁSZLÓ írói pályájának két évtizedét világította át a monográfia eszközeivel.

A hatalmas trilógia elején ez áll: „Németh László felszabadulás utáni első alkotó korszaka az egész írói életmű megítélése szempontjából alapvető jelentőségű téma. Ekkor történik meg benne az „elemek végső elrendezése”. Ha a tanulmányírónak a Tanú, a szépírónak az „óraadók királysága” a fénykora. Legjobb regényei és drámái – az Iszony, az Égető Eszter, a Széchenyi és a Husz – ekkor keletkeznek.”

Grezsa Ferenc munkája ezek megváltása és kibontása, pontos elemzése esztétikai, ideológiai és filológiai szempontból. A szerzőt dicséri, hogy olyan felismerésekhez vezet el bennünket, amelyeket egyszerű szemlélőként nem vennénk észre. Arra ösztönöz, hogy újból és újból merüljünk el a N. L.-művek olvasásában, a regények finom szövésében, az esszék indázó mondataiban.

Emlékszem a Vásárhelyi korszak megjelenésére, Grezsa Ferenc lelkes öröme, hogy annyi jegyzet és fogalmazás után 1979-ben napvilágot látott. Nagy szeretettel jutalmazott meg engem is, szívmeleg dedikációval: „F. F. L.-nek barátomnak és kartársamnak a betűben: G. F.” Az 1985-ös Háborús korszak is a boldog és egészséges embert mutatta, de az utána következő gyors napok már halállal voltak megjelölve. A külföldi műtét javulást hozott és reményt. A vele készült utolsó riportomban is csupa bizakodás. Száz évre való tervről beszélt, a könyvespolc rejtett zugából régi, ritka villányi vörösbor került elő. Apró fedés: „Ügyetlenül bontod az üveget.” Azután „váratlanul” összeomlott minden.

A gyilkos kór felülkerekedett.

De acsarkodva távozott a sunyi halál: Grezsa Ferenc 1300 oldalas hatalmas monográfiafiáját letette asztalunkra. Szerényen meghajolt és észrevétlenül, mielőtt a taps fölhangzott volna, hazament a Hóvirág utcai szobájába. Lassan, csendesen lépdelt a nyári estben, hogy minden régi házat, szűk utcát, kopott kövű járdát, mosolyos ifjú arcot tekintetébe zárjon... Azután kiköltözött a vásárhelyi temetőbe. (1991. június 18-án.) Ötvenkilenc szűk évet kapott messi Istenétől.

Németh Lászlónak megadatott a sors ritka ajándéka, érett férfiként „egész műveltségét megújíthatta, alkotó módon átkristályosíthatta”. Magáért nem tette volna meg, de rajongó vásárhelyi diákjaiért *igen*. „Egy-egy órára ötöt is készültem. – emlékezett vissza – Ezekben az években nem kellett esszét írnom; egy-egy esszé volt minden óra.”

Grezsa Ferencre is illenek a fentiek, örök tanító volt, mindenre kíváncsi diák. Az ő eszéiben is ott lobogott az ifjúság láza, és az érett kor rendszerező nyugalma.

Vásárhely csöndjében az irodalom és a történelem fölé hajolva kereste, kutatta az értéket, az erkölcsi példaképeket. Érdeklődésével és nem lankadó reményével ezért fordult Németh László mellett a magyarság akkori gondjaihoz. Megérhette az ország talpra állásának keserves hajnalát, a szétvert Tiszatáj újjászületését, tanítványai büszke útba indítását. A 75 éve született Grezsa Ferenc szenvedéstől lobogó üzenetével fejezem be emlékezésemet, magam előtt látva a nem fakuló képet, búcsúzó, integető kezét: „*Czine Mihály, amikor a stafétáról beszélt, voltaképpen a nemzeti ügy, a magyarság felemelkedésének szolgálatát gondolta. Ezt kell nemzedékről nemzedékre adni, hogy sohase legyen hanyatló kor. Fölfelé emelkedő nemzet legyünk!*”

II. De te befejezted

*Nem tudok megbékélni, életre ítélt,
a halállal. Egyetlen szó kit és mit véd?
Van még ereje, hite fénykévés versnek?
Csak leírt lom a sok könyv évezredeknek?
Mindegy. Minden vigasz a fájdalomba visz:
hiszen itt ünnepelhetnél köztünk ma is.*

*Hallgatok, de te kérlsz, újból beszéljek,
ó, ha tudnád, kik sanyargatják a népet,
kik tanítanak, s hogyan, és mit mondanak*

----- a lángelme
magyarról!

*kihez szegődtél ifjan árny-észrevétlen,
olvastad-fejtetted hű tavaszban, télben,
Vásárhely mély csöndjében fölé hajolva,
fájó, nagy szívét megőrzésre kérve,
kedvet s jó álmot küldve a messzi éjbe.*

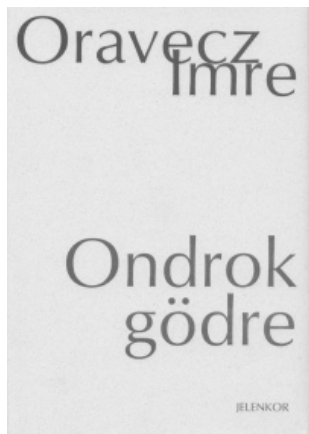
*Aztán váratlanul őszi alkonyatban
feltűnt az ablakodnál lopakvó halál,
s nem lett nyugalom, versenyt futottak napok,
jeges hómezők lettek a papírlapok,
minden szóba behaltál és új mondatban
föltámadtál, mint Jézus húsvét-tavaszban.*

*Kezemben könyved, kinyitva, épp a kertben,
mikor jött a futó-sebző hír!
S nem tudtam, kilobbant arcod hol keressem?*

*Elmondjam, nem mentem végső hívásodra,
és nem lettem az, amit szerettél volna,
itt a legtöbb töredék, csak suta vázlat,
nem rakja össze titkon semmi varázslat,
de Te befejezted,
és ez ad még erőt,
kiássam, mit kezded a betűkbe rejtett,
folytassam, mit az új század elfelejtett,
a folyton győztes halálon túl az élet,
mutatod, merre menjünk, merre lépjek.*

„Váltig úgy tesz, mintha lenne”

ORAVECZ IMRE: ONDROK GÖDRE

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2007
384 oldal, 2800 Ft

Amikor Oravecz Imre a *Költők egymás közt* című antológiában bemutatkozott, így vallott szülőfalujához fűződő viszonyáról: „Egy kis faluban születtem a Mátrán túl, Heves megyében. Tizennégy éves voltam, amikor – akkor először és végleg – meg kellett válnom ettől a falutól, amelyet húsz évvel ezelőtt hiába keresett volna valaki Magyarország térképén: Szajla – még nem volt rajta. Én, a kamasz, akkor még nem tudtam, legfeljebb ösztöneim súgtak valamit, hogy Szajla esztendőik múltán egyetlen valóságos és pontosan feltérképezett pontja lesz életemnek, ahol álmomban is kiismerem majd magam.”¹ Ekkor még más irányba tapogatózott szövegeivel, költészetszemléletét alapvetően a lírai szubjektum problematizálása, pontosabban visszavonása határozta meg. *Az Egy földterület növénytakarójának változása*² című kötet már magában hordozta a poétikai váltás lehetőségét, amennyiben egyszerre három irányban is utat nyit: egyfelől folytatja a *Héj*³ versbeszédét és -nyelvét, másrészt kiépíti a hopi mitologikus teret, harmadsorban pedig megjelenik témaként a szülőfalu. A hetvenes évek vége óta folyamatosan íródo, ám a nyolcvanas évek második felétől megsokasodó Szajla-versek, majd a *Halászóember*⁴ szövegei egyértelművé tették, hogy az emlékezés folyamata által újrateremtett szülőfalu kerül az életmű centrumába. Ennek a törekvésnek lett monumentális összegzése az említett 1998-as kötet, amelynek jelentős sikere, élénk kritikai visszhangja a későbbi Oravecz-művekre is erőteljesebben ráirányította a figyelmet. A verses regény különböző értelmezői iskolákat képviselő recenzenseket ösztönzött megszólalásra, és ki-ki a maga felfogásának megfelelő olvasatot konstruált. Egyesek az Oravecz-életmű kontextusában próbálták elhelyezni a monumentális opust, míg mások a szövegirodalom alkotásai ellenében vagy a szociografikus igényű népi irodalom erőterében, annak utóhajtásaként olvasták a művet. A fokozott várakozás egyaránt érvényes volt a 2002-es verseskötet (*A megfelelő nap*⁵), az *Egy hegy meggy* című, tárcanovellaszerű szövegeket felsorakoztató könyv⁶, még inkább a régóta készülő, bizonyos részleteiben már a folyóiratközlések révén ismertté vált nagyregény esetében. Már *A megfelelő nap* kritikusi is egyöntetűen hangsúlyozták azt a kontinuitást és párbeszédet, amelyet a könyv a *Halászóemberrel* kialakított, s ezáltal könnyen adódott a lehetőség, hogy a kötet verseinek értelmezői terébe bevonják a *Halászóember* interpretációs tapasztalatait. Nem véletlen tehát, hogy többen szóltak a továbbírás gesztusáról, sőt a monumentális verseskönyv egyenes folytatásaként

olvasták a kötet szövegeit. Margócsy István emellett hangsúlyozta, hogy „ha az esetek többségében el is maradnak a Szajla-kötet epikus díszletei, ha a versekben megérintett tárgyi világ még szűkebbre vonatik is, a világ szemléletében, a jelenetek és képek kivágásában ugyanaz a nagyszabásúan önkorlátozó, egyszerre széles látókörű s egyszerre minimalista gesztus figyelhető meg, mint ama nagy könyvben”⁷. Valóban szembetűnő *A megfelelő nap* lírai „feljegyzéseit” (Kőrösi Zoltán kifejezése⁸) olvasva a „tematikus egyszerűsége törekvés”, ahogyan azt Lackfi János is megállapította kritikájában⁹. Amennyiben a *Halászóember* alkotói tapasztalatainak lírai továbbgondolásáról, és egy hosszú költői út lezárásáról beszélhetünk az öregedés és az elmúlás tapasztalatának, valamint az emlékezés és a búcsúzás gesztusának versebe íródása által *A megfelelő nap* esetében, úgy a két kötet Szajla-tematikájának prózai elrendezéseként, az *Ondrok gödre*¹⁰ felől visszatekintve pedig a regény előmunkálataként is olvasható az *Egy hegy megy* szövegkorpusza. A kötet írásai eredetileg lapközlés útján, az Élet és Irodalom tárcarovatában váltak ismertté, és már ekkor nyilvánvalóak voltak azok a sajátosságok, amelyek kapcsolódási pontokat jelentenek a korábbi Szajla-szövegekkel. A kötetkompozíció csak erősítette korábbi benyomásainkat. Nemcsak a tematika kapcsán mondható el mindez, hanem a nyelvi megformálást szemlélve is, hiszen ugyanez a minimalizmusra törekvés érzékelhető az *Egy hegy megy* prózamondatainál, és – mint látni fogjuk – Oravecz ezekkel operál a regény esetében is.

Az *Egy hegy megy* negyvenkét tárcaszerű írását két fénykép leírása keretezi (sőt, a kötet közepe táján, *Az utolsó közös kép* cím alatt egy harmadik fotó részletes leírását találhatjuk). Az indító írásban, egy 1976-os fénykép kapcsán olvashatók a következő mondatok: „Látom az embereket, a rokonokat, a nem-rokonokat, az élőket, a holtakat, látom a kezük, a munkájuk nyomát, erőfeszítésük eredményét, életük színterét, tartalmát és formáját mintegy az utolsó pillanatban. Látom a falut, amely azon a forró, nyári napon, amikor elszorult szívvel és szinte kábultan ráirányítottam onnan fentről a gépet, száz sebből vérzett ugyan, de még élt, még megvolt, most viszont már nincsen, csak ezen a gyenge minőségű, megviselt, vacak kis képen.” (Kiem. tőlem – M. G.) (9.) Nagyjából harminc esztendő telt el tehát az exponálás és a mostani emlékidezés, vagyis a *még megvolt* és a *már nincsen* pillanata között. Oravecz monográfusa, Kulcsár-Szabó Zoltán a *Halászóembert* az emlékezet könyveként határozza meg: „Szajla, amely eminensen helyként alkotja meg az emlékezet kereteit, a versek nyújtotta leírásaiból gyakorlatilag egyfajta térképként »áll össze« a figyelmes olvasó számára s mint ilyen, a kötetkompozíció az emlékezet, a megőrzés topográfiájaként értelmezhető...” – írja kritikájában¹¹. Az *Egy hegy megy* kontextusában is az emlékezet, a szövegalkotás általi megőrzés folyamán meg-, illetve újrateremtett Szajla kerül középpontba. A szövegek narrátora szembesül azzal a ténnyel, hogy a faluban már semmi sem a régi. Így voltaképpen nem marad más az elbeszélő számára, mint az emlékidezés és a pusztulás jeleinek regisztrálása. Éppen ez, a felidezés, emlékezés művelete általi megőrzés a kötet szövegeinek elsődleges tétje. Rekonstruálni, ami már nincs, mert visszafordíthatatlanul megváltozott s ma már csak romos volta érzékelhető (miként azt a könyvborítóra helyezett omladozó parasztház is tükrözi). Mert „az ember már csak ilyen, körömszakadtáig ragaszkodik ahhoz is, ami nincsen, és váltig úgy tesz, mintha lenne”. (58.) Oravecz úgy építi fel tárcanovelláit, hogy a falu, a kert, a ház mikrovilágából, egy-egy – olykor jelentéktelennek tűnő – részlet, jelenség rögzítéséből indul ki, hogy aztán megfigyelését az írás végére általános érvényűvé tágítsa. Így válhat Szajla hanyatlásának,

haldoklásának története az egész rendszerváltás utáni Magyarország állapotrajzává. Egy helyütt maga a narrátor is kijelenti: „Csakhogy amit felpanaszlok, az nemcsak a szajlai határra vonatkozik, és nem csupán a szülőfalumat érinti. Amivel én itt naponta szembe-sülök, az az egész országban megfigyelhető.” (135.) Nem véletlenül beszél kritikájában Bedecs László arról, hogy „az *Egy hegy megy* a rendszerváltást feldolgozó könyvek egyik legjobbjá, az elmúlt tizenöt év (sokaknak) csalódást hozó változásainak összefoglalása, a magukra hagyott, elszegényedő és elnéptelenedő falvak nekrológja”¹². Különösen szomorú képet fest a kötet záró írása, melynek utolsó, a hátsó borítóra is kiemelt mondatai így szólnak: „Egymást követik a robbantások, állandósul a robaj, a csörgés, csikorgás, száll a por, a dízfüst, csörömpölve vágatnak a falusi utcákon a megrakott teherautók, repednek a házfalak, laposra vasalják az elgázolt kutyákat, macskákat a kerekek. És mélyül, tágul, hízik a szörnyű lyuk, és dőlnek tovább a fák, meghal az élet az erdőn, elmenekülnek belőle a vadak, madarak, bogarak, és kő kövön nem marad, és megy ez egészen addig, míg el nem fogy a hegy... Isten veled, Darnó, Isten veled, Magyarország.” (221.)

Többen beszélnek a magyar prózairodalom poétikai-történeti átrendeződéséről, az újabb regény alakváltozatairól, a posztmodern utáni próza (az „utániség”) sajátosságairól gondolkodva a történet rehabilitálásáról, a valóságreferencialitás dominanciájának vizsgatéréséről. Vannak ugyanakkor olyanok, akik álproblémának tekintik a valóságvonatkozású és a szövegirodalom különválasztását, és álvitának a kétféle megszólalásmódot preferáló alkotók és értelmezők közötti nézetkülönbségeket: „Immár sehogyan sem tudom úgy látni, hogy a «szövegszerű» kevésbé lenne világ-szerű, mint a »világszerű«...” – fogalmaz Szilasi László egyik előadásában¹³. Számot kell vetnünk azonban azzal a ténnyel, hogy a hagyományos regényműfajok (így például a családragény, az önéletrajzi regény, legmarkánsabban pedig a történelmi regény) olyan metamorfózisának lehetünk tanúi, melynek során egyes szerzők a klasszikus regényformák és hagyományos nyelvi-poétikai eljárások át- és újraértelmezésével konstruálják meg saját regényvilágukat. Bombitz Attila így ír ennek kapcsán: „A történelmi alakzatok regénybeli újragondolása és az archetipikus elbeszélői rendszerek újrafelhasználása egy olyan sajátos összművészetet eredményez, mely mintegy megtartva a mai posztmodern időszak jellemző alkotóelemeit, mégis hátraarcot mutatva a XX. századnak és a XIX. századiság szimulákroma felé fordulva kérdez rá önmaga lényegiségére.”¹⁴ Nem véletlenül kerültek elő ezek a gondolatok (az ezzel kapcsolatos vélemények közül számos lenne még idézhető) épp az *Ondrok gödre* kapcsán, ugyanis Oravecz regényében a realista beszédmód és poétika exponálásával, az ábrázolt világhoz és tematikához leginkább illeszkedő minimalista nyelvhasználat és narráció alkalmazásával ábrázolja tárgyát, és a szövegtörzs olyan diskurzív szituációt teremt meg, amelyben erőteljesen implikálódik annak referenciális olvasata. Már az első bekezdésekben – miközben a narrátor finom kameramozaikkal felülről-távolról közelít központi helyszínéhez, Szajlához, egészen pontosan az Árvai-birtokhoz – feltűnik a *Halászemberből* és az *Egy hegy megy* szövegeiből már jól ismert táj leírásának részletessége, a környezetrajz pontossága. Kivétel nélkül beazonosíthatók tehát azok a földrajzi nevek, locusok, melyek a regényben előfordulnak. Ami tehát a referencialitás és hitelesség illúzióját legmarkánsabban megteremti, nem más, mint a beavatott narratori pozíció és a rendkívül takarékos, lecsupaszított, szikár elbeszélői nyelv összjátéka. A narrátor mindvégig dokumentarista igényre, szociografikus pontosságra törekszik, a falukutató szorgalmával tárja fel Szajla

múltját, bennfentesként ismeri azt a falusi mikrokörnyezetet, paraszti életformát, amelyet elbeszélésében ábrázol. Arról a világról tudósít, amelyben születés és halál, szeretet és gyűlölet, mese és a kegyetlen valóság oly elválaszthatatlanul létezik egymás mellett. Azokat az embereket mutatja be, akik együtt lélegeznek a természettel, de mindenekelőtt a földdel, mert abból nyerik az életet, a megélhetést. Ezt az azonosulást tükrözi a következő idézet: „A nyarat ős követte, az őszt meg ismét tél. De az Árvaiak nem bánták, mert úgy találták, hogy Dregolyban mindig jó lenni, még télen is, a tél múltával pedig mindig kezdődött előlről az egész. Az otlevés, a munka, amely ott valahogy mindig könnyebbnek, emberibbnek tetszett, mint máshol. Óvón körülölelte őket a völgy, mialatt hajladoztak, nyögtek, izzadtak. Ott élt, lélegzett, illatozott körülöttük.” (130.) A történet kezdetekor az Árvai-család (vagy ahogy régen Szajlán mondták: az Árvai-had) feje János, ugyanis édesapja, idős János, felszabadított jobbágy, volt '48-as honvéd még életében fiára hagyta a birtokot, ami akkoriban egyáltalán nem volt szokásban, a vagyon csak öröklés útján, a családfő halálát követően szállhatott az utódokra. János továbbra is tisztelte, becsülte édesapját, kikérte tanácsát, és bevonta a gazdaság irányításába. Idős János még a régi világot és értékrendet képviseli. Fia nemcsak külsejét tekintve üt el apjától, hanem abban is, ahogyan a birtokot irányítja és a gazdálkodásról gondolkodik. Kiváló gazda, ért a földhöz, az állatokhoz, kitűnő üzleti érzékkel rendelkezik, fejét a modernizáció különböző módzatain töri, életét a szerzés, a vagyongyarapítás, a közben sorra megszülető gyermekek örökségének megteremtése tölti ki. Törekvései és tehetsége révén sikerül felvirágoztatnia az Árvai-szöveget, s a legmódosabb szajlai gazdák egyike lesz, a helybeliek falubírónak is őt választják. „Bármibe fogott, abból lett valami. Ha ő irtásföldet tört fel, ott a rákövetkező esztendőben aratott. Ha ő a meredek partban kukoricát vetett, az annyit termett, hogy alig győzte letörni, kifosztani. Ha ő bikát hizlalt eladásra, arra az áron felül még prémiumot is kapott a felvásárlótól.” (21–22.) Nem véletlenül kérdezte tőle tréfásan sógora is: „– Te, János, nem vagy te zsidó?” (22.) Szajlán elsőként alkalmazta a mezőgazdasági munkában a lovat az ökör helyett, s ugyancsak forradalmian merész újításnak számított, hogy áttért a kétnyomásos rendszerre, ami közvetett módon elvezetett a vetésforgóhoz. Később használatba vette a vetőgépet, a rostát és a szecs kavágót. Idős János – aki még hitt a mágikus erőben, amelyek befolyásolták a termés bőségét – idegenkedve fogadta fia újításait, különösen „a vetőgép borzolta fel az idegeit. Azt mondta Jánosnak, rá ne vigye a földre, mert abból baj lesz, nem kel majd ki a mag, mert a gép, a sok vas megrontja, aztán nézhetnek majd, nem lesz élet, nem lesz kenyér, de talán még vetőmagnak való sem.” (59.) Amikor a búza ára jelentős mértékben csökkent, János dohány, majd cukorrépa termesztésébe fogott, de leginkább a köménymag ütött be, és hozta meg a legnagyobb hasznot. Legjelentősebb vállalkozása az volt, amikor gőzcséplőt vásárolt, hogy bércséplést végezzen vele. A cséplőgép felrobbanását azonban maga is olyan jelként értelmezte, amely előre utal az Árvaiak további sorsára. János vereségként, életük megfenekléseként értékelte, ami történt. Attól fogva „nem próbálkozott többé semmi újjal, se növényvel, se géppel, nem korszerűsített, nem üzletelt, nem szerzett, nem gyarapított azontúl. Ereje teljében volt még, jó egészségnek is örvendett, de elbizonytalanodott, meggyávult, elfáradt. Titkolta, takargatta, magának sem vallotta be: nem volt többé a régi.” (230–231.)

Oravecz a *Halászóember* műfaját az alcímben egy faluregény töredékeiként határozza meg, de kritikusan nem zárták ki a családregegyként, lírai verses regényként, lírai szocio-

gráfiaként vagy akár nevelődési regényként történő befogadást sem. Az említett regénytípusok műfaji kódjai az *Ondrok gödre* esetében is érvényesnek mutatkoznak. A regény olvasásakor a szociografikus beszédmód és a családregény műfaji sajátosságai artikulálódnak legmarkánsabban, felfedezhetők benne a karrierregény vonásai, és kapcsolatba lép a történelmi regénnyel, a fikcionalizált önéletírással éppúgy, mint a fejlődésregénnyel. Megismerkedhet ugyanis az olvasó István fejlődéstörténetével, azokkal a megpróbáltatásokkal, amelyeken keresztül kell mennie, miközben gyermekből férfivá érik. Meg kell küzdenie azzal, hogy – lényegében minden előzmény nélkül, egyik napról a másikra – apja, aki addig a tenyerén hordozta, valósággal meggyűlöli őt, kisgyermekkorától fogva felnőttként dolgoztatja látástól vakulásig, amikor pedig szintiszta jeles eredménnyel fejezi be az iskolát, nem engedi továbbtanulni, mondván, az ő fiából nem lesz „dologkerülő vigéc, mihaszna naplopó, a paraszt vérért szívó pióca, kikent-kifent kurafi”, aki „pomádézza magát, meg mindig vasalt nadrágban jár, aztán később szégyelli, hogy a szülei bűdös parasztok, akik nem késsel, villával esznek, az udvaron meg kivágják a taknyukat.” (161.) Az apa kíméletlen bánásmódjának s igazságtalan büntetéseinek elviselésén túl István – mintegy a fejlődés, beavatódás stációiaként – többször szembesül a halállal, illetve a meztelen test látványával. Az előbbivel első ízben akkor, amikor szeretett kisborja elpusztul, később megpillantja egyik napszámosuk holttestét, aki felakasztotta magát egy cseresznyefára, végignézi öccse, Jánoska haláltusáját, aki a szeme láttára vérzett el, majd figyelmetlensége Virág, a tehén pusztulását okozza. A testiséggel akkor találkozik először, amikor meglesi hibás Gyurit, majd anyja meztelen testét. Az említett élményekkel szemben helyezhetők el azok a megnyugvást teremtő pillanatok, melyek István számára valamiképpen a boldogság forrásai. Ezek közé tartoznak a nagyapa meséi, háborús történetei, a hosszan részletezett gombázás nagyanijával, a környék bejárása, a természet közelsége, az állatok iránti szeretete, a vas megmunkálása, a gépek iránti vonzódása, később pedig a szerelem. István életében akkor következik be az igazi változás, amikor megismeri Annát. Szerelmük története a regény egyik legszebb része, amely a szeretkezés részletes leírásában teljesedik ki. István többször úgy lázad az embertelen bánásmód ellen, hogy elhatározza, világgá megy. Messze azonban egyszer sem jut, végül minden alkalommal anyai nagyanijáéknál talál menedéket. Ez az ismétlődő elvagyódás és menekülés azonban mégis előrevetíti a felnőtt István és felesége, Anna kivándorlását: a regény végén a jobb élet reményében Amerikába indulnak. Amikor a század utolsó éveiben kivándorlók áradata indult útnak, elsősorban a parasztok köréből, világossá vált, hogy valami véglegesen megroppant. István tehát szakítani kényszerül a hanyatló paraszti létformával, Szajla mikrovilágából a vágyott nagyvilágba lép, felismeri ugyanis, hogy nincs más lehetősége, az elkerülhetetlen szétöröklés és a kapitalizmus térhódítása arra kényszeríti, hogy kint keresse meg azt a pénzt, amiből aztán itthon földet vehet. Nyilvánvalóan nem éli meg ennyire tudatosan saját elhatározását, ám – miközben csendben hallgatta a családi beszélgetéseket, amelyeken a távoli Amerika is többször szóba került – fokozatosan, szinte tudat alatt érlelődött meg fejében a kivándorlás gondolata. (A pontosság kedvéért tegyük hozzá, hogy ekkor még kivándorlásról szó sincs, István – ahogy sokan mások – csupán átmeneti kényszermegoldásként tekint az amerikai munkavállalásra, meg sem fordul a fejében, hogy nem tér vissza.) Az évszázadokon keresztül fenntartott életforma megtöréséről és hanyatlásáról beszél Teréz, amikor a fiatalabb nemzedékről így mond ítéletet: „Ezek a mai fiatalok már nem olyanok, mint

mink voltunk. Nekünk még parancsoltak a szüleink, szentírás volt a szavuk, de ezek már nem hallgatnak senkire. Mindent jobban tudnak, mint mink. Önállóságot, szabadságot akarnak, kevesebbet dolgozni, meg könnyebben élni. Kocsmáznak, báloznak, aranyláncos zsebórára vágynak, pomádézzák a hajukat, és a városi dolgok érdeklik őket, a szórakozás, a kényelem, a divat meg a gépek.” (248.)

A regény egyik legfontosabb fejezete idős János álom-jelenetét beszéli el.¹⁵ „Nem tudta, miért, de hirtelen leküzdhetetlen vágya támadt, hogy felülről lássa az Árvai-szöveget, Ondrok gödrét, a közeli és távoli hegyeket, az egész vidéket. Távtálat akart, elszakadást.” (133.) Idős János a Biblia, egészen pontosan a Jelenések Könyve olvasása közben elalszik. Álmában először a szénakazal tetejéről tekint szét, majd a falu fölé emelkedik s megpillantja a kilátástalan jövőt. Szomorúan állapítja meg, hogy minden megváltozott. Bármerre repült a környéken, mindenütt az elvadultság és gazdátlanság látványa fogadta, a pusztulás víziója jelent meg előtte. Ez az epizód közvetlen kapcsolatot teremt az *Egy hegy megye* szövegeivel, ugyanis idős János álmán keresztül pontosan azt a romlást vetíti előre, amelyet az említett prózakötet narrátora a valóság jelenségeként regisztrál. Egyik helyen például a következőképpen: „a Tarna-völgynek az ó- és újfalu közti rövidke szakaszát, azaz pár tucat hektárt kivéve mindenfelé csak gyep, dudva, gaz, bokor burjánzik. És mélységes, szinte halotti a csend.” (133.) A kapcsolódást emellett az is erősíti, hogy több, az előző kötetből már ismerős mondat, motívum, jelenet bukkan fel a regényben. Ezek egyike idős János (az *Egy hegy megye* kötet *A halál szaga* című írásában az elbeszélő édesapja) szel-ütésének, majd halálának megrázó leírása. Magatehetetlenül, saját ürülékében fekvé találnak rá, egy hét múlva hal meg tüdőgyulladásban. A korábbi Oravecz-kötetekben a természet ciklikusságával és a falu pusztulásával párhuzamosan tematizálódik az öregedés és az elmúlás tudata. Az *Ondrok gödre* nagyon szép jelenete, amikor a 19. fejezetben a ház előtti padon ülő idős Jánost megérinti a halál közelsége. A vadbükköny illata indítja el az emlékezés folyamatát, és végigtekint az életén: „Mindig élvezettel szívta magába. Most is mélyet lélegzett. És hagyta, hogy beléhatoljon, hogy belülről mossa, nyaldossa, hogy átáramoljon rajta. Elbódult, szinte megrészegült tőle. És mialatt a távoli füves tisztást, a tisztáson az erdő fáit nézte, önkéntelenül elrvedt, és az életére gondolt, amely elmúlt. (...) És akkor hirtelen belenyilallt a felismerés, a tudat, hogy ezt a csodálatos illatot ő már nem sokáig érezheti.” (99–100.)

Az *Egy hegy megye* tárcanovelláinak „szűkebb ideje a rendszerváltozást követő bő másfél évtized; az emlékezések és az idézett dokumentumok jóvoltából viszont több emberöltőnyi család-, társadalom- és mentalitástörténeti adalékkal is gazdagodunk” – írja Bazsányi Sándor¹⁶. Az új regény, pontosabban a folyamatosan alakuló regényfolyam első egysége, az óhazai történet a szabadságharc bukása utáni néhány évtized krónikáját adja az Árvai-család történetén keresztül, egészen addig, amíg a fiatalok, István és Anna a szomszédos Recsken vonatra szállnak, és Hamburgba utaznak, ahonnan a hajójuk indul, ám valamiféle időtlen idő megreemtésével nemcsak a jövő víziója, de a múlt végtelensége is megjelenik előttünk. Ennek eszköze az az elbeszélői nyelvhasználat, melynek a hitelesség illúzióját megreemtő sajátosságáról már szóltunk. Szépen fogalmaz ennek kapcsán recenziójában Reményi József Tamás: „A paraszti világkép, amely a négy évszak körforgásában született, Oravecz epikájában is időtlen lehetne. Olykor mintha a Móricz Zsigmond nyomában járó epikának vagy épp Reymont *Parasztokjának* a ritmusával találkozoznánk,

ám az örök idő szépségét, méltóságát, ha tetszik, romantikáját széttördeli az artisztikus képzetek előtti, formák előtti fogalmazás, amely az időtlenségnek dísztelenebb, semlege-sebb képzetét adja.”¹⁷ A regény narrátora a szajlai világ összeomlása előtti pillanatot beszéli el, bemutatva azt az esendő paraszti világot, amelyben aztán a tömeges exodussal kezdetét vette a megállíthatatlan romlás. Oravecz tehát az *Egy hegy megy* szövegeiben oly pontosan regisztrált hanyatlás okát kutatja, előzményeit próbálja feltárni az *Ondrok gödrében*. Letehetetlen könyv, fontos regény, és már most kijelenthető, hogy a folytatást is jelentős várakozás és érdeklődés kíséri majd.

JEGYZETEK

- ¹ Oravecz Imre: Önéletrajz. In: Költők egymás közt. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 233.
- ² Oravecz Imre: Egy földterület növénytakarójának változása. Magvető Kiadó, Budapest, 1979
- ³ Oravecz Imre: Héj. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. (Új kiadása 2001-ben jelent meg a Jelenkor Kiadó gondozásában.)
- ⁴ Oravecz Imre: Halászóember. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998 (2. átdolgozott és javított kiadása 2006-ban jelent meg.)
- ⁵ Oravecz Imre: A megfelelő nap. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002
- ⁶ Oravecz Imre: Egy hegy megy. Alexandra Kiadó, Pécs, 2006 (A könyvből vett idézetek lelőhelyét a továbbiakban a főszövegben adom meg.)
- ⁷ Margócsy István: Ex libris. Élet és Irodalom, 2003. február 7. 23.
- ⁸ Kőrösi Zoltán: A kék ruha. Jelenkor, 2004. 1. 84–88.
- ⁹ Lackfi János: Az agónia kohója. Kortárs, 2003. 7. 96–102.
- ¹⁰ Oravecz Imre: Ondrok gödre. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2007 (A könyvből vett idézetek lelőhelyét a továbbiakban a főszövegben adom meg.)
- ¹¹ Kulcsár-Szabó Zoltán: Az emlékezet könyve. Tiszatáj, 1999. 10. 90.
- ¹² Bedecs László: Kicsiny falum. Új Könyvpiac, 2006. 9. 49.
- ¹³ Erről lásd bővebben: Szilasi László: „mintha”-változatok. Bárka, 2006. 6. 95.
- ¹⁴ Bombitz Attila: Azután. Széjegyzetek a kilencvenes évek magyar regényirodalmához. Forrás, 2002. 6. 26.
- ¹⁵ A jelenet részletes elemzéséről lásd: Szilasi László i. m.
- ¹⁶ Bazsányi Sándor: Ó jaj, hogy eltűnt minden... Élet és Irodalom, 2006. június 9. 28.
- ¹⁷ Reményi József Tamás: Átkapál. Népszabadság, 2007. június 23. Hétféje melléklet. 11.

Ménesi Gábor

Csalóka inverzió

ELEK TIBOR: ÁRNYÉKBAN ÉS FÉNYBEN.

DARABOKRA SZAGGATTATOTT MAGYAR IRODALOM

**Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
440 oldal, 2320 Ft**

Gondoltuk, hogy lesz folytatás. A *Fényben és árnyékban* visszhangja, beszélgetés- és vitaindító megjelenése után kíváncsított egy újabb Elek-könyv. Az *Árnyékban és fényben* szándékban nagyon hasonlít elődjére, ám a kötet hangsúlya jelentősen eltér tőle. A rendteremtés akarata, a pluralitásában izgalmasan széttartó magyar irodalom irányainak a teljesség igényével való felmutatása – ez a metszetadó kísérlet jelenik meg oldalain, társulva az irodalomkritikus legjobb értelemben vett nyitottságával. A 2004-es *Fényben és árnyékban* testvérkönyve, az *Árnyékban és fényben*, szintén a Kalligram kiadásában jelent meg. Borító, cím, szerkezet – mind felélezi az előző kötetet. Míg a borító és a címválasztás megfordítja az előd logikáját, és tükörképként működik, az *Árnyékban és fényben* szerkezete szinte teljesen rímeli a *Fényben és árnyékban* felépítésére. Az egykor már használt és bevált zenei kifejezések szerinti felosztás, a tételekben, majd kisebb egységekben való gondolkodásmód itt is visszaköszön, ahogy megmarad a zenei fogalmak kétértelműségét kihasználó lelemény is.

Fényben és árnyékban helyett árnyékban és fényben. Egyszerű cserének tűnik, azonban nem az. Ahogy a címben helyet cserél a két szimbolikus fogalom, siker és háttérben maradás, megváltozik a második kötet hangsúlya is. Nem az irodalmi siker természetrajza, a sikert kiváltó okok kutatása lényeges többé, hanem a darabokra szaggatottság eredete, látványos jelei és az ellene vívott Don Quijote-i küzdelem. Az *Árnyékban és fényben* felütése (*Nyitánya*) csalódott és kiábrándult látélet a honi magyar irodalom (irodalomtörténet/kritika/tudomány) állapotáról. Azonban a széttöredezettség Elek számára nem elfogadható kortünet, hanem akaratlagos és folytonos mulasztás eredménye, melynek leküzdése, az ellene való állandó protestálás nála kötelező feladat.

Magányosan és reménytelenül indul az *Árnyékban és fényben*, noha a kötet felépítése és szövegválasztása rácsafol e keserű pesszimizmusra. Az egyszerre kínált üdítő sokszínűség, a prózát, lírát, irodalomkritikát, irodalmi beszélgetéseket békebeli módon összebarátkoztató könyv nem egyszerűen különböző irányzatok összefogója, hanem érthető és élvezhető logika mentén összeállított, egy kortárs irodalmi olvasókönyv margójára készült jegyzet. Hiába lépünk szövegről szövegre, életműről életműre, a részleteken keresztül is vilá-

gos, hogy az *Árnyékban és fényben* célja több jól sikerült írások összeválogatásánál. Hiába beszélget Buda Ferenc, Elek Tibor, Nagy András, Nagy Gábor és Zalán Tibor Nagy Lászlóról, a téma az irodalom, a jelen irodalma – még hozzá az Elek számára oly fontos nézőpontból: az irodalmi etika és emberi tartás szempontjából.

Elek kísérlete a magyar irodalom „árnyékos és fényes oldalának” összehozására újra hangot kap ebben a kötetben, hogy a *Fényben és árnyékban* befejezhetetlennek bizonyuló munkát folytassa, és egyben ellenpontozza is. Az ellentétes tendenciák közötti kiigazodás, a határon túli irodalom értékvédő autonómiatörekvése és a területtől független, egységes magyar irodalom elve közötti látszólagos ellentét magyarázata, a teoretikus áramlatoknak megfelelő és magukat azoktól távol tartó művek közötti feszültség feloldása vagy legálábbis annak megértése – csupa képtelenségnek tűnő cél. Ám az *Árnyékban és fényben* talál egy olyan szempontot, melynek érvényesítésekor nem fontos az iskola, a földrajz, a politikai hovatartozás. A minőség szempontját. Kérlelhetetlen értékmérőként ez az egy válik a kötet világlátása szerint irodalmi rendezőelvvé. A minőség ellen pedig egy kánon sem emelhet kifogást. Az *Árnyékban és fényben* válogatás-léte ellenére nem hull apróbb szövegkupacokra, jut valahonnan valahová, miközben olvasmányos stílusa – szemben minden tudományoskodó divattal – mindenki számára elérhető közelségbe hozza az ismeretlen magyar irodalmat is. Ám sok dolog van itt az olvasóra bízva. A határozott értékítélettel azonosulni vagy vitába szállni, az információözünt feldolgozni nem könnyű, még akkor sem, ha érthető és következetes elvek mentén találjuk meg mindezt.

Elek Tibor új könyve hiányt szeretne pótolni, ám önmaga is hiányt teremt. Miközben felhívja a figyelmet a magyar irodalom széttagoltságára, darabokra szaggatottságának megszüntetéséről így ír: „reménytelen, mert teljességgel megvalósíthatatlan”. Az *Árnyékban és fényben* mégis e reménytelennek nevezett feladat megoldására tesz kísérletet, mikor – ahogy a *Fényben és árnyékban* is – kitágítja a magyar irodalmi kánon(oka)t. Az itt közölt kritikák, tanulmányok, beszélgetések a nagy irodalmi sztárok mellett olyan fiatal, vagy kevésbé fiatal ám mellőzött szerzőkre is ráirányítják a figyelmet, akik az eleki elveknek megfelelően alkalmasak a rivaldafényben való megjelenésre, és segítik a „magyar irodalom összetartó részeinek egybelátását”. A nagyközönség számára jól csengő és elismert nevek (Závada, Rakovszky, Darvasi, Tolnai, Gion) mellett olvashatunk például Fecske Csabáról, Jónás Tamásról, Szabó Tiborról, az ő szövegeikről is. Elek írásaiban többször bebizonyosodik, a fény, az irodalmi siker éppoly viszonylagos, mint az irodalmi széttagoltság – hiszen az *Árnyékban és fényben* lapjain összetalálkozik, ami megérdemli a találkozást, és oldalain béke honol. Mintha a sokszor kárhóztatott darabokra szaggatottságot éppen Elek könyve cáfolná, mikor lehetetlennek és képtelennek nevezett célját valósítja meg. Az *Árnyékban és fényben* ugyanis több kísérletnél vagy óvatos próbálkozásnál, és a kötetet átolvasva a *Nyitány* címében elhelyezett kérdőjel mellől – *Darabokra szaggatott magyar irodalom (?)* – szívesen eltávolítanánk az egyre bizonytalanabbá váló zárójel.

Az *Árnyékban és fényben* közös nevezőt keres olyan szövegek számára, melyeket ritkán emlegetnek együtt, vagy egyáltalán nem emlegetnek. A rend, a rendszer feltételezése, mely egybetartja azt is, ami széthúzna, olyan erős Elek kötetében, hogy elhisszük: „a látzat ellenére egymás mellett és nem egymás ellen élnek a legkülönbözőbb kifejezőmódok jegyében alkotók, egymás mellett és nem egymás ellenére születnek a legkülönbözőbb műformák.” Az egymásmellettség megtalálása és felmutatása, a sokszínűségben elrejtett

öröm megélése és értékelése a kötetet indító kiábrándultság után derűsre hangolja az *Árnyékban és fényben* kedvét, és az olvasó számára megkérdőjelezhetővé teszi a darabokra szaggatottság feletti kesergés létjogosultságát.

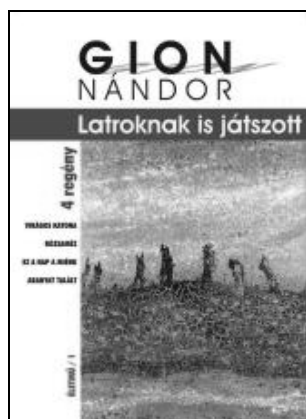
Az *Árnyékban és fényben* nem kevésbé kánontörő és ezzel párhuzamosan kánonteremtő, mint a *Fényben és árnyékban*. A tanulmányokat, kritikákat kísérő, hitvalló szövegek – a *Nyitány* esszéje és a *Kóda* beszélgetései – segítenek bepillantani a műhelybe, és mivel ars poeticát (ars criticát) adnak, hozzájárulnak a kötetben vallott elvek értelmezéséhez. Politikáról, határokról, iskolákról itt esik szó, nem a kritikákban, ahol légiűres térvonné körül az Elek által olyannyira elítélt szubjektivizmus megnyilvánulását. Elek önmagával szemben sem támaszt kisebb elvárásokat, mint az irodalom szereplőivel szemben általában, kritikai tárgyilagossága és távolságtartása így marad töretlen. Ez a távolságtartás oldódik fel a beszélgetésekben, leglátványosabban egyik mesterével, Görömbei Andrással folytatott személyes-meghitt párbeszédben. A Görömbei-interjú, ahogy a kötet beszélgetéseit általában, egyszerre jellemzi a kötelező kérdések tisztelgése és a jóindulatú, nem tolakodó kíváncsiság. A kérdések utat nyitnak olyan titkok felé, melyek híven adják vissza egy kor gondolkodásmódját anélkül, hogy a nagy kitárulkozásokra valló feszélyezettséget kellene átélni a beszélgetőknek és az olvasóknak. A második tétel beszélgetései – akár a *Duettek*, akár a *Kánonban* diskurzusaira gondolunk –, egytől egyig arról tanúskodnak, hogy nem avított és felesleges a szerzőt megkeresni és megtalálni a szövegei mögött, vagy ahogy az *Árnyékban és fényben* mutatja: a szövegei mellett. Elek ragaszkodása ahhoz a dacossághoz, mely már a *Fényben és árnyékban* is sajátja volt, hogy nem restell a vizsgálandó szövegekhez több szempontból közeledni (akár a szerző felől is), az *Árnyékban és fényben* sem okoz csalódást.

Elek Tibor kötete újabb nagy vállalkozás: egészében, összefüggéseiben látni azt, ami leginkább csak tendenciákban mutatkozik, és így cáfolni a kortárs magyar irodalom kibékíthetetlen megosztottságáról, pártokra tagolódásáról rögzült állításokat. Az *Árnyékban és fényben* nem irodalomtörténet, annál kötetlenebb, szubjektív korkép, melyben mindenki találhat kedvére valót – és persze kivetnivalót is bizonyosan. Ám a kortárs magyar irodalomról hí képet adni akkor is kockázatos vállalkozás, ha biztos kézzel bír az anyag rostálójá, rendszerezője. Elek szerencsére nem követi el az irodalomtörténeteket gyakran megkísértő hibát: nem kategorizál, inkább engesztelhetetlen szigorúsággal ítél, és látóköre olyan széles, mely képes egybefogni a legszélső végpontokat is. Amelyek így mintha nem is lennének olyan messzire egymástól.

Kocsis Lilla

Az életműkiadások jogosultsága

GION NÁNDOR NÉGY REGÉNYE

**Noran Kiadó
Budapest, 2007
928 oldal, 3999 Ft**

Lehetséges, hogy lassan „egyenesbe jön” a könyves szakma. Úgy látszik, hogy a szakmai kánonok és a média vezényelte üzletei kampányok egyformán számítanak az olvasás fölértékelődésére, az olvasói igények növekedésére. Ezt a feltevést az életműkiadások gyarapodása támasztja alá. Lőrinc L. László, Méhes György, Moldova György vagy Rejtő Jenő összes munkái éppen úgy megjelennek a kínálatban, mint Esterházy Péter, Grendel Lajos, Kertész Imre, Konrád György vagy Nadas Péter művei. S akkor még nem is szoltunk a klasszikusokról: az Osiris kiadta szerzőkről, a Tiszatáj által megjelentett Baka István műveiről, illetve a Kalligram által közrebocsátott Krúdy-kiadásról. Ebbe a sorba állt be a budapesti Noran Kiadó, amikor hozzákezdett az „Életmű sorozat»-ba illesztett Gion Nándor összes műveinek kiadásához.

A Noran Kiadó 2004-ben már megjelentetett egy kötetet, *Mit jelent a tők alsó?* címen. Ez a kiadvány, mint hirdette, „a közelmúltban elhunyt Gion Nándor valamennyi hagyatékban maradt novelláját, elbeszélését, »naplójegyzeteit» tartalmazza.” Az érdeklődő megtudhatta: a „kötetet Valcsicsák Dóra szerkesztette, olyan írások felhasználásával, amelyek korábban nem jelentek meg kötetben, hanem folyóiratok, napilapok közölték őket.” A Kiadó akkor még inkább reklám célból közölhette ezeket az állításait, hiszen a szerkesztés legalább olyan pontatlan és szakszerűtlen volt, mint az a kijelentés, hogy „valamennyi” korábban meg nem jelent művet közre adták volna. Azóta örvendetes változás történt! A sorozat szerkesztését az elhunyt író barátja, Füzi László irodalomtörténész, a Forrás főszerkesztője vette kézbe. A Németh László-kutatásokról ismert irodalmár nemcsak a Gion-művek sajtó alá rendezését ellenőrizte, hanem gondja volt arra is, hogy olyan valakit kérjen fel az Utószó megírására, aki segít az olvasóknak eligazodni mind a Gion-életműben, mind a Gion-művek magyar recepciójában. Pécsi Györgyi avatottan szól a kettős világról: arról is, amelyet a Gion-regényekből ismerünk meg, s arról is, amelyben ezek a művek megszülettek!

Öt éve, 2002. augusztus 27-én lépett át Gion Nándor egy másik dimenzióba, ránk hagyva személyes világának tükörcserepeit. Ezekből kell(ene) nekünk összeállítani azt a képet, amelyről inkább művekben vallott – az önmagát ábrázolót –, s azt a világot, amelyben ő is élt, amelyben mi élünk. A leendő életmű-sorozat nemcsak a magyarországi iro-

dalomkedvelők adósságát törlesztheti, hanem az irodalomtörténészek kezébe is a Gion-életmű hiteles szövegeit adhatja.

A szenttamási születésű, Újvidéken és Szabadkán élő, majd Budapestre költöző író akarva-akaratlanul Ady Endre példáját követte: ha nem is tudatos ciklusokban írta, de ilyenekké formálhatók az alkotásai. Sőt kis jóakarattal azt is állíthatja a szövegek ismerője, hogy a ciklusokon kívül abban is hasonlítható Adyhoz, hogy rendezett halmazként felfogható életművet hagyott maga után.

Az író részben megírta családja történetét: a megjelölt 1898-as dátum látszólag a legkorábbi ismert évszám (ekkor indul a *Virágos katona* cselekménye), de az avatott olvasó „visszafelé az időben” szinte az 1848–49-es szabadságharcig tud nyomozni. Anyai nagyapja, Rojtos Gallai István személyes élettörténete az 1950-es évek elején ér véget. Szeretném figyelmeztetni az olvasókat, hogy nagyon ne keressenek valós személyneveket, Gion nem Grecsó Krisztián. Egy későbbi diákpályázat adott lehetőséget arra, hogy irodalomtörténeti helyességgel feltáruljon egy-két szereplő igazi alakja, például Török Ádámé.

Az 1950-es, majd '60-as éveket Gion Nándor a gyermek és a kamasz szemszögéből ábrázolja; a sorozatszerkesztőnek nem lesz nehéz „összeraknia” a műveket *A kárókatona még nem jött vissza* című ifjúsági regénytől a *Börtönről álmodom mostanában* című regényig. Ezekben az alkotásokban megjelenítette a jugoszláviai magyarság és a kisebbségi írói lét szinte minden fontosabb problémáját. Nem vagyok biztos abban, hogy a Gion-prózát ilyen módon közre lehetne bocsátani, eltérve a megjelenés időrendjétől (bár a „négy regény” közreadása ilyen koncepciót is lehetővé tesz).

Végül következhetnének az 1980-as évek végétől írt művek, amelyek nemcsak az összeomlásról, a rendszerváltásról szólnak, hanem a helykeresésről is. Gion hősei, s talán maga az író is, Szakállas Ábel módján szeretnék megtalálni az otthonukat ebben a felfordult világban, vagy legalábbis otthonossá és emberivé tenni azt a környezetet, amely nekik jutott (menekvésül? büntetésül? sorsként?). Hogy miképpen jut el a hatvanegy éves író Szegedig, arról azonban már ezek a művek keveset mondanak – itt nagyobb szerepe van az irodalmi és társasági/baráti befogadásnak. Erről is szívesen olvasnának a Gion-olvasók.

Érdekes univerzum a négy regénybe foglalt teremtett világ. Függetlenül a keletkezés időpontjától – a *Virágos katona* 1973-ban, a *Rózsaméz* 1976-ban, az *Ez a nap a miénk* 1997-ben, az *Aranyat talált* 2002-ben jelent meg – Gion világa a mi világunk. A Budapest-Belgrád közötti Szenttamás és környéke (Bácsalmásig, Szegedig, Szabadkáig) más és más képet mutat az Osztrák–Magyar Monarchiában, a Szerb–Horvát–Szlovén, majd Jugoszláv Királyságban, a Magyar Királyságban s végül a Jugoszláv Szocialista Köztársaságban. A különbségek mögött azonban ott vannak a közös vonások is. A történelmi időben élő embereket egyszerre feszíti egymásnak a szociális kérdés (csavargó cigányoktól Váry János középirtokos nemesig, napszámos parasztoktól gazdag téglagyárosig) és az etnikai különbözőséget politikai problémává alakító történelmi körülmények (találkozunk cigányokkal, magyarokkal, svábokkal, szerbekkel és zsidókkal az egybekötött regényekben). Érdekes, hogy a vallási különbségnek csekély szerep jut, pedig van itt nem egy felekezet, a katolikustól az evangélikuson és ortodoxon át a zsidóig. Az írónak sikerül az, ami Miroslav Krležának a történelmi nagyregényben, (*Zászlók*) és a groteszk-humoros utópiában (*Ban-kett Blitvában*): megteremteti a közép-kelet-európai világot tárgyilagosan megmutató,

élő modellt! Hogy ez a modell mennyire azonos a földrajzi Szenttamással, azt az oda zarándoklók megvizsgálhatják (szívesen fogadják őket a szenttamásiak) – de az igazi olvasónak nem szükséges a valós helyet azonosítani: aki belép a regényfolyamba, az saját partjaival, életpasztalataival szembesítheti az olvasottakat. Én mindig a jánoshalmi utcákon, házakban képzeltem el a történetet, gyermekkorom ismerősei jelentek meg, akár beszédmodorukban is, szinte személyes ismerősként követtem a szereplők történetének alakulását.

Gion szereplői nem kitalált figurák – ugyanakkor igaz rájuk Gustave Flaubert szállóigévé vált mondása: Bovaryné én vagyok. Mert az író úgy formálja jellemüket, személyiségüket, hogy a mester, Kosztolányi Dezső is büszke lehetne rá. Különösebb erőfeszítés nélkül az összes szereplő „Gion előtti” történetét éppen úgy meg lehetne írni, mint a „Gion utáni”. Hétköznapi létünkben szakasztott hősök és antihősök ők, akik erkölcsi állásfoglalásra készítetnek. Közünk lesz minden figurához, Szentigaztól Krebs Rézin át Török Ádámgig, a Csoszogóig. De nemcsak a szereplők kényszerítenek arra, hogy az azonosulás és/vagy elkülönülés választát fogalmazzuk meg, hanem az események is. S itt a történelmi idők köztudott és titkolt történései mellett a fiktív cselekmény döntéshelyezetei is ugyanezt kívánják. Persze, egyszerű, négy részes kalandregényként is olvasható a *Latroknak is játszott*, legfeljebb a második mű elbeszélés módja okozhat meglepetést.

Talán nem is a témaválasztás a nyitja a „négy regény” varázsának, hanem az ábrázolás módja. A magyar irodalomtörténetben Gion Nándor alkotásai kapcsán merült fel az első között a dél-amerikai ún. „mágikus realizmus” magyar nyelvű megjelenése. Gabriel García Márquez és társainak világsikere olyan ábrázolási technikákat alakított ki, amelyekhez hasonlóval Gion is él (s egyáltalán nem vagyok bizonyos abban, hogy tőlük vette volna át, bár a megerősítés tagadhatatlan). Fontos különbség a mitikus és a való világ összeszövődésének hiánya – ezt nem helyettesíti a „virágos katona-motívum”. Lehetséges, hogy a magyar olvasónak ezen kívül hiányzik a szexualitás részletező trópusi-mediterrán megjelenítése, azonban a helyi erkölcsi normákhoz ez nem illett (még ha a tett igen – gondolkunk az elbeszélő-főhős magánéleti kalandjaira).

Legalább ilyen fontos a „kistörténet” rehabilitációja. Pontosabban az örkényi egypercesek és a hrabali novellák születésével szinte egykorú a gioni rövid-történet kialakulása. Hogy ebben milyen szerepe volt a jókai-mikszáthi anekdotahagyománynak, a kosztolányicsáthi pszichológiai pillanatképnek, azt nem tudom megítélni. Ha az író vallomásaira és visszaemlékezéseire gondolunk, akkor legalább ekkora szerepet kell tulajdonítani az élőszóbeli esettörténetnek. A mindenkire és mindenre szenvedélyesen figyelő író nemcsak rögzítette emlékezetében a hallott történeteket, hanem olyan „hallgatói” tulajdonsággal rendelkezett, hogy környezetében az emberek vágytak „kitárulkozni”. Utolsó elbeszélő alteregója, a nevét később elhagyó M. Holló János hasonlított leginkább ebből a szempontból teremtőjére.

Valószínű, hogy ehhez a rövid-történethez kapcsolható a Pécsi Györgyi által hosszan elemzett elbeszélés mód megvalósítása is. Az Utószó példái nemcsak a nyelvi bravúrról tanúskodnak, hanem azokról a kommunikációs helyzetekről, amelyekben valóssá lényegül a teremtett szituáció. Nem véletlen, hogy az eltávozott írónkban az egyik legnagyobb huszadik századi mesélőt veszítettük el. Gion Nándor elbeszélője úgy viszi a történetet, úgy fonja a szót, hogy elfeledkezünk az időnkéről, teljesen beolvadunk a Mester szövegébe.

Végül beszélni kell a négy regény kompozíciójáról. Rafinált egyszerűségük kínálja a minősítést: vehetjük a *Virágos katonát* a beavatás, a *Rózsamézet* a férfikor regényének, az *Ez a nap a mienk* lehetne az emberi tartás mintakeresése, az utolsó mű pedig a hétköznapi kém-kalandregény példája. Lehetne..., de vizsgálhatjuk ezeket az alkotásokat akár személyiségrajzként és fejlődésregényként, társadalmi tablóként vagy a regényírás különböző válfajainak próbájaként is. Nagyon valószínű, hogy itt érhető tetten a tudatos író, a magyar szakos bölcsész-irodalmár. Érdeemes lenne megvizsgálni Gion dramaturgiai munkáit, vagy a regény kritériumait feszegető kísérleti műveit is (például *Ezen az oldalon*)!

Mindehhez azonban kézbe vehető szövegekre van szükség. A Noran Kiadó és az örökösök döntöttek: a magyarországi olvasók számára is hozzáférhetővé teszik a ritkán „felesben” megjelentetett műveket. Hiszen ki büszkélkedhet azzal, hogy birtokában vannak az újvidéki Forum által kiadott vagy az Ifjúságban, Új Symposionban (s talán számos más újságban) megjelentetett Gion-művek? Reméljük, hogy a sorozatszerkesztő a következő kötetekhez is ugyanilyen értékelő és eligazító Utószókat rendel – amíg nincs egy Gion Nándorról szóló monográfia, addig szükség lesz erre is. S az sem ártana majd, hogy egy utolsó lapon mellékelnék, hogy az adott Gion-mű mikor, hol jelent meg. Ez terjedelmi problémát nem okozna, de bibliográfiai támasza lehetne azoknak, akik többet akarnak foglalkozni a szerzővel. Várjuk az életmű-sorozat további köteteit! (Gion Nándor: *Latroknak is játszott Négy regény – Életmű sorozat I.* Noran Kiadó, Bp., 2007. 928 oldal Ára: 3.999,- Ft)

Árpás Károly

*Januári számunk
Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával jelent meg.*

Szerkesztői asztal

Ördögh Szilveszter halálára. November 16-án, életének 59. évében elhunyt Ördögh Szilveszter József Attila-díjas író. Szegeden született 1948. október 28-án. 1975-től a Magvető Kiadó szerkesztője, 1983-tól az Új Írás rovatvezetője, 1988-tól a Tekintet című kulturális szemle főszerkesztője. Pályája a Tiszatájban indult: 1967-ben Mocsár Gábor közölte „Osztályfénykép” című nagy visszhangot keltő és akkor „botrányosnak” minősített novelláját. Novelláskötetei és regényei közül legismertebb „A csikó”, a „Koponyák hegye”, a „Kapuk Thébában” és az „Eretnek írások”. Közéleti érdeklődését mindig megőrizte. Az utóbbi években – Lengyel Andrászt idézve – „egy kicsiny, eszményeit őrizni próbáló baloldali »rezervátum« keretei között mozgott”. Legjobb műveit az irodalomtörténet és az olvasók emlékezete őrzi.

*

Az idei *Király István-díjat* Tóth Ákos irodalomtörténésznek ítelték oda. A kuratórium az ifjú irodalomtörténész és kritikus munkásságából „A Legjobb Nap” című Tandori-kötet (Tiszatáj Könyvek, 2006) kiadását emelte ki.

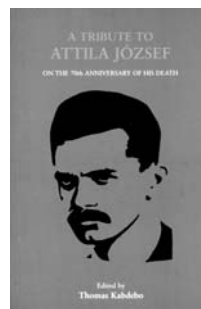
*

A Tiszatáj Könyvek legújabb darabja a Szegeden élő fiatal író, *Bene Zoltán Év-Könyv* című novelláskötete.

*

József Attila halálának 70. évfordulóján angol nyelvű válogatást adott ki a Belfastban működő Abbey Press kiadó. A Kabdebó Tamás fordította József Attila-versek mellett az emlékére írt költeményekből is gazdag válogatást ad a kötet.

Februári számunk tartalmából

DARVASI LÁSZLÓ, SÁNDOR IVÁN, TANDORI DEZSÓ, VÁRI ATTILA,
LATZKOVITS MIKLÓS prózája

BÁGER GUSZTÁV, VÖRÖS ISTVÁN, ZALÁN TIBOR versei

Ára: 450 Ft

Előfizetőknek: 400 Ft

nka

Nemzeti Kulturális Alap

